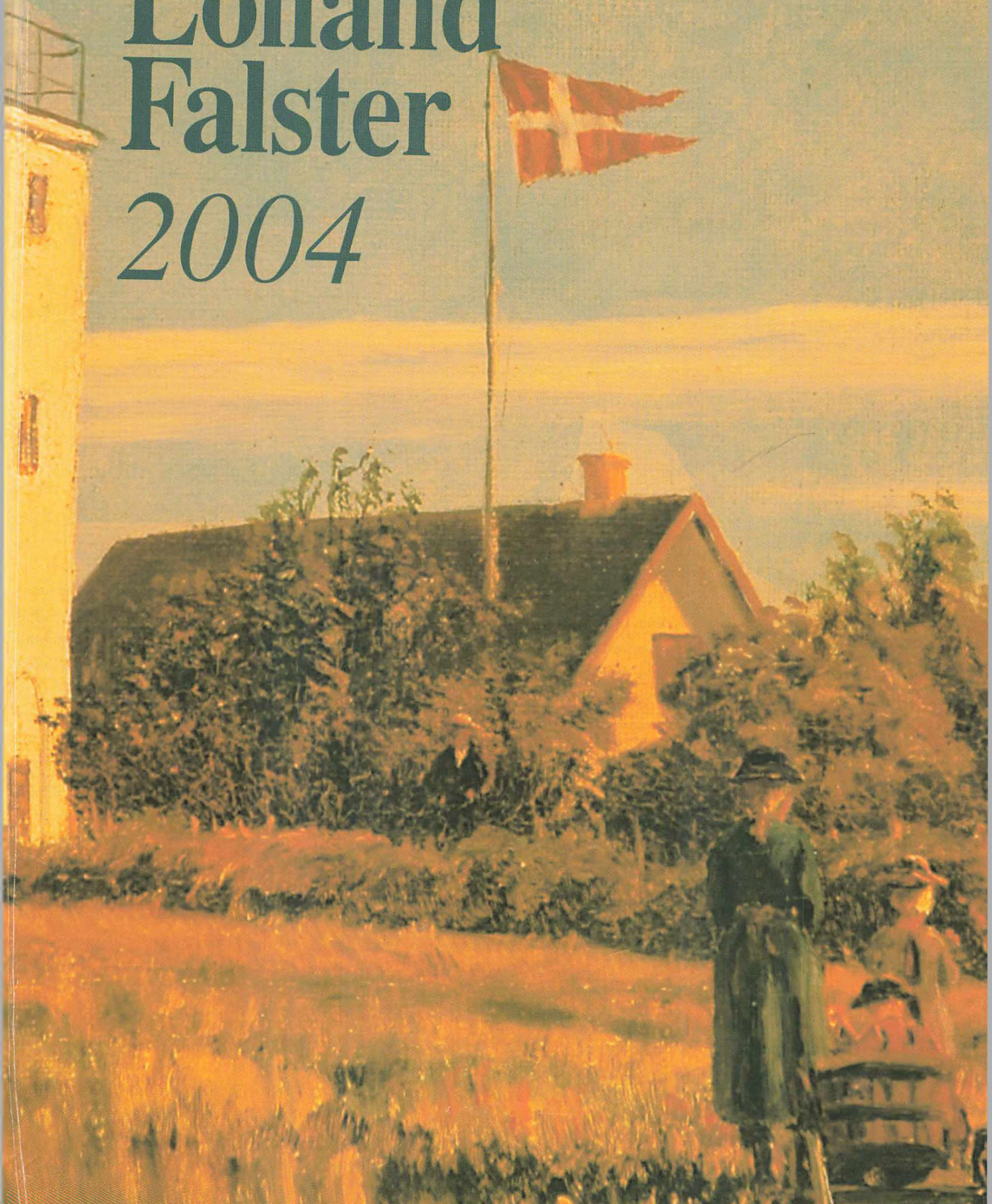

Lolland Falster 2004

Redaktør: Heidi Pfeffer

Tryk: Grafikom A/S, Maribo

© 2004 Lolland-Falsters Historiske Samfund

ISBN 87-91059-05-4

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Årbog 2004 – 92. årgang

Indholdsfortegnelse

<i>Henrik Schilling</i> Frankersølvet – den nye sølvskat fra Duesminde	5
<i>Benni Bødker</i> Eventyrdigteren på Falster H.C. Andersens tre sommerbesøg på Korselitse	27
<i>Ib Walbum</i> Flystyrtet den 9. april 1944 ved Saksfjed	35
<i>Christian Løye</i> Flystyrtet i Refshale Mose i 1944	43
<i>Tim Jonas Grønnegaard</i> Hollenæs. En gård med bådehus gennem 300 år i vikingetid og tidlig middelalder	49
<i>Verner Grendel</i> Eggert Christoffer Froberg, krigsfange i 1864 efter slaget ved Dybbøl	65
<i>Ellen Margrethe Thomsen</i> Dengang der var vand i Fjorden, 2 del	73
<i>Tove Glud Rasmussen</i> Murersvend Johan Webers mesterstykke	101
<i>Birgit Wilster-Hansen</i> Fribrødre Å – et bevaringsværdigt kulturlandskab	108
<i>Steffen Jørgensen</i> Pioner på pampassen - om Hans Christensen Fugl og den tidlige danske udvandring til Argentina	116
<i>K. E. Watz</i> Lolland-Falster i bogverdenen	143
Det skete i 2004. Lolland-Falsters Historiske Samfunds ture og temadag	146
<i>Ole A. Munksgaard</i> Årsberetning 2004	150
Lolland-Falsters Historiske Samfund	152
Love for Lolland-Falsters Historiske Samfund	153
Person- og stedregister	154

Frankersølvet

- den nye sølvskat fra Duesminde

Af Henrik Schilling

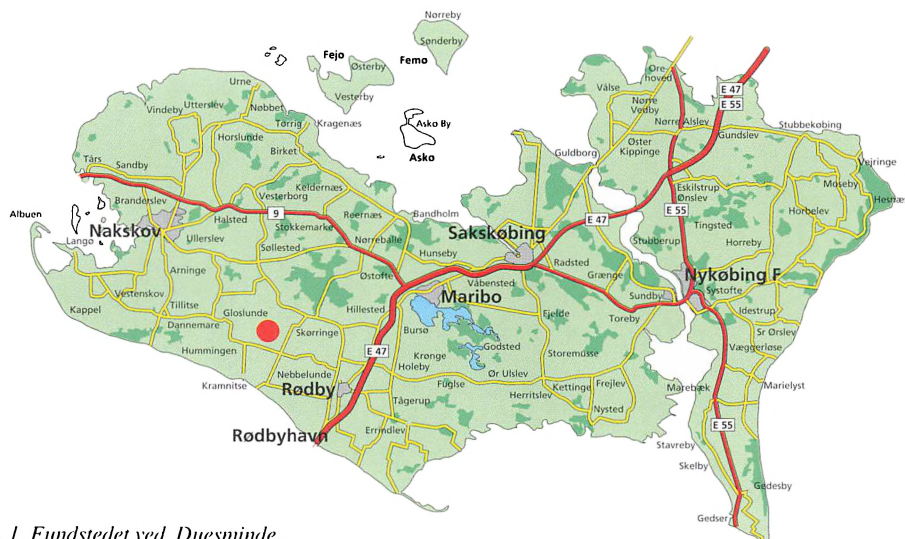
Lolland er ikke forvænt med sølvskatte fra vikingetiden, og indtil 2002 var der blot fundet to (Skovmand 1942). Den ene er ringskatten *Duesminde 1-3*, som dukkede op i begyndelsen af 1960'erne på en mark ved Duesminde i Vejleby (Munksgaard 1962; 1965; 1970; Snedker 1963). I flere omgange fandt lodsejer og landarbejdere 23 sølvringe og en guldring, som var pløjet op. Det var før metaldetektorernes tid, og det er nærliggende at tro, der endnu ligger flere ringe gemt i jorden ved Duesminde.

Derfor drog Lolland-Falsters Stiftsmuseums detektormand Boje Hansen af sted

med sin metaldetektor sidst i januar 2002 for at indkredse fundstedet, men det lykkedes ikke Boje Hansen¹ at lokalisere den oprindelige skat. Han fandt til gengæld en helt ny og sensationel sølvskat, der er det største samlede fund af frankisk rem- og bæltetilbehør i Europa. Skatten har fået betegnelsen *Duesminde 4*. (fig. 1).

Skatten dukker op

Den nye skat fra Duesminde var pløjet op for flere år siden, og sølvet lå nu spredt ud i pløjejorden. Efterhånden som Boje Hansen afsøgte fundstedet, viste det sig, at

● Fig. 1. Fundstedet ved Duesminde.

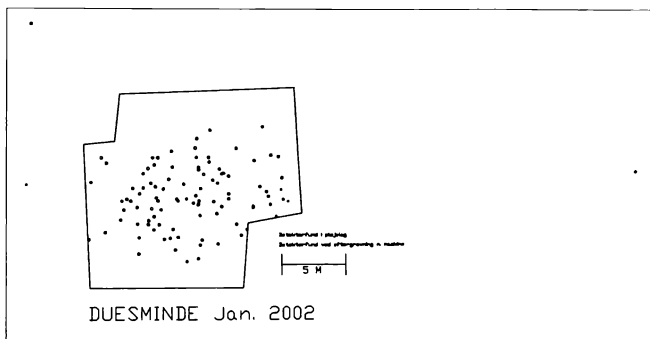

Fig. 2. Alle fund blev målt ind med centimeters nøjagtighed. Hver prik markerer et fund, og skatten må være gravet ned cirka midt i fundkoncentrationen.

skatten var spredt over et 10 x 15 meter stort område (fig. 2). Inden for dette areal var skatten begravet, og det var nu tydeligt, hvor der skulle graves for at finde resten".

En gravemaskine fjernede muldjorden i tynde lag, hvorefter den afdækkede flade blev afsøgt med metaldetektor (fig. 3). Det

var en både hurtig og effektiv udgravningsmetode, og ingen fund led overlast ved at blive udgravet på den måde; ligesom Boje Hansens dygtighed sikrede, at det hele blev fundet. Efter udgravningen afsøgte han jævnlige området og fandt de sidste stykker, så skatten nu er fuldstændig udgravet.

Fig. 3. Boje Hansen i arbejde med sin detektor. Hver pind markerer et fund. Foto: Henrik Schilling.

Fig. 4. Duesminde 4 i al sin pragt. Med denne skat er antallet af kendte frankiske rem- og bæltebeslag i Europa øget betydeligt. Foto: John Lee, Nationalmuseet.

Udgravningen afslørede ikke præcist hvor, og hvordan skatten var begravet. Det skyldes, at skatten ikke var begravet særlig dybt, og senere tiders pløjning har derfor slettet alle spor. Et par større drængrøfter løber direkte gennem fundstedet, men der var ingen detektorudslag i grøfterne, så det er usandsynligt, at drængravningen har ramt skatten.

Der var ingen stolpehuller efter huse i udgravningsfeltet, og skatten må derfor være begravet et stykke fra nærmeste bebyggelse.

Hvad skatten rummer

Skatten rummer cirka 50 enkeltstykker, men det præcise antal er endnu ukendt, da ploven har beskadiget flere stykker voldsomt. Den indeholder først og fremmest

frankiske bæltespænder, remskydere, rembeslag og formodede hængesmykker (fig. 4).

Den samlede vægt er før finvejning 1278 gram, hvoraf de 995 gram blev fundet alene med metaldetektor før udgravningen. Det viser, hvor effektiv en metaldetektor er i de rigtige hænder.

Hovedparten er fremstillet i det Frankske rige i 800-tallet og Duesminde 4 skatten er således det største samlede fund af frankiske rem- og bæltetilbehør, der nogensinde er kommet for dagen i Europa. Men skatten indeholder også enkelte nordiske stykker samt et par mulige angelsaksiske. Alt er støbt i massivt sølv og derefter forgyldt. Der ses en udpræget anvendelse af nielloindlægninger¹¹ især på forsiden, men i enkelte tilfælde også på bagsiden.

Fig. 5a og b. Duesmindskeggens to frankiske sværdophæng. Begge er udsmykket med det kristne motiv "Livets Træ" i form af bladbægerlignende figurer (5a) eller let oprullede blade, der udgår fra en centralt placeret stængel (5b).

De frankiske beslag og bæltspænder hører primært til militær udrustning og adskillige er sammenhørende i sæt. Der er beslag til to frankiske sværdskeeder, hvoraf det ene er næsten komplet. Der er seletøjsbeslag samt dele af sporer^{iv}. De resterende beslag og spænder er indbyrdes meget forskellige og hører til forskellige ukomplette bæltter, seletøj og sværdophængningsudstyr.

Mange frankiske beslag og spænder har uanset deres oprindelige funktion fået loddet en eller to øskner på efter de ankom til Lolland. Det viser en sekundær anvendel-

se, hvor stykkerne har indgået i en smykke-kæde.

De frankiske elementer er formodentlig produceret før år 875, og de nordiske stykker næppe senere end år 900. De frankiske beslag og spænder viser en del slid og et nordisk remendebeslag er brudt over og anvendt sekundært. Det viser, at stykkerne har været i brug i en længere periode inden de endte i jorden. Skatten er derfor antagelig begravet omkring år 900 e.Kr. og med år 875 og 925 e.Kr som daterings absolutte yderpunkter.

Frankiske sværdskeuder - en første værdig

Skatten indeholder to frankiske sværdophæng, som er de første fundet i Danmark. Det ene (fig. 5a)^y vejer 278 gram og består af to ovale sværdskeudebeslag på hver 5,3 cm længde. Dertil kommer et 6,2 cm langt ovalt beslag med rester af en bøjle på bagsiden. Et trefliget samlebeslag, 8,7 cm langt, har samlet sværdskedens remme, som var nittet fast ved roden af benene på det trefligede beslag. På bagsiden af det trefligede beslag ses rustspor som efter en jernnål eller en nåleholder, og beslaget er muligvis omarbejdet til et spænde. Netop disse trekløverformede beslag blev i stor stil omarbejdet til spænder og anvendt i den nordiske kvindedragt. Også et 9,5 cm langt remendebeslag hører til sættet, og kun bæltespændet mangler, for at sværdophængningsudstyret er komplet.

Det andet frankiske sværdophæng (fig. 5b) mangler både det trefligede beslag og bæltespændet. Udstyret består af to mindre sværdskeudebeslag, som er 4,2 cm lange og et 11 cm langt remendebeslag. Der er et tredje 5,9 cm ovalt beslag med rester af en bøjle på bagsiden.

Bagsiden af remendebeslaget er forsynet med en figur, der forestiller to sammenslyngede slanger, som er mindre en 1,5 cm lang (fig. 6). Slangernes hoveder har en trekantet snude og store øjne, mens kropene danner et lille båndsløng. Slangefiguren er et sekundær, og en viking har indridset de to slanger som et bomærke.

Duesmindeskattens sværdophæng var standardudstyr i den frankiske hær i 800-tallet, og takket være samtidige frankiske afbildninger af soldater er det muligt at rekonstruere, hvorledes sværdet blev båret (fig. 7).

Der er kun fundet to andre komplette frankiske sværdophængningsudstyr af ædelmetal i Europa. Det ene kommer fra et skat-

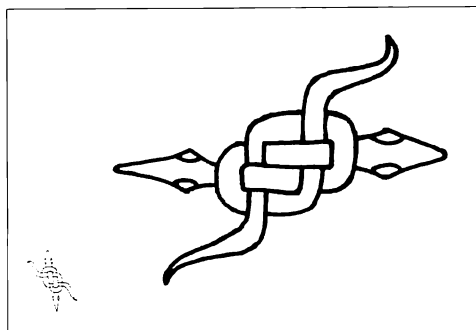

Fig. 6. Slangerne bag på remendebeslaget er indgraveret så fint, at det var konservatorerne, der opdagede dem i mikroskop.

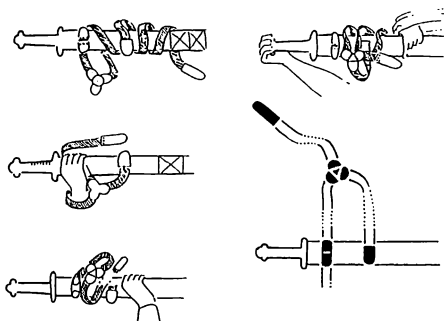

Fig. 7. Rekonstruktion af frankisk sværdophæng efter Skibsted Klæsøe 2000.

tefund i Östra Påboda i Småland. Det andet lå i en fyrstegrav fra Kolin i Tjekkiet, hvor en frankisk vasal var begravet (Wieczorek & Hinz 2001: 220, Skibsted Klæsøe 2000). Det viser, at frankiske sværdophæng af ædelmetal var forbeholdt det frankiske samfunds fornemste personer.

Seletøj og sporer - fornemt paradeudstyr

Skatten indeholder to sæt bestående af fire indbyrdes ens små, kvadratiske beslag, som sandsynligvis hører til pragtseletøj til

Fig. 8a og 8b. Beslag til pragtseletøj. De små beslag kan have siddet på hestens hovedtøj.

en hest. Beslagene i det ene sæt (fig. 8a) er 2,6 - 3,1 cm lange, og kun et af beslagene har bevaret basis med nitter til hæftning af remmen. Beslagene er ornamenteret med fire kraftige blade, som udgår fra en lille centralt placeret grube med retning mod hver af beslagets hjørner.

Det andet sæt består ligeledes af fire næ-

sten kvadratiske beslag, som er mellem 3,2 og 3,6 cm lange (fig. 8b). Alle stykkerne har bevaret basis med nitter til fæstning af en rem, hvorved de adskiller sig fra det første sæt. De er ornamenteret med fire nielloindlagte figurer, der minder om fuglefødder, som udgår fra en centralt placeret lille grube.

Fig. 9. Beslag og spænder som har siddet på remme til sporer.

Fig. 10a og 10b. Remendebeslagenes bagsider har nielloindtegninger. Bemærk det sløjfeligende mestermærke, som måske kan afsløre i hvilket frankisk klosterværksted det er fremstillet.

Et fællestræk er, at i hvert sæt har tre beslag en hul bagside, mens det fjerde har en plan bagside. Det tyder på, at de hule beslag var placeret oven på en rem som et ornament, der dækkede over et simpelt spænde eller en samling. Beslagene med glat bagside kan derimod tænkes anvendt som remendebeslag.

Fra en meget rig fyrstegrav i Blatnica i Slovakiet kendes hestedyr med beslag, der minder meget om beslagene fra Duesminde (Wieczorek & Hinz 2001: 146). Seletøjsdelene fra Blatnica omfatter også remskydere og forskellige former for spænder. Det er derfor tænkeligt, at beslagene i Duesmindeskatten hører til lignende, men fragmentarisk bevarede pragtseletøj.

Skatten har et næsten komplet sæt rembeslag til sporer (fig. 9). Der er to remen-

Fig. 11a og b. Remenskyderne med sløjfeligende mestermærke på siderne.

debslag på 3,8 cm og to remenskydere på 3,2 cm samt et 3,35 cm bredt bæltespænde. De to remendebeslag har samme motiver og komposition, som består af fire ophøjede, nielloindlagte, kronelignende figurer. Mellem dem ses et fladedækkende plantslyng. Identiske kronelignende figurer og båndsslyng optræder om end i en lidt anderledes komposition på både remenskyderne og det enlige bæltespænde.

Selvom remendebeslagene og remenskyderne er indbyrdes ens, er de ikke identiske. Der er små variationer i dimensioner og i udførelsen af de kronelignende figurer, og det betyder, at stykkerne er lavet i forskellige støbeforme. Ornamentikken er

frankisk, men kunstnerisk og teknisk er sporesættet af lavere kvalitet end resten af skattens frankiske indhold. Relieffet fremstår uskarpt, og symmetrien i komposition og figurerne står tilbage for resten af skattens stykker. Meget taler for, at det er frankisk håndværk af sekundær kvalitet, men det kan ikke udelukkes, at de er skandinaviske efterligninger af frankiske forlæg.

Sporesættens remendebeslag har nielloindlagte mønstre på bagsiden (fig. 10a og b). Det ene har et båndsslyng på hver side af en centralt placeret og dybt skåret spidsoval figur. Det andet, som minder om en sløjfe, har to modstillede trekkanter, der mødes i to koncentriske, centrale cirkler på hver side af en centralt placeret og dybt indskåret spidsoval (fig. 10b). En identisk figur findes i hver ende af remenskyderne (fig. 11). De er knap så veludførte som figurerne på bagsiden af remendebeslaget, hvilket skyldes den begrænsede plads, håndværkeren havde til rådighed.

De sløjfeligende figurer kan være et bomærke, som viste hvem ejeren var, men en anden og mere nærliggende forklaring er, at niellofigurerne er sølvsmedens og værkstedets mestermærke.

Springer op og spænder bælte

Skatten indeholder adskillige løse spænder og forskellige beslag, hvoraf bæltespænder er den hyppigst forekommende enkelttype (fig.12). Foruden de allerede nævnte er der ni andre frankisk fremstillede bæltespænder, som ikke umiddelbart kan parres sammen med skattens øvrige bæltedele. Bæltespænderne er forholdsvis spinkle og derfor meget medtagede af sammenstød med ploven. To var intakte ved fremdragelsen. Resten er fragmenterede, men kunne sættes sammen.

Spænderne er D-formede og Omega-formede. Et spænde er nærmest B-formet, men det kan skyldes et slag fra ploven.

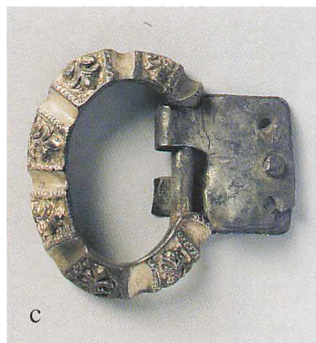

Fig. 12a-h. De frankiske bæltespænder fra Duesminde 4 ligner nutidens til forveksling og på det felt har teknologien ikke udviklet sig i århundreder.

Bæltespændernes bredde varierer mellem 3,6 og 5,8 cm, og deres funktion har ganske givet været mangfoldige. De største hørte til livremme eller seletøj, mens de

mindre kan være spænder til sko, hosebånd eller noget helt tredje.

Spændernes form begrænser dekorationsmulighederne, men der er alligevel sto-

Futharken på et frankisk remendebeslag, omdannet til fibula

Af Marie Stoklund

Da det frankiske remendebeslag fra Duesminde-skatten blev undersøgt af konservator Eva Salomonsen på Nationalmuseet, opdagede hun ganske svage runespor på bagsiden af det. Runerne er lidt skødesløst indridset med et spidst redskab, og læsningen var vanskelig på grund af en række kraftige ridser hen over runerne. Der er dog ingen tvivl om, at det er en futhark (et runealfabet), som står her, skønt et par af runerne er blevet skjult, da beslaget blev forsynet med holder til en nål og lavet til en fibula (brosche). Nålen er forsvundet, men har efterladt rustspor, som også gør det vanskelig at se runerne.

Runerne i Danmark har en lang historie. De tidligste indskrifter stammer fra de første århundreder efter Kristi fødsel. De var skrevet med det ældre, fællesgermanske runealfabet på 24 tegn, som i Norden blev afløst af en futhark, som ejendommeligt nok kun bestod af 16 tegn i vikingetiden.

De ældre runer:
FuiĒRKGWHniJP·StbEMIÁDO
fuparkgwhnijpīRstbemlādo

De yngre runer:
fuiĒØkhniastbò_ö
fupârkhniasbmlĪR

Futharken er ridset ind før det frankiske remendebeslag blev lavet om til en fibula. Skatten blev antagelig nedlagt omkring 900; men efter slidspor at dømme har brosch'en været i brug en tid før nedlægningen. Runeudformningen tyder på, at det er en tidlig futhark, måske allerede fra tiden omkring 800.

Futharken er sjælden i indskrifter fra tidlig vikingetid, den er mere almindelig i tiden fra omkring 1000, og i byfundene fra middelalderen findes den ofte på mindre værdifuldt materiale som træ og ben, fx kødben fra måltidet. Fra dansk område kendes dog et par tidlige futharker på runesten, fra Gørlev i Vestsjælland og fra Malt i nærheden af Ribe. De to futharker ligner hinanden meget, mens en futhark i en anden, mere simplificeret udformning er fundet på en træpind fra Hedeby.

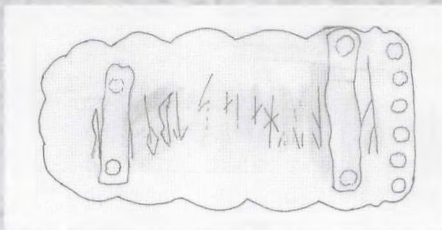
Futharken fra Duesminde ligner Gørlev- og Maltrunerne; men den har nogle ejendommelige træk, som kan tyde på, at risteren ikke var helt fortrolig med

den nye vikingetidsfuthark. Rune 2 og 3 i Duesminde-futharken er blevet skjult ved anbringelsen af nålen; men rune 4 har de højtsiddende bistave, som vi genfinder på Gørlev- og Maltstenen, og som gerne ses som et tidligt træk, overtaget fra den tidligere 24-tegns futhark. Efter en h-rune med krydsende bistave har risteren vendt n-runens bistav forkert og derved ristet a. Men i 24-tegns futharken kan n-runens bistav vende begge veje, og i indskrifter fra overgangstiden forekommer en a-rune med den form, der her er brugt som h-rune. Sidst ses en r-rune, der er vendt på hovedet, i stedet for det, man skulle vente: ö, yr-runen, der betegnede en særlig udtale af r-lyden. Når risteren har sat en variant af r-runen ind på yr-runens plads, kan det tyde på, at r og ö allerede har ligget tæt på hinanden i udtalen, de faldt også senere sammen. Eller risteren kan have misforstået, hvad det var for en af de to r-runer, der skulle

vendes, idet yr-runen i den gamle futhark havde formen ; men ö i den nye futhark.

Man kan kun gætte på, hvad meningen har været med at riste en futhark ind her. Måske var det tænkt som en værneformular, måske var det blot en slags huskeseddel, flere af de senere futharker på mindre værdifuldt materiale ser ud til at være rene skriveøvelser.

Marie Stoklund. F. 11.8.1934. Cand. mag., museumsinspektør/seniorforsker. Forsknings og Formidlingsafdelingen, Nationalmuseet, har gennem årene haft runer og runeindskrifter som specialområde.

Beslaget måler ca. 7 x 3,4 cm, den første rune er 13 mm høj. Futharkens rune 2 og 3 er skjult under nålefæstet, og risteren er kommet til at skrive -aia- i stedet for -nia-.

Fot. John Lee, Nationalmuseet.

Fig. 13. Simple bagplade. Nederst ses grenen, hvorpå tornen, som føres gennem hullet i bæltet, er fæstet. Øverst ses tornen og i midten selve bagpladen.

re indbyrdes forskelle. De to identiske spænder (fig. 12a) er udsmykket med hagekorslignende figurer adskilt af bånd-slyng. Bæltespændet (fig. 12b) bærer op-højede, potelignende figurer adskilt af blade, hvilket minder om kompositionen på et andet spænde (fig. 12c), som er forsynet med enkeltstående blade adskilt af blanke zoner. Mere skødesløst brug af blade ses på spændet (fig. 12d), mens spænderne (fig. 12e og 12f) består af geometriske mønstre og bånd-slyng. De to sidste bælt-spænder (fig. 12g og 12h) har motiver, som igen er mere skødesløse og abstrakte.

Bæltespændet var nitted fast på læderremmen med en bagplade, som omslutter bæltespændets løsdele. De fleste bagplader er ganske simple, som figur 13, men Duesmindeskatten indeholder også to store og prangende bagplader helt uden paralleller. Den største (fig. 14a), måler 6,1 cm og er 4,5 cm bred og udsmykket med smalle, nielloindlagte stængler med sværdformede

Fig. 14a og b. Frankiske bagplader til meget store spænder, som måske har siddet på en gjord

blade på en fladedækkende baggrund af akantusblade. I bagpladens basis ses i hvert hjørne et leje til bæltespændets gren, udformet som en kapsellignende roset. Grenen er således usynlig for det blotte

a

c

Fig. 15 a-c. Frankiske remendebe slag. De blev fæstnet til remmens ende ved hjælp af nitter. Bestaget 15c har runeinskriftion på bagsiden.

b

øje, bortset fra på midten, hvor resterne af tornen er bevaret.

Den anden bagplade (fig. 14b) er 5,7 cm lang og 3,1 cm bred og af en lidt anden form. Den er ornamenteret med rosetlig-

nende blomster indrammet af svajede, symmetrisk arrangerede blade.

Ingen bæltespænder i skatten er store nok til at passe til så store bagplader, og de tilhørende spænder manglede, allerede da skatten kom i jorden.

Meget store bæltespænder optræder i flere frankiske grave bl.a. Dronning Arnegundes grav i St. Denis fra det 6. århundrede e.Kr, men selvom store bæltespænder hørte til klædedragten er det mere sandsynligt, at bagpladerne i Duesmindeskatten hørte til paradeseletøj.

Remendebe slag og runer

Datidens livremme blev båret anderledes end nutidens, og den overskydende del af remmen havde et beslag, der tyngede remmens ende ned, så den ikke hang i vejen. Skatten fra Duesminde rummer adskillige sådanne beslag, som ikke kan parres med andet bælteudstyr (fig. 15a-c). De to kraftigste kan meget vel være dele af frankiske

Fig. 16. Nielloindlægninger på bagsiden af remendebeslaget fig. 15b.

sværdophængningsudstyr, mens det mindste hører til et almindeligt bælte. Bagsiden af det ene remendebeslag bærer palmettelignende tegninger (fig. 16).

Det største remendebeslag (fig. 15c) er 7 cm langt og omarbejdet til en dragtnål. På bagsiden har en hjemlig håndværker hæftet en nåleholder af sølv, og der er partier med rust efter en jernnål. Ved efterfølgende afrensning på Nationalmuseet fandt konservatorerne den runeindscription, som er beskrevet i Marie Stoklunds bidrag her i bogen på side 14-15.

Ikke alle beslag er funktionsbestemt. Det gælder et stykke af frankisk herkomst (fig. 17a), som er hulstøbt som skulle det sidde på en rem. Det lille og tilnærmelsesvis kvadratiske beslag (fig. 17b) måler 3,3 x 3,7 cm og har et fæste til en rem ved basis. Ud-

Fig. 17a-c. Forskellige frankiske rembeslag, hvis funktion ikke er klar.

smykningen består af et skråtstillet egeblad i hvert hjørne, der peger mod et centralt placeret akantusblad. Denne komposition minder om de ovenfor beskrevne seletøjsbeslag (fig. 8a og b), så måske hører det til et seletøj. Den samme funktion kan måske tilskrives figur 17c, som er 3,6 x 2,8 cm. Bemærkelsesværdigt ved dette beslag er, at udsmykningen fremstår som et dybt skåret relief af smalle bladranker og et fladedækkende, plastisk planteslyng.

Hængesmykker og Sankt Peters nøgle

En lille gruppe beslag er fremstillet i Europa uden for det frankiske rige og et par irregulære stykker kan være hængesmykker.

Det lille beslag figur 18 er formodentlig fremstillet i Frankerriget, men i en helt anden stil end den fremherskende planteornamentik. Beslaget er symmetrisk, tilnærmelsesvis sekskantet og har en lille indsnævring i to sider. I den ene ende er bevaret to kraftige nittehuller. Ornamentikken består af koncentriske cirkler og stærkt stiliserede blade på glatte stængler, hvilket minder om den såkaldte Tassilokalk-stil, der var fremherskende i Frankerriget omkring år 800.

Der er et rektangulært beslag fremstillet i det angelsaksiske område (fig. 19). Det er bevaret i en længde af 2,2 cm og udsmykket med en fuglefigur, der fremstår som drevet op fra bagsiden, hvilket imidlertid ikke er tilfældet, da beslaget er støbt. Et lille og ubestemmeligt fragment af et lignende stykke kan være rester af endnu et angelsaksisk arbejde.

Det lille ovale beslag med indknebne sider figur 20 er meget specielt. Ornamentikken er symmetrisk og består af fire halvmåneformede buer med hver en liljelignende figur. Oprindelsen er endnu ikke klarlagt, men det er europæisk og fremstillet et sted på kontinentet.

Fig. 18. Beslag i "Tassilokalkstil", som har en berømt stilistisk parallel i Fejð-bægret.

Fig. 19. Fuglefiguren forestiller muligvis en due, som er et hyppigt anvendt kristent motiv.

Fig. 20. Beslag af centraleuropæisk oprindelse.

Fig. 22. Hængesmykke fremstillet af kammen til en pragtnøgle af sølv.

Fig. 21. Formodet torn eller hængesmykke, hvis sider er udsmykket med bladfigurer og niello.

Skattefundets mest besynderlige stykke er en 5,3 cm lang bananformet stang med et tresidet tværsnit og en diameter på 1 cm (fig. 21). Begge ender er lige afskåret, men den ene ende er forsynet med en øskne, der har slidspor. Funktionen er ukendt, men der kan være tale om en torn fra et meget stort bæltespænde, der matcher de store bagplader (fig. 14a og b).

En genial form for genbrug ses i hængesmykket (fig. 22), hvor kammen fra en pragtnøgle i sølv er genanvendt som et hængesmykke ved at hæfte to øskner på. Hængesmykket er 2,8x2,5 cm og udsmykket med runde ophøjede prikker og et båndsløng af to glatte bånd. Nøglen er oprindelig frankisk, og pragtnøgler, de såkaldte Sankt Peters nøgler, blev båret af højtstående gejstlige som tegn på deres status.

Inspireret af oldtidens Rom

Skattens frankiske rem- og bæltebeslag viser mangfoldigheden i den frankiske plantearnamentik, der var fremherskende i

Frankerriget gennem det meste af 800-tallet og betegnes *Carolingisk renaissance*.

Stilen var inspireret af blad- og plantudsmykningen på oldtidens græsk-romerske søjlekapitæler, som omfattede akantusblade, egeblade, liljer, bladbægre, blomster og rosetter foruden planteranker og planteslyng.

Bladene er på Duesmindeskattens stykker anvendt som enkeltstående motiver, hvilket især gælder bæltespænderne, eller de indgår i en fladedækkende baggrund, hvor de enkelte blade er del af et overordnet mønster, som for eksempel sværdophængt figur 5a. Båndslyng og planteranker indgår som en indrømmende bort (jf. fig. 8b), eller de udfylder tomme flader mellem fremhævede partier som på remendebeslagene (jf. fig. 9).

Netop remendebeslagene har et fælles motiv i form af det kristne symbol "Livets Træ". Træet er gengivet som parvise grene eller blade, som udgår fra en central, gennemgående stamme. De længste remendebeslag i Duesminde 4 skatten har syv sådanne grene (jf. fig. 5b).

Den formodede torn (fig. 21) skal fremhæves for en særdeles gennemtænkt composition, der viser hvilke raffinerede måder planteornamentikken blev anvendt. Betraget fra siden ses to ens plantemønstre, men betraget forfra smelter sidernes bladudsmykning sammen til en helt ny og anderledes figur.

Skandinaviske dyre- og mandfigurer

Kun fem stykker er fremstillet i Skandinavien. Det drejer sig om to helt identiske bæltespænder (fig. 23), som er fremstillet i den samme støbeform. De er 3,1 cm lange og 4 cm brede og har en plastisk dyreornamentik i Borre- eller Jellingstil, som forestiller to symmetrisk modstillede dyr. Grenen, hvorpå remmen en gang var hæftet,

Fig. 23. To identiske dyreformede bæltespænder. Dyrenes ben er bøjed, hvilket giver dyrene et sammenkrøbet udseende, som rovdyr der ligger på lur.

vosker ud af munden på dyrenes slangelignende hoveder, som har et tydeligt ovalt øje og et åbent gab. Umiddelbart bag hovedet følger forbenene og kroppen, mens dyrenes bagdele mødes midt på spændet og danner tornens leje.

Remendebeslaget (fig. 24a og b) er ikke mindre end et nordisk pragtstykke af højeste tekniske og kunstneriske kvalitet. Det er 8 cm langt og blot 2,2 cm bredt. Midt på er beslaget brudt over i to stykker allerede i vikingetiden, men en sølvsmed har forsøgt at reparere det med en sølvnitte. Forud for reparationen er der foretaget en polering af brudfladen.

Forsiden er i basis udsmykket med en dyrefigur, men mest iøjnefaldende er en mandsfigur med et stort og kraftigt hoved (fig. 24a). Øjnene er kuglerunde og omgivet af et par kraftige øjenbryn. Ansigtet har en smal næseryg, der udvider sig til en flad, trekantet næsetip, hvorunder der ses et kraftigt og svunget overskæg. Munden er vidt åben, og håndværkeren, der udførte reparationen, har smagfuldt ført sølvstiften gennem munden, hvorved helhedsindtrykket ikke blev ødelagt. Kinder og hage, der fremstår tydeligt er fremstillet i en teknik, der ligner falsk granulering. Kindernes udformning antyder, at ansigtet måske bærer

Fig. 24a og b. Nordisk remendebeslag med mandsfigur. Hvem figuren forestiller er endnu uvist, men måske vil en detalje engang afsløre hans identitet. 24b forestiller den nielloindlagte bagside.

hjelm. Hovedet har en kort hals og en spinkel krop med spinkle lemmer, der slynger sig sammen med et gribedyr, hvis hoved ses i beslagets spids. Det er ikke vanskeligt at adskille kroppene, da mandens krop er fremstillet i falsk granulering, og gribedyrets krop fremstår som nielloindlagte flader. Gribedyrets hoved minder om en bjørn. Det er kort og bredt, har to små, runde øjne og en bred, kraftig snude.

Bagsiden er udsmykket med et meget abstrakt dyremotiv i lavt relief udfyldt med talrige små og nielloindlagte prikker (fig. 24b).

De stilistiske træk i dette remendebeslag er væsentlige for dateringen af skatten. Tre af de nordiske dyrestile Borrestil, Mammen og Jellingestil, optræder sammen på beslaget, og det daterer stykket til tiden umiddelbart omkring år 900.

I skattefundet indgår et lille og tyndt, rektangulært beslag med let konkave sider (fig. 25). Det måler 3,9 cm og hører sandsynligvis til en knivskede. Øverst har der oprindeligt været to modstillede dyrehoveder med lange snuder, åbent gab og store hængeører. Beslaget har en central langsgående ryg, der deler det i to celler, og nit-

Fig. 25. Knivskedebeslag oprindeligt indlagt med ben, hvis hvide farve dannede kontrast til den forgyldte overflade.

tehuller viser, at indlæg har været fæstet i cellerne; måske ornamenterede plader af ben. Rent stilistisk minder beslaget om Osebergstil, og det peger bagud i tid mod midten af 800-tallet.

Det sidste nordiske indslag er en lille endedup af sølv udført som et plastisk dyrehoved i Jellingestil med øjne, ører og en meget stor snude (fig. 26). Endeduppens basis, i dette tilfælde dyrehovedets nakke, er hul, så en kraftig, flettet sølvtråd kunne fæstnes. Gennem spidsen, i dette tilfælde dyrets snude, er et hul til fæstning af et større hængesmykke.

Fig. 26. Endedup til sølvkæde formet som dyrehoved med bjørnelignende træk.

Vejleby stormand

Kun vikingetidens mest magtfulde mænd kunne samle så store rigdomme, som Frankersølvet afspejler, og en række imponerende og betydningsfulde fund viser, at en rig og magtfuld familie holdt til netop i området omkring Vejleby i 800- og 900-tallet e.Kr.

Et af dem er Danmarks næststørste runesten, der stod syd for Vester Tirsted (Moltke 1976; Løkkegaard Poulsen 1989). Den er rejst af Asråd og Hildvig og stenen fortæller om Frede, som led døden i Sverige. Stenen beskriver ham som mænds

skræk og den fremmeste i Fregges flok foran alle vikingerne; i sandhed et respekt-indgydende skudsmål.

Det var næppe Frede, som begravede Frankersølvet, for stenen blev rejst omkring 950 e.Kr., og han var knap nok født, da skatten blev begravet. Muligvis var det hans far eller hans bedstefar, som hentede både sølvringene og de frankiske bæltespænder til Danmark og begravede det hele på en øde mark. Måske blev sølvet gemt af vejen og på den måde sat i banken, eller det blev ligefrem ofret til guderne.

Både Nationalmuseet og Stiftsmuseet har udgravet dele af en bosættelse fra vikingetid og tidlig middelalder mindre end én km vest for skattens fundsted (Snedker 1971). Netop på samme mark, hvor bosættelsen ligger, er der fundet en guldsmedematrice til cirkulære spænder, og den kan dateres til slutningen af 900-tallet (Christiansen 1948).

Matricen viser, at en guld- og sølvsmed arbejdede i Vejleby, men de var i vikingetiden kun knyttet til de fornemste stormænds residens, og det er derfor oplagt, at her lå den stormandsgård, hvor Fredes slægt residerede. Her sad sølvsmeden og nittede øskner på de frankiske bælte- og rembeslag, så de kunne indgå i en prangende halskæde til husets frue.

I tilknytning til bopladsen undersøgte arkæologerne en gravplads (Christiansen 1948). En af gravene indeholdt det velkendte Vejlebyspænde og et trefliget spænde, men gravene er dog ikke rige nok til at være stormænds eller fornemme kvinders grave; så de venter fortsat på at blive fundet.

Vejlebyboernes internationale forbindelser var imponerende. Sølvringene i den første skat er fremstillet som betalingsmidler i Bulgarriget ved floden Volga i Rusland mere end 2500 km fra Rødby Fjord. Om Vejlebys vikinger hentede ringene helt i Rusland er tvivlsomt. De har

snarere handlet sig til dem på Gotland, som var Østersøens handelsforbindelse til Rusland. Netop Tirstedstenens oplysninger om Fredes sidste rejse viser, at Sverige var et mål for Vejlebyvikinger. Et andet interessant stykke er Vejlebyspændet. Det er fremstillet i 800-tallet i Irland som bogbeslag til en bibel og hentet i en kirke eller et kloster, hvor de hedenske vikinger kun kom for at røve og plyndre. Der er dog intet som tyder på, at røverne i det her tilfælde kom fra Vejleby, og beslaget kan lige såvel være handlet hjem til Lolland og omdannet til spænde.

Når man tænker på Vejlebyboernes vidtstrakte kontakter og rigdomme, så er det ikke underligt, at den nye Duesmindeskat dukker op netop her. Men hvordan blev skatten erhvervet og hvordan endte den på Lolland?

Belønning eller røvergods

Ensartetheden i den nye Duesmindeskat peger på, at spænderne og beslagene blev erhvervet på én gang, ved én begivenhed og hjembragt samlet af én person med tilknytning til Vejleby-området. Skattens rem- og bæltedele blev i Frankerriget anvendt af militæret, og det giver tre sandsynlige forklaringer på, hvorledes en nordbo kom i besiddelse af sølvet. Det er enten en udmærkelse, krigsbytte eller løsepenge.

En initiativrig ung stormandssøn eller en driftig stormand fra Vejleby så måske sin fordel i at kæmpe på franskisk side. Fra omkring 830 e. Kr. og godt 100 år frem blev et svækket Frankerrige årligt hjem søgt af vikinger, som hærgede og røvede (Albrechtsen 1976). Der blev udkæmpet utallige slag mellem frankiske hære og nordiske angribere, men adskillige nordboer valgte at stå på frankernes side. Mest kendt er Rollo, som i 911 fik Normandiet som len mod at forsvare kysterne imod sine egne landsmænd.

En mand fra Vejlebyområdet kan have tjent som lejesoldat i den frankiske hær, og ved en ærefuld afsked modtog han som belønning sit sværd. I så fald havde han en meget høj rang, da udstyr af sølv var forbeholdt højtstående officerer. De øvrige bæltedele kan være det udbetalte sold vekslat til større og dermed lettere transportable genstande.

Sølvet kan også være plyndringsgods fra faldne frankiske soldater. Netop skattens lidt tilfældige sammensætning af forskellige beslag fra militærudstyr kan tale for plyndringsgods. Man kan forestille sig slagmarken med faldne soldater og uheldige fanger. Hurtigt, og sikkert med stor erfaring, blev de lettet for værdier. Hele sværd med tilhørende skeder blev samlet sammen. Livremme og bæltet blev trukket af både fanger og faldne, mens seletøjet blev skåret af de døde heste.

Efter plyndringen blev byttet delt mellem togtets deltagere. Anførerne, heriblandt en mand fra Lolland, modtog de bedste dele. Således kom han i besiddelse af hele frankiske sværdskeuder, bæltet og seletøj, mens andre sæt blev splittet og fordelt.

Det er også muligt, at skatten stammer fra en større løsesum betalt af frankere som sikkerhed for, at vikingerne skånedes deres by. De skriftlige frankiske kilder fortæller, at byer købte sig fri af belejring for store summer (Albrechtsen 1976), og man kan forestille sig, at indbyggerne i en større frankisk by samlede ind. Garnisonens højtstående officerer gav deres paradeudstyr, mens en højtstående gejstlig måtte ofre sit værdighedstegn, nøglen til Sankt Peters port, for at redde sin kirke.

Lollands magtcentrum

Der er ingen tvivl om, at stor rigdom og magt var koncentreret ved Vejleby. Frede og hans slægt var ikke hvem som helst. Måske var det den slægt, som havde mest politisk indflydelse og størst militær styrke på vikingetidens Lolland.

I tidlig vikingetid bestod Danmark af flere småkongedømmer, som Harald Blåtand til sidst samlede til det danske rige omkring år 1000 e.Kr., og noget tyder på, at også Lolland var et småkongedømme med en centralmagt.

Det afslører sig ved, at Danmarks tre største folkeborge ligger på Lolland-Falster. Det er Virket på Falster, Hejrede / Søholt ved Maribo og det nyfundne anlæg ved Halsted Dyrehave, (Thorsen 1993; 2001).

Folkeborgene formodes opført allerede i yngre jernalder som tilflugtssted for Lolland-Falsters befolkning i ufredstider. Borgene ligger strategisk, så flugtvejen var så kort som mulig for så mange som muligt, og de ligger, hvor middelalderens herredsgrenser senere opstod.

Kun en stærk, velfunderet politisk magt kunne stå bag opførelsen af kvadratkilometer store forsvarsanlæg. Det krævede stor politisk styrke at udføre arbejdet, udskrive mandskab til byggeriet samt organisere forsvaret og evakuere befolkningen.

Hvor denne centralmagt havde sit hovedsæde er endnu uvist, men Rødby Fjord er med sine runesten, rige grave og skattefund fra yngre jernalder og vikingetid et godt bud. Her lå bebyggelserne tæt, og en af dem, Vejleby, bejler med sine sølvskatte og runesten til at være datidens lollandske "hovedstad".

Henrik Schilling er uddannet arkæolog og journalist. Han er forhenværende museumsinspektør på Lolland-Falsters Stiftsmuseum, hvor han udgravede skattefundet fra Duesminde i 2002.

Noter

- ⁱ Boje Hansen er en af Danmarks dygtigste detektorfolk, og artiklen tilegnes Boje Hansen for det store arbejde han gør for Lolland-Falsters Stiftsmuseum.
- ⁱⁱ Udgravningen blev finansieret af Kulturarvsstyrelsen og blev gennemført i samarbejde med Storstrøms Amts projekt Venner og Fjender ved Anna Elisabeth Jensen. Foruden Boje Hansen deltog Poul Erik Skovgaard og maskinfører Roland Pedersen fra Entreprenør Troels Jørgensen. Der skal rettes en stor tak til lodsejer, Dorte Helsted, som udviste stor tålmodighed og imødekommenhed over for Stiftsmuseet. Udgravningen har j.nr. 75 i Stiftsmuseets arkiv og bærer betegnelsen Duesminde 4.
- ⁱⁱⁱ Niello er en sort metalpasta bestående af bl.a. svovl og bly, der anvendes som indlæg i furer og riller med henblik på en kontrastvirkning.
- ^{iv} Der skal her rettes en stor tak til mag. art. Ph.d Iben Skibsted Klæsøe for hendes uvurderlige hjælp til den første bestemmelse af skattens indhold og datering. En ligeledes stor tak rettes til Dr. Egon Wamers, Archaeological Museum Frankfurt.
- ^v Figur 5a-26 skyldes Jens Olsen, Næstved Museum.

Litteratur

- Albrechtsen, E. 1976. *Vikingerne i Franken: Skriftlige kilder fra det 9. århundrede*. Odense.
- Christiansen, T.E. 1948. En Guldsmedematrice fra Vejleby. Årsberetning. *Lolland-Falsters Stiftsmuseum 1948*.
- Løkkegaard-Poulsen, K. 1989. Runesten på Lolland-Falster. *Lolland-Falsters Historiske Samfund 1989*.
- Moltke, E. 1976. *Runerne i Danmark og deres oprindelse*.
- Munksgaard, E. 1962. Skattefundet fra Duesminde. *Årbøger Nordisk Oldkyndighed og Historie 1961*.
- Munksgaard, E. 1965. Det andet skattefund fra Duesminde. *Årbøger Nordisk Oldkyndighed og Historie 1963*.
- Munksgaard, E. 1970. To skattefund fra ældre vikingetid Duesminde og Kærbyholm. *Årbøger Nordisk Oldkyndighed og Historie 1969*.
- Skibsted Klæsøe, I. 2000. Forvandling. *SKALK* nr. 3, 2000.
- Skovmand, R. 1942. De danske Skattefund fra Vikingetid og den ældste Middelalder indtil omkring 1150. *Årbøger Nordisk Oldkyndighed og Historie 1962*.
- Snedker, K. 1963. *Årsberetning. Lolland-Falsters Stiftsmuseum 1963*.
- Snedker, K. 1971. En bosættelse fra den tidlige middelalder. Foreløbig rapport om udgravningen i Vejleby 1970. *Lolland-Falsters Stiftsmuseums årsskrift 1971*
- Thorsen S. 2001 a. Den tredje folkeborg. *SKALK* nr. 5, 2001.
- Thorsen S. 2001 b. En, to, tre folkeborge. En på Falster og to på Lolland. *Lolland-Falsters Historiske Samfund 2001*.
- Wieczorek, A. & Hinz, H.M. 2001. *Europas Mitteleuropa 1000*, bd. 3 (Katalog).

Eventyrdigteren på Falster

H.C. Andersens tre sommerbesøg på Korselitse

Af Benni Bødker

I eventyret "Hønse-Grethes Familie" fra 1869 fortæller H.C. Andersen om adelsfrøkenen Marie Grubbe, der var gift med kongesønnen Ulrik Frederik Gyldenløve, men endte sine dage som kro- og færgeskone i Borrehuset ved Grønsund på det nordøstlige Falster. H.C. Andersen har senere berettet, hvordan han var kommet på det emne:

"En Dag i "Studentereforeningen" læste jeg tilfældigt, i "Laaland-Falsters Stiftstidende", nogle historiske Optegnelser om den høiadelige Jomfru Marie Grubbe [...]. Efterretningen henviste iøvrigt til "Holbergs Epistler". I disse fortæller Holberg, at han som ung Student, da Pesten rasede i Kjøbenhavn, opholdt sig paa Falster og boede der hos Færgeskonen, Mo'er Søren Sørensen Møller, den een Gang høiadelige Jomfru Marie Grubbe."

H.C. Andersen fortæller altså selv, at den oprindelige inspiration til eventyret var en avisartikel (som rettelig skal være *Lollands Stifts-Tidende* for 16. maj 1869²), der som kilde bl.a. er blevet suppleret med J. M. Thieles *Folkesagn* (1818-60) og biskop Erik Pontoppidans *Den danske Atlas* (1763-64). Man kunne nu også nemt forestille sig, at H.C. Andersen selv har fået fortalt nogle af de mundtligt overleverede beretninger om Marie Grubbe og brugte

H. C. Andersen: Portræt-akvarel udført af den tyske maler Carl Hartmann (1818-1857). H.C. Andersen skriver i sin dagbog den 20. november 1845: »Siddet for Hartmann der idag har tegnet mig i Aquarel«. Carl Hartmann lavede en hel serie af portrætter af H. C. Andersen under dennes besøg hos hertugparret på Gråsten Slot i 1845. Kilde: Odense Bys Museer.

dem i sit falsterske eventyr, Andersen var nemlig hele tre gange på længerevarende sommerophold på Falster, og herom skal det følgende handle.

H.C. Andersen (1805-75) var gennem hele livet en kær og skattet gæst. Hvad enten det var hjemme i København, hvor han spiste til middag og tilbragte aftenen hos venner og bekendte, eller ude i Europa, hvor fyrster og hertuger kappedes om at få besøg af den celebre forfatter, eller rundt omkring på de danske slotte og herregårde. Her havde han mange bekendte - såvel som beundrere, der ville sole sig i berømt-hedens skin. Han havde sine faste baser på sydsjællandske og fynske herregårde som fx Holsteinborg, Basnæs, Glorup, Gissel-feld og Bregentved. Her stod der oftest et værelse parat til længere tids ophold, for der var ikke bare tale om ferie for Ander-sen, men også om steder, hvor han kunne arbejde eller samle kræfter.³

Året rundt kunne han vælge og vrage mellem de mange invitationer til ophold rundt om i landet. En af disse kom fra kammerherre P. H. Classen (1804-86) og hustru Clara Charlotte (1809-98). I H.C. Andersens almanakker kan vi læse, hvornår han første gang blev introduceret for parret. Det var vennen og lægen Emil Hornemann, en fætter til Andersens elskede Edvard Collin, der introducerede ham den 6. februar 1844. Andersen noterer kortfat-tet: "Hos Collins; ikke i Humeur; Aften med Emil hos Fru Claesen første Gang, læst Eventyr."⁴ P. H. Classen, der var stu-dent fra Nykøbing F., var administrator for det Classenske Fideikommis, og siden 1828 havde han og hustruen boet på Korselitse på det østlige Falster hver eneste sommer.

Det hører ikke med til det almindelige billede af H.C. Andersen som en lidt kejtet og forskrækket person, at han var en stor vandhund. Det passer ligesom ikke til den høje og spinkle skomagerson fra Oden-se, der var for kluntet til at blive noget ved balletten, at han skulle nyde at boltre sig i bølgerne. Men om sommeren havde han

det faktisk bedst, når han ikke var langt fra strand og vand, så han kunne gå i vandet og bade dagligt. Så det er ikke underligt, at Andersen allerede året efter det nye be-kendtskab med ægteparret Classen tog imod en invitation fra dem.

Og selv om digteren var vant til at komme på de fornemmeste af de danske slotte og herregårde, har han næppe været skuf-fet over det smukke, nyklassicistiske Korselitse og ikke mindst parken i engelsk stil.

Første ophold på Korselitse fandt sted i sommeren 1845, hvor Andersen ankom onsdag den 25. juni. Digterens dagbog for sommeren 1845 er ikke bevaret, til gengæld kan man i optegnelserne i hans almanak læse, at der allerede på besøgets første aften var stor middag og kongeligt besøg. Kronprins Frederik var nemlig kommet sejlene i sin kutter Neptun, og Andersen noterede stolt, at "Kronprindsen udbragte min Skaal" (25. juni).

Efter maden forlystede man sig med at spille billard, og digteren læste højt af sine eventyr. Tidligere på året var tredje samling af hans *Nye Eventyr* udkommet, så det har nok været fx. "Hyrdinden og Skorstensfeie-ren" eller et af de andre nye eventyr herfra, som gæsterne fik at høre. Skønt Andersen boede gratis rundt omkring i landet, var det altid med den underforståede aftale, at han betalte tilbage ved at underholde, når der var selskaber. Han læste højt, bandt buketter, rimede - eller hvad han nu kunne finde på som den tusindskunstner af en kunstnerisk gøgler, han faktisk var.

Allerede på andendagen kunne H.C. Andersen komme til vandet. "Kjørt til Stranden med Kronprindsen, hvor vi kastede med Steen," noterer han (26. juni). De følgende dage spadserede han, læste højt om aftenen (bl.a. af romanen *Improvisatoren* fra 1835) og var ikke mindst ved stranden. I brevene til vennen Edvard Collin kan man læse, at "jeg tumlede meget omkring

Korselitze. Foto: Stubbekøbing Lokalhistoriske Arkiv.

og badede hver Dag”.⁵ Ture omkring i det smukke landskab var også en stor nydelse - omend det måske ikke altid har været et lige elegant syn. Det har vi nemlig et samtidigt vidne til, idet den 14-årige Cathrine Caroline Boesen, der senere blev moder til forfatteren Gustav Wied, den sommer var på besøg på egnen. I sine erindringer kunne hun mange år senere fortælle om synet af H.C. Andersen ikke til hest, men til æsel:

“På en sådan tur mødte jeg en dag den store barnedigter, H.C. Andersen ridende sammen med godsets herskerinde på små æsler. Det var et højst originalt syn. Jeg lagde mærke til at digteren åbenbart følte sig meget genert af sine lange ben. Han burde have slået dem i en knude under bugen på det lille dyr; hvad han imidlertid ikke gjorde. Derimod havde han trukket knæene så højt op under sig, at de næsten berørte hans hage. Og i denne for en rytter

lidet bekvemme og for en digter lidet yndefulde stilling jumpede han af sted efter sin smukke og elegante ledsagerinde.”⁶

I sine egne optegnelser for lørdag den 28. juni var digteren anderledes påholdende med de ydmygende detaljer om turen, der ligefrem kostede ham en skade. Han skrev blot “redet paa Æsel, stødt Knæet.” (28. juni).

Endelig søndag den 6. juli forlod H.C. Andersen Korselitze og berettede nogle dage senere i et brev til Edvard Collin om opholdet og afrejsen. Det er en hel lille journalistisk reportage, der giver et godt stemningsbillede fra tidens rejseliv:

“Opholdet paa Corselitze var meget behageligt, Fru Clasen en høist elskværdig Vertinde; jeg tumlede meget omkring og badede hver Dag [...]. I Søndags rejste jeg til Nykjøbing, hvor Rector Rosendal vilde at jeg skulde boe hos ham, men da Posten

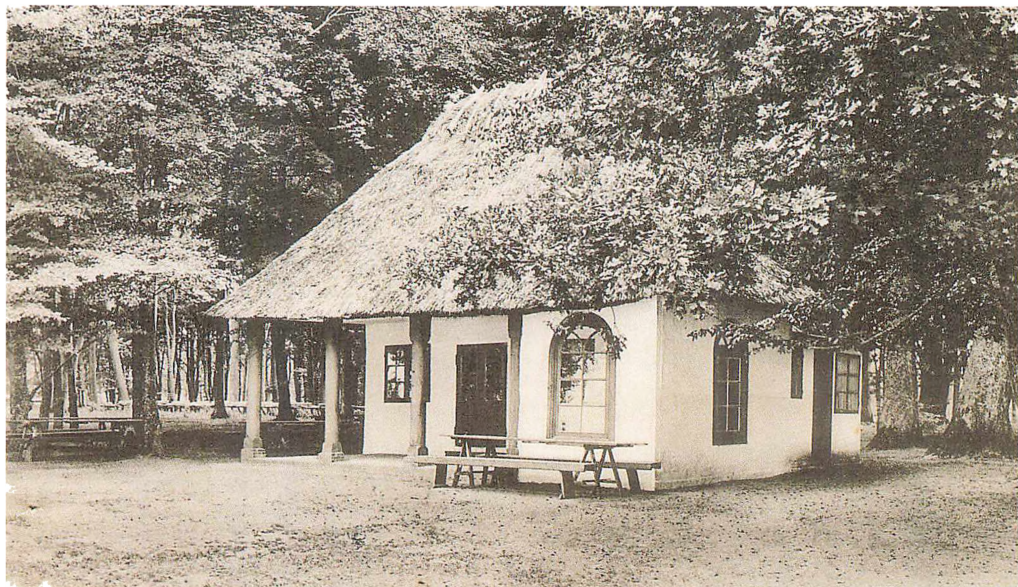
H. C. Andersen malet 1. marts 1846 af den tyske maler August Grahl (1791-1868). Om dette portræt skrev H. C. Andersen: »... det er ganske fortræffeligt, ligner mig, saaledes som jeg vil se ud!«.
Kilde: Odense Bys Museer.

gik saa tidlig næste Morgen valgte jeg, for ikke at gjøre Forstyrrelse, heller at overnatte paa Postgaarden, et hunde Hul; der var en Slags Sal deelt med et Skillerum, som ikke sluttede til Loftet, her fik jeg i det ene Rum en Seng, der lugtede af Muggenhed, saa jeg maatte vande den med eau de cologne; jeg vendte mig paa alle Sider, De veed jeg er mangesidet, og endelig fandt jeg een, i hvilken Næsen kom langt nok fra Dyneme, det var bløde, ækle Dyner og jeg sov! men Klokkeren henimod eet kom et stort Selskab af Byens Cavalerer hjem fra - Tivoli - thi der er ogsaa Tivoli; Selskabet var drukket og dansede ind i den anden halv Deel af Salen, fra hvilken jeg skildtes

ved den skjæmbreds Væg. - Een sang: Flasken er alle Glæders Kilde, en anden jodlede, en tredje raabte paa kold Puns, medens en gammelagtig Stemme udtalte Ideen i Høisangen, med ægte Lorcks Frihed, han vilde have Øl og Kjælderpigen. Det var det frygteligste Vrøvl og Skriig og jeg frygtede meest at man skulde tysse paa dem og sige at der sov Een tæt ved, thi da var jeg vis paa at de fulde Mennesker skulde have gjort mig Vesit. Jeg sad op i Sengen og overtænkte hvilket Parti jeg skulde Vælge naar de kom, enten imponere eller lade som om jeg ogsaa var fuld og stemme i med; imidlertid huskede jeg at der var en Krampe paa Døren den listede jeg mig hen at slaae for og saa nød jeg i Taalmodighed deres Sludder til henimod 2 eller tre.”

Når man læser H.C. Andersens breve og dagbøger vil man vide, at han sjældent var tilfreds med de overnatningsmuligheder, han blev tilbudt rundt omkring på sine rejser. Han var et sensibelt gemyt. Men beklagerne afspejler også datidens forhold og en mangel på komfort, som de fleste moderne rejsende sikkert ville korse sig over. Og Postgården i Nykøbing var tilsyneladende et særlig slemt sted, den fremhæves i hvert fald flere gange!

H.C. Andersens andet ophold på Korselitse fandt sted i 1850 og er det mest velbeskrevne, da hans dagbøger herfra er bevaret. Endnu engang var besøget en succes, selv om rejsen fra Fyn var ubehagelig. I Svendborg måtte Andersen indkvartere sig i et værtshus, hvor festende gæster endnu engang holdt ham vågen hele natten, og endelig ankommet med skib til Gåbense på Nordfalster blev han modtaget af kammerherre Classens vogn, hvilket heller ikke var nogen udpræget fornøjelse: “Paa Landjorden havde jeg Clasens sky Fuldblods Hest, der gjorde de vildeste Sidespring, saa Touren aldeles ikke var lystelig.”

Generalens Lysthus ved Østersøen. Foto: Stubbekøbing Lokalhitoriske Arkiv.

Endelig ankom H.C. Andersen mandag den 6. august 1850, en lummer sommeraften. Den første dag måtte han tilbringe i ro midt i den trykkende hede på grund af en frygtelig diarré, “saa at jeg ikke turde gaa i Stranden”.⁹ Den trykkende hede fortsatte, men maven bedrede sig og torsdag den 8. august kunne Andersen endelig komme i vandet. Det gjorde han herefter så regelmæssigt under opholdet, at han i et brev til veninden Henriette Wulff kunne skrive, at “[jeg] sidder nu ud for den rullende Østersøe, som jeg daglig styrker mig i; jeg er paa det venlige Corselitze [...]”.¹⁰ Enkelte dage kunne han ikke komme i vandet, “Søen gik i Dag saa høit at jeg maatte lade være at gaae i den” (10. august) og det kunne ligefrem være farligt, når det blæste, “Længe i Vandet; kastet om af Bølger, stødt min Hæl mod en Steen.” (16. august).

Men ellers blev opholdet på Korselitze brugt til at nyde sommervejret, spadsere i

omegnen, konversere og holde sig ajour med korrespondancen, der bragte sladder og nyt fra ind- og udland (lørdag den 10. august får han således brev om Kong Frederik VII's bryllup med Grevinde Danner onsdagen før). Aftenen blev brugt på midt-dage, hvor den berømte gæsts skål blev udbragt, og Andersen kunne smigret i dagbogen notere, at en kvinde, der ikke havde set ham i 14 år, “nu fandt at jeg saa mandig ud” (11. august), eller også måtte digteren underholde. Enten ved at læse højt af sine eventyr eller også ved at skrive “Vers paa oppgivne Rim” (16. august) som selskabsleg. Aftenen kunne også blive brugt til at arbejde. Mandag den 12. august noterede han således, at han “gik i et poetisk Humeur” og skrev vers om aftenen. Det har nok været nogle af de digte, der senere dukkede op i *Fædrelandske Vers og Sange* (1851), for opholdet på Korselitze var i høj grad præget af treårskrigens rasen i Sles-

vig-Holsten. Hans besøg blev således indrammet af to af krigens afgørende begivenheder, slaget ved Isted i juli og angrebet på Frederikssted i september.

Nærheden til stranden har uden tvivl været H.C. Andersens største glæde ved opholdet på Korselitze. Hvor skoven og stranden møder hinanden ligger endnu det kønne lille "Generalens lysthus" fra 1774. Her kunne digteren sidde i ro, ikke forstyrret af andet end lyden af de kraftige bølgeslag på stranden og lade det hele få en poetisk form:

"Aabne Strand ved Corselitze!
ud vil Hjertet skal man gaae
Lette som Berliner Vitze
Bølgerne omkring os laae.
Man kan svømme pjadske, "sitze"
Stige op som født paa ny!
Aabne Strande ved Corselitze
I de danske Bøges Ly."
(13. august)

I det store skovdistrikt finder man også Halskov Vænge med de mange langdysser og gravhøje. Dem måtte H.C. Andersen naturligvis også besøge og noterede i dagbogen:

"Efter Frokost kjørt ud til Halskov-Vænge, hvor der i en lille Skov voxer, først unge slanke Ege, med smaa bladfulde Grene op ad Stammen, det synes en Humlehave, længer inde staae underlige knudrede Ege og Bøge, een kaldes, da den ser ud som en Elephant, Elephanten, her er Grav og Tingsteder; Andreas Bunzen sad øverst paa en Sten, jeg sagde:

Her hvor ikke Hjorden græsser,
Har man fordom Kjæmper seet.
Nu ses øverst en Professor,
Og forneden en Poet.-"
(13. august)

Efter at have været i vandet det meste af søndagen den 18. august blev H.C. Andersen efter middagen kørt af herskabets kusk til Nykøbing, hvor han planlagde næste dag at tage diligencen til København. Her fik Andersen imidlertid besked på, at der var uregelmæssigheder i færgedriften, og at den videre befordring mellem Falster og Sjælland måtte foregå i åben båd. Det gjorde digteren noget nervøs. Han gik tidligt i seng, men kunne som sædvanlig på Postgården i Nykøbing ikke sove for larmen fra gøende hunde og snakkende gæster. Den virkelige grund til hans søvnløshed finder vi dog nok i dagbogsoptegnelserne for 19. august, hvor han fortæller om den foregående søvnløse nat:

"Klokken blev eet, den blev to, Vægteren raabte! jeg sov ikke. Det stormede stærkt, Regnen skyllede ned, jeg saae mig alt paa Havsens Bund, Sveden sprak ud af alle Porer."

Fuld af nervøse forudannelser om sejladsen lå Andersen hvileløs og stod endda op midt om natten for at forsøge at få sine penge igen på posten. Han blev dog beroliget og gik tilbage i seng, men valgte at udskyde sin endelige afrejse. Han var imidlertid for flov over situationen til at tage tilbage til Korselitze. I stedet valgte han at forblive i Nykøbing. Om morgenen aflagde han visit hos biskop Monrad, hvor han blev taget venligt imod og indbudt til at blive til middag. I løbet af besøget kom også digterkollegaen Christian Winther med kone, og Andersen blev overtalt til at blive boende samme sted:

"Jeg fløttede nu fra Hotellet hen til Monrads og fik Værelse i en Gaard tæt ved deres, omtrent paa Slotsbanken ud mod Landeveien, her var ganske livlig, men jeg følte mig dog hos Fremmede."

Efter maden spadserede Andersen sammen med Winther ud for at tilse stedet, hvor den nye bispegård blev bygget. Det

dårlige vejr fortsatte imidlertid, stormen rasede, og Andersen ønskede at han var taget afsted dagen før. Han blev mere og mere nervøs:

“Nu er Cholera udbrudt ved Banholm sige de! [...] Spadseret langs Fjorden og paa Slotsbanken, føler mig ikke ganske vel!” (20. august).

Endelig onsdag den 21. august lykkedes det Andersen at komme med dagvognen til Gåbense, hvor der ganske som han frygtede ikke var noget skib at se, og han blev nødt til at sejle over i en lille snekke. Endelig parat til den videre færd mod København.

Tredje og sidste gang H.C. Andersen var gæst på Korselitse var i august 1852. “Nu har jeg snart været fjorten Dage paa Corselitze”, fortalte han vennen Edvard Collin i et brev, “hvor jeg synes at være meget velkommen og har det godt. [...] Veiret herovre er noget ustadigt, imidlertid gaaer jeg dog hver Dag i Søen og føler mig legemlig vel derved; mit Humeur er imidlertid ikke, som det skulde, jeg veed ikke selv hvorfor, men jeg har en Uro, en Veemod i mig, som jeg slet ikke skjønner om, dersom den ikke til sidst bringer et Eventyr eller en Historie med, som pynter min Digterhave og ved Julen bringer mønt i Kassen.”¹¹

Det melankolske humør var ikke usædvanligt for Andersen, der livet igennem var præget af talrige humørsvingninger. Men at hans sidste ophold på Korselitse ikke udelukkende var stemt i mol ved vi fra en Hans Mortensen, der var lærer ved det Classenske Fideikommis' landbrugsskole Næsgaard, der lå oppe ved Grønsund. Han har senere fortalt, hvordan Andersen på Korselitse plukkede blomster til damerne, sang ved klaveret og i det hele taget altid var parat til at underholde med sin kunst:

“Paa Corselitze og flere Steder traf jeg sammen med H.C. Andersen, der var me-

get venlig mod mig --- talte med mig om Musik og Poesi, rigtignok mest om sin egen. Han læste særdeles gerne sine Eventyr og historier for os - og sjældnen har jeg deltaget i noget herligere Aandsnydelse.”¹²

Andre steder og egne har sat sig varigere spor i Andersens digtning. Men opholdene på Falster, som de skildres i breve og dagbøger, giver alligevel et fint billede af sommermennesket H.C. Andersen - og en anderledes vinkel på et af Falsters smukkeste områder.

Benni Bødker (f. 1975) er forlagsredaktør og forfatter, cand.mag. i dansk og filosofi. Han har senest udgivet romanen Helvedesmaskinen (Carlsen 2004) samt Palle Rosenkrantz: Kriminalnoveller (Cicero 2003), der indeholder en afhandling om Lollands betydning for Rosenkrantz' forfatterskab. Benni Bødker har tidligere skrevet til Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbøger i 2002 og 2003.

Noter

- 1 H.C. Andersens samlede værker. Eventyr og Historier III. 1862-1873. (Udg. af Klaus P. Mortensen) Kbh.: Gyldendal, 2003, side 396.
- 2 Ibid. side 466.
- 3 Jens Andersen: Andersen. En biografi 1-2. Kbh.: Gyldendal, 2003.
- 4 H. C. Andersens almanakker 1833-1873. (Udg. af Helga Vang Lauridsen og Kirsten Weber) Kbh.: G.E.C. Gads Forlag, 1996 (1990).
- 5 Brev 11. juni 1845 til Edvard Collin. H.C. Andersens Brevveksling med Edvard og Henriette Collin, bd. 2. (Udg. af C. Behrend og H. Topsøe-Jensen) Kbh.: Levin og Munksgaards Forlag, 1934.
- 6 Gustav Wied: Bedstemoders manuskript. Spredte billeder af livet i århundredets midte. Ringkøbing: Det danske Forlag, 1988 (1897), side 51.
- 7 Brev 11. juni 1845 til Edvard Collin.
- 8 Brev 11. august 1850 til Jonas Collin. H.C. Andersens Brevveksling med Jonas Collin den Ældre og andre Medlemmer af det Collinske Hus, bd. 2. (Udg. af H. Topsøe-Jensen) Kbh.: Ejnar Munksgaards Forlag, 1945.
- 9 Når intet andet er anført citeres der i det følgende fra H. C. Andersens dagbøger 1825-1875. (Udg. af Kåre Olsen og H. Topsøe-Jensen) Kbh.: G.E.C. Gads Forlag, 1995 (1974).
- 10 Brev til Henriette Wulff 16. august 1850. H.C. Andersen og Henriette Wulff. En Brevveksling, bd. 2. (Udg. af H. Topsøe-Jensen) Odense: Flenstedts Forlag, 1959.
- 11 Brev til Edvard Collin 16. august 1852. H.C. Andersens Brevveksling med Edvard og Henriette Collin, bd. 2. (Udg. af C. Behrend og H. Topsøe-Jensen) Kbh.: Levin og Munksgaards Forlag, 1934.
- 12 Citeret efter Erik Lassen: H.C. Andersen og Herregaardene. Kbh.: Cicero, 1993, side 97.

Flystyrtet den 9. april 1944 ved Saksfjed

Af Ib Walbum

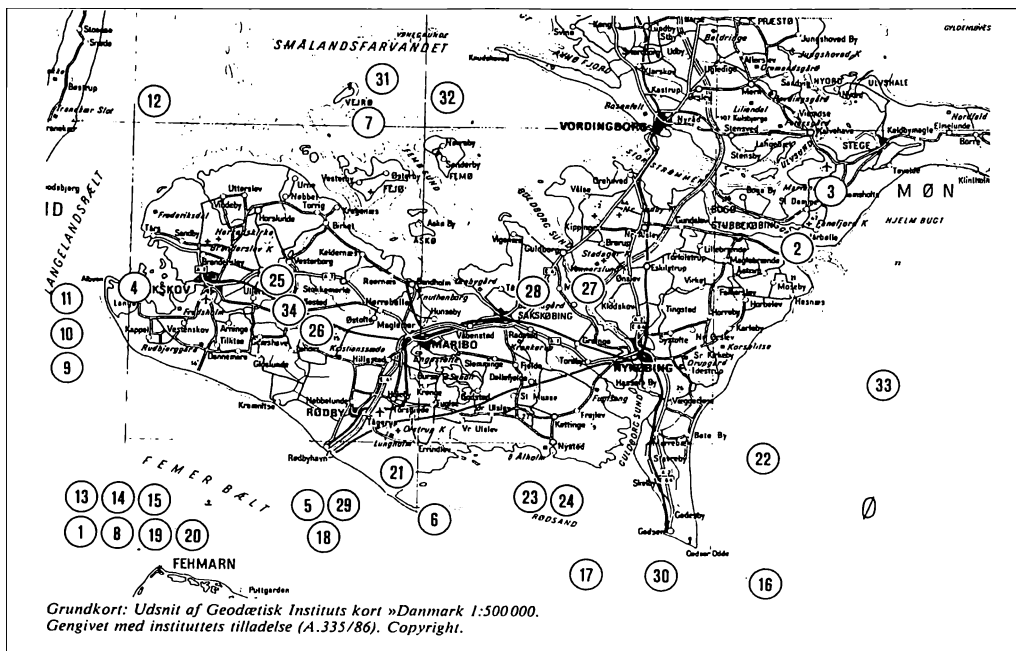
Lolland-Falster var under hele 2. verdenskrig udsat for utallige allierede overflyvninger. Den første fandt allerede sted den 1.-2. oktober 1939, da engelske bombemaskiner af typen Whitley fra 10. Bomber Squadron fløj på Royal Air Force's (RAF) første togt til Berlin. På grund af meget dårlige vejrforhold kastede kun tre fly deres last af flyveblade med titlen "Das sind Eure Führer". Piloten på den fjerde Whitley, K9018, mistede orienteringen og kastede lasten af flyveblade over den sydlige del af Falster. Den sidste melding fra flyet blev modtaget, da det var ca. 180 miles fra St. Abbs Head. Flyet gik tabt over Nordsøen, og der er ikke siden fundet spor efter flyet eller dets besætningsmedlemmer. Den danske regering protesterede i kraftige vendinger over krænkelsen af det danske luftrum.

I 1940 blev Rødby Flyveplads bombet flere gange. Der var tale om en dansk nødlandningsplads, som tyskerne havde overtaget umiddelbart efter besættelsen. Den første bombing fandt sted den 3. juli, da 6 engelske bombemaskiner af typen Hampdens minerede i Langelandsbæltet, og i løbet af de næste 2 måneder foretog grupper af Hampdens bombing med deres 250 lb's vingebombes i forbindelse med minerin-

gerne omkring Lolland. I august forstærkede tyskerne forsvaret af pladsen, men en stor del af deres aktivitet fungerede som lokkemad for de engelske fly, og havde ingen reel betydning for krigsførelsen i området.

Den første allierede flyver, der kom til Lolland-Falster, havde imidlertid ikke tilknytning til en nedstyrning i området, men var flygtet fra fangelejren Stalag Luft I i Barth nær Stralsund. En anavngiven officer fra Fleet Air Arm flygtede den 2. maj 1941 vha. en falsk bund i en transportkasse. Hans flugt var muligvis den første fra Barth, og den blev holdt skjult for tyskerne i næsten 5 dage. En uge senere blev han pågrebet på Falster, efter han havde taget færgen fra Warnemünde til Gedser. Den 15. december 1941 blev en anden flyver fra RAF, James Mason, anholdt i Gedser. Han var også flygtet fra Barth. Efter denne tid opgav de flygtende flyvere fra Barth ruten til Danmark, og anvendte den mere sikre og direkte rute mellem Sassnitz og Trelleborg.

Af de 34 nummererede nedstyrninger på nærværende kort har langt de fleste fundet sted over havet. Antallet af nedstyrninger i farvandet omkring Lolland-Falster er dog

Kort over de allieredes flystyrt ved Lolland-Falster.

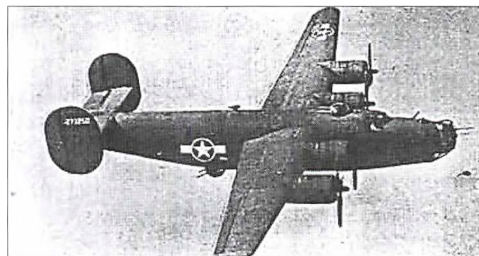
langt større. Under krigen blev adskillige brændende fly registreret som værende styrtet i havet om natten. Flere af disse observationer var dog i virkeligheden blot lysbomber nedkastet i faldskærm fra fly, der søgte landkending i forbindelse med overflyvninger eller minelægninger. Om dagen blev store genstande observeret fallende i havet fra overflyvende amerikanske formationer. Her kan der være tale om nedkastning af bomber fra beskadigede fly eller droptanke fra jagerfly. Mustang P51B fløj i foråret 1944 med 2 droptanke á 75 gallons (284 liter) i letmetal, medens Mustang P51D senere fløj med 2 droptanke á 110 gallons (416 liter) i papmaché. Droptankene med ekstra brændstof forøgede de amerikanske jagerflys aktionsradius, og de blev kastet, når jagerflyene gik til angreb på fjendtlige fly. Tankene var meget efterspurgt, da de stadig kunne rumme

en del brændstof, og der blev gjort ihærdige forsøg både fra tysk og dansk side på at lokalisere og bjærge dem.

Ilanddrevene vragele under krigen vidner om et stort antal nedstyrtninger i havet, og efter krigen har dykkere derfor også fundet mange flyvrage i farvandet. Nogle er umulige at identificere, men hvis de indeholder ligrester af besætningsmedlemmer, skal de respekteres som fredede gravminder. Da der i øvrigt stadig eksisterer en ikke uvæsentlig sprængningsrisiko fra den eventuelle bombelast, må det indtrængende anbefales fritidsdykkere først at søge kontakt til myndighederne, hvis de finder flyvrage.

De allierede intensiverede overflyvningerne i krigens sidste dage, og den 3. maj 1945 fik Naksø ved 20-tiden sin 153. flyvarsling under besættelsen. Engelske

bombemaskiner af typen Beaufighters fra 144. og 455. squadrons fra The Dallacy Strike Wing (en speciel anti-skibsgruppe) angreb 3 oplagte ØK skibe i Nakskov Fjord. "Java" (8681 BRT) blev hårdest ramt og sank på lavt vand, medens "Falstria" (6992 BRT) blev voldsomt hærget af en brand, medens det sidste "Jutlandia" (8457 BRT) kun blev lettere beskadiget. Under angrebet blev en gård på Slotø ramt og nedbrændte. To danske søfolk og to drenge fra Slotø blev såret under angrebet. Med båd og ambulance blev de transporteret til Nakskov sygehus.

Amerikansk bombefly af typen B-24.

Nedstyrtingerne d. 9. april 1944

Den 9. april 1944 blev især en minderig dag for Lolland-Falster hvad overflyvninger angår, idet vi den dag fik 6 nedstyrtinger (nødlandinger); 5 på Lolland og 1 på Falster:

- 1 Convair B-24 (Liberator), Saksfjed, 7 km SV for Rødby (nødlanding).
- 1 Boeing B-17 (Flyvende fæstning), Bøtø, 15 km SØ for Nykøbing F. (nedstyrting).
- 1 Boeing B-17 (Flyvende fæstning), Rødsand, 8 km SV for Nysted (nedstyrting).
- 1 Boeing B-17 (Flyvende fæstning), Rødsand, 8 km SV for Nysted (nedstyrting).
- 1 Boeing B-17 (Flyvende fæstning), Hellinge, 7 km Ø for Nakskov (eksploderede i luften).
- 1 Boeing B-17 (Flyvende fæstning), Ryde, 12 km ØSØ for Nakskov (nødlanding).

I de omtalte 6 nedstyrtinger/nødlandinger var der impliceret 60 allierede personer. Af dem blev 14 aldrig fundet, 25 dræbt og begravet i Danmark og Tyskland, 17 kom i tysk krigsfangenskab medens 4 undslap til Sverige med dansk hjælp. Alle 4 var fra det nødlandede fly i Ryde.

Den omtalte 9. april 1944 fløj 296 stk. B-17 (flyvende fæstning) og 246 stk. B-24 (Liberator) (alle amerikanske bombefly fra United States Army Air Force = USAAF) til mål i Nordtyskland. Ved overflyvning til målet blev 2 B-24 skudt ned over dansk område, (1 nedstyrtede ved Saksfjed og 1 nedstyrtede i Sønderjylland). På grund af dårligt vejr vendte den førende Combat Wing af B-17 (et flyverregiment på 144 fly) med flere mindre boxes (1 box = 6 fly) om, umiddelbart efter de havde passeret den danske kyst. Kun 33 B-17 fra 45. Combat Wing fortsatte ufortrødent mod deres mål, Marienburg i Pommern og Focke-Wulf flyfabrikken i Poznan. Den lille formation, der bestod af fly fra 96., 388. og 452 Bomber Group, foretog en præcisionsbombning på trods af kraftig flak, der beskadigede 13 af flyene. To fly gik hurtigt ud af formationen og søgte mod Sverige, hvor de landede på henholdsvis Kalmar og Bulltofta flyveplads. Resten af den lille formation fortsatte hjemad langs Østersøen. Over radioen havde formationslederen i mellemtiden fået besked på at flyve mod ruten for formationen fra Marienburg i Pommern, men før de fik kontakt med denne formation, angreb en flok tyske natjagere af typen Ju88, der skød ind i formationen med raketter. Dette angreb foregik øst for Bøtø, og 2 B-17 gled ud af formationen. Den ene styrtede i vandet, mens den

*Haleskytten G. Hortons
fladskærm foldede sig
ikke ud, og han blev
dræbt.*

anden fortsatte i lav højde mod nord, hvor piloten nu ville forsøge at nå til Sverige. Desværre mistede de orienteringen og landede fejlagtigt på Værløse flyveplads. Længs den sydlolandske kyst blev formationen yderligere angrebet af 12 tyske jagere af typen Focke-Wulf190, og endnu 4 B-17 gik tabt. Tyskerne mistede mindst 2 Focke-Wulf190 over Lolland (1 nedstyrtede ved Søllested og 1 ved Magleholm, Rødby Fjord). De resterende 25 B-17 kunne kort efter slutte sig til formationen fra Marienburg. Flere af flyene var dog så beskadiget, at de ikke kunne klare hele turen tilbage til England. Et styrtede ned på Fehmarn, et i Schleswig-Holstein og det sidste ved Berkel i Holland. De resterende 22 nåede til England, men flere havde sårede besætningsmedlemmer ombord. Nogle fly var så beskadiget, at de aldrig kom til at flyve igen.

Den omtalte nødlanding ved Saksfjed skete omkring kl. 11 og var et Convair B-24H,

42-52569, (Liberator) fly, som besætningen havde døbt "Lovely Lady". Over Fyn var den blevet angrebet af flere Ju88 og fik et par raketter ind midt på flyet, hvorved de to midterskytter, Sgt. Forest Kayser og Sgt. Zvonimir Sambol, blev dræbt og flere af motorene kom i brand. Flyet fløj nu langs den Lollandske kyst og tabte højde. Piloterne Lt. Albert Taft og 2. pilot Lt. Fernando Tellez var klar over, at de ikke kunne holde maskinen i luften ret meget længere, men med en fuld bombelast ville man ikke forsøge en nødlanding. Piloten gav nu ordre til, at besætningen skulle forlade flyet med faldskærm, og 3 mand sprang med det samme, da flyet var over Bjernæs. Derefter fløj piloten ud over Østersøen og droppede bomberne, kom derefter ind over Lyttesholm og drejede mod Hyldtofte. Nu forlod 3 mand igen maskinen. Maskinen drejede rundt igen og kom lavt ind over inddæmningen. De sidste to mand forlod nu maskinen. Det var

*Forkullede rester af de to
midterskytter Forest
Kayser og Zvonimir
Sambol.*

Sgt. Gerrad Horton og Sgt. Richard Johnson. Hortons faldskærm foldede sig ikke ud og han blev dræbt i faldet. Johnson blev hængende fast i maskinen med udfoldet faldskærm. Da maskinen ramte jorden i en flad vinkel, bremsede faldskærmen hans fald, og han slap mirakuløst med en forstuvet fod. Umiddelbart efter nødlandingen brød maskinen i brand og udbrændte totalt.

Af de 3 første besætningsmedlemmer der sprang ud, landede Lt. Robert Marsh og Sgt. Edward Gore ved Pugerupgård. De kom ind på gården Skovbyhøj ved Errindlev, hvor bestyrer William Poulsen gav dem mad og fodtøj og, efter sigende, to kongemærker. Herefter fortsatte de østpå. Kl. ca. 16 ankom de til Bremersvold, og her mødte de kusk Christian Rasmussen og fik byttet de sidste uniformsdele og overmattede der. Næste dag fortsatte de, udstyret med en madpakke og et kort, mod Hesnæs, men på et tidspunkt blev de set af

en sognefoged, som satte sig i forbindelse med politistationen i Nysted. Her var det politiassistent Meincke der tog imod anmeldelsen. Han fortalte, efter krigen, at politiet gerne ville have hjulpet dem videre, men ikke turde, fordi den pågældende sognefoged var tyskervenlig.

Hvor det tredje besætningsmedlem landede vides ikke, men han fik hjælp af en person ved navn Janus Rasmussen. Han spurgte flyveren om der var noget han kunne hjælpe ham med, og hertil svarede amerikaneren, at han havde meget brug for et toilet. Han fik nu anvist et gammeldags lokum, og da han var færdig her, var tyskerne kommet og tog ham med.

Sgt. Richard Johnson og 3 andre sårede søgte hjælp hos Frederik og Agnes Christoffersen i Hyldtofte. Her mødte de Dr. Sarup fra Errindlev, som nødtørftigt forbandt dem. Johnson gav nu Dr. Sarup navnene på de andre besætningsmedlemmer. Herefter fik de serveret mad og kaffe, og

Det brændende fly.

tyskerne, som var ankommet på cykel fra Rødbyhavn, ventede til de var færdige. Johnson havde et armbåndsur, som han gav til Dr. Sarup, og en ring gav han til skolelærer Sørensen's datter Tove. Frederik og Agnes Christoffersen's datter Rita fik nogle franske penge og et landkort af silke, som hun efter sigende har endnu.

Dr. Hans Valdemar Sarup, som selv var en habil svæveflyver, havde den samme dag barsedåb i Olstrup kirke, hvor dåbsgæsterne kom ud af kirken og så dramaet i luften. Dr. Sarup, som var den eneste der havde bil, kørte straks mod nødlandingsstedet, og kom hurtigt i kontakt med Johnson og de 3 andre. Navnene på de øvrige besætningsmedlemmer som Sarup fik, lod han gå videre til Røde Kors, således at deres familier i USA kunne få underretning om deres skæbne i Danmark. Efter krigen førte Dr. Sarup en korrespondance med de 3 omkomnes familier. Denne korrespondance er nu bevaret, idet den er tilgængelig på Holeby Lokalhistoriske Arkiv.

De 7 tilfangetagne flyvere blev alle ført til flyvepladsen på Avnø, og derefter til krigs-

fangelejre i Tyskland. De overlevede alle krigen, og kom tilbage til USA efter krigens afslutning.

De 3 omkomne flyvere blev den 11. april 1944 begravet på Svinø krigskirkegård på Sjælland, men blev i 1948 opgravet og hjemført.

Efter krigen skabte netop dette fly meget uorden i det amerikanske luftvåbens regnskab over mistede fly i aktion, idet det var rapporteret som nedstyrtet på Rügen, men i 1948 blev det klarlagt, at det var en fejl.

Mindesten ved Lungholm Lyng

Kort efter krigen var ophørt den 5. maj 1945, gik nogle personer fra Tågerup-Torslunde og Errindlev-Olstrup kommuner sammen, for at drøfte mulighederne for at få rejst et varigt minde for de omkomne flyvere i Lungholm Inddæmning. De blev enige om, at foretage en husindsamling for at dække udgifterne. Denne indsamling blev overordentligt godt modtaget alle steder. Baron Rudolf Bertouch-Lehn, Lungholm, gav tilladelse til at mindestenen måtte anbringes, hvor den amerikanske flyver var styrtet ned.

Det voldte en del besvær at gøre vejen farbar til stedet, men en gruppe unge men-

Nærbillede af det nedstyrede fly.

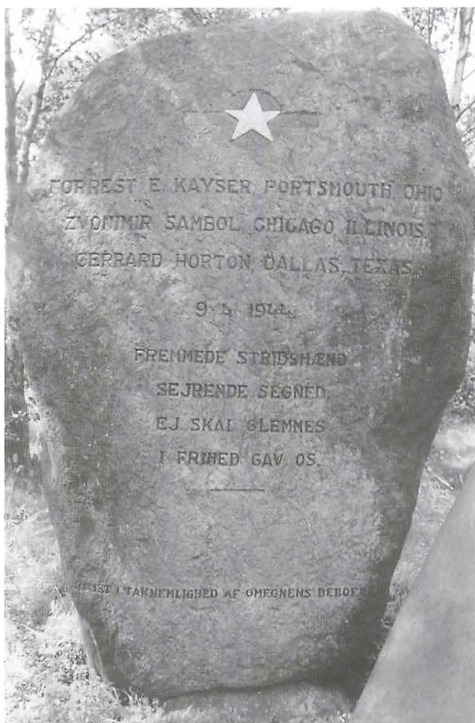
nesker arbejdede nogle dage med skovl og spade i deres fritid. God hjælp fik de fra Hjemneværnet i Holeby, da det kneb med at blive færdige til den 9. april 1946, hvor man havde bestemt, at mindstensafsløringen skulle finde sted. Det kneb med at finde en sten der kunne bruges, men så tilbød fiskerne fra Lundehøje at skaffe en fra Sten øerne. En dag kom fiskerne Søren Mikk-

sen og Peter Jensen hjem med to store sten, som man kunne vælge en af. Den ene blev udtaget til mindsten, og den anden blev opstillet ved biblioteket i Rødby.

Den 9. april 1946 blev mindstenen afsløret. Der var lavet en smuk flagallé ud til stenen, og ca. 1.000 mennesker var mødt op, heriblandt de respektive sognerådsformænd og repræsentanter fra Rødby og

**”Lovely Lady”, Convair B-24H (Liberator) 42-52569
fra 786 Sqdn., 466. group – besætning:**

Pilot	Lt. Albert J. Taft	Tysk fangenskab
2. pilot	Lt. Fernando A. Tellez	Tysk fangenskab
Navigator	Lt. Robert A. Marsh	Tysk fangenskab
Bombekaster	Lt. William T. Spitler	Tysk fangenskab
Radiooperatør	S/Sgt. Donald C. Olson	Tysk fangenskab
Toptårnskytte	T/Sgt. Edward H. Gore	Tysk fangenskab
Bagtårnskytte	Sgt. Richard A. Johnson	Tysk fangenskab
H. Midterskytte	Sgt. Forest H. Kayser	Dræbt i aktion
V. Midterskytte	Sgt. Zvonimir P. Sambol	Dræbt i aktion
Haleskytte	Sgt. Gerrard Horton	Dræbt i aktion.

Mindestenen ved Lungholm Lyng.

Maribo politikorps med konstitueret Politimester Reinbach i spidsen, repræsentanter fra Frihedsbevægelsen og for den amerikanske regering var mødt løjtnant Corner, samt et sangkor fra Rødby. Det amerikanske flag og Dannebrog vejede side om side ved stenen, der var dækket med Dannebrog. Endvidere paraderede Forsvarsbrødrenes Skytteforenings og Errindlev Gymnastik- og Idrætsforenings faner. Lærer Neergaard, Sjelstoftø bød velkommen og redegjorde for bevæggrunden til stenens rejsning og for det forudgående arbejde, hvorpå Baron Bertouch-Lehn holdt afsløringstalen og Løjtnant Corner takkede på den amerikanske regerings og på de faldnes efterlades vegne.

Indskriptionen på stenen er de 3 omkomne navne samt et vers, som lyder således:

Fremmede stridsmænd
 Sejrende segnede
 Ej skal glemmes
 I frihed gav os

Verset er skrevet af direktør, civilingeniør Thorkild Balslev Nissen som i 1948 havde besøg af Richard Johnson. Under sit besøg i Danmark boede Johnson hos Dr. Sarup. Der er også opstillet et propelblad fra den nedstyrkede bombemaskine ved mindestenen. En mindre sten blev rejst der, hvor den omkomne Sgt. Gerrard Horton blev dræbt, da hans faldskærm ikke foldede sig ud.

Ib Walbum er 67 år og pensioneret lærer. Han var med til, for 25 år siden, at starte Rudbjerg Lokalhistoriske Arkiv, og er stadig aktiv medarbejder her, hvor hans store interesse er slægtsforskning og lokalhistorie. Har siden 1960 samlet oplysninger om allierede nedstyrtninger og nødlandinger på Lolland-Falster fra krigen 1940-45, og gør det stadig.

Kilder:

Krigsdepartementet, Hovedkvarteret for luftvåbnet, Washington, USA.
 Anders Bjørnvad: "Faldne Allierede Flyvere, 1939-1945".
 Anders Bjørnvad: "De fandt en vej".
 Rapporteringskontor:
 Flyvepladskommando Aunø, Sjælland.
 Flyhistorisk Tidsskrift nr. 2, 1986.
 Holeby Lokalhistoriske Arkiv.
 Samtale med Helge Clausen, Errindlev.
 Eget arkiv.

Foto's:

Ole Korsvig, Rødby.

Flystyrtet i Refshale Mose i 1944

Af Christian Løye

Flystyrtet skete på proprietær Nielsons tørvemose i Refshale, altså der hvor Maribo Sø Golfbane ligger i dag. Mange af klubbens medlemmer har i årenes løb talt om, og gættet på hvad der egentligt skete, og om det nu er rigtigt, at der ligger et flyvrag gemt i mosen og i givet fald hvor. Det vil Per Rubæk, forhenværende faktor på Lollands-Posten, greenkeeper Erik Rask og jeg forsøge at give et svar på her. Et sted skulle vi begynde, så vi satte et stykke i Lokalavisen Lollands-Posten, med titlen ”Hvem ved noget om det tyske Messerschmitt fly, som styrtede ned i Refshale Mose i 1944”.

Stor var vores overraskelse, at så mange reagerede på vores henvendelse, lige så overraskede var vi over, at øjenvidner til ildkampen og flystyrtet kom fra så forskellige steder, som Maglemer, Hillested, Bursø, Engestofte, Slemminge, Forneby, og Anderstrup, alle havde i store træk set det samme. Det fortæller os, at ildkampen fandt sted over et stort område.

Antallet af allierede overflyvninger af Danmark steg støt igennem krigsårene for at kulminere i 1944 – 45. Det var indtil 1943 næsten kun engelske Royal Air Force (R.A.F.) bombefly, senere kom United States Army Air Force (USAAF) med, de

Tyske fly af typen Bf 110-3.

fløj for det meste om dagen, medens englænderne bombede om natten, især over store flademål, som industribyer, med brandbomber. Amerikanerne, der fløj om dagen, tog sig af de mindre og ”vanskeligere” mål, som enkelte fabriksanlæg. De havde ingen navigationsproblemer, og blev eskorteret af jagere, men alligevel led de ofte store tab, ganske enkelt fordi de tyske jagerfly også havde nemmere ved at angribe om dagen.

Ifølge US AIR FORCE COMBAT RAPPORT / FREDAG 4 AUG.1944 blev der

denne dag sendt 1.307 bombemaskiner og 746 jagere i luften mod strategiske mål i Tyskland. Ifølge amerikanske rapporter blev 3 B-17 fly skudt ned og 95 beskadede. 2 mand blev dræbt, 2 såret, og 40 mand savnedes. Af eskorten gik 9 Mustangjagere tabt, 9 piloter savnedes, en blev fundet dræbt.

Det ene B-17 fly styrtede ned i Østersøen syd for Gedser. Pågældende B-17G (serial 42-107105) fra 366 Bombardement Group blev ramt af flak (antiluftslykts) over målet og måtte falde ud af formationen over Østersøen. Hele besætningen på 10 mand, bortset fra piloten, sprang ud. Han var den eneste, der blev reddet. Af de omkomne besætningsmedlemmer blev Sgt. Davis fundet ved Gedser og begravet 19. august 1944. Sgt. Caldwell fandt man ved Errindlev, han blev begravet 27. august. Sgt. Cummings drev i land ved Rødbyhavn og blev begravet 28. august. 2nd Lt. Bastone drev i land ved Marielyst på Falster. S/Stg. Melvin F. Callaway blev fundet 23. august i Femern Bælt af fisker Ejner Larsen. De blev begravet i hhv. Rødby og Svinnø. De sidste forsvandt i havet eller blev begravet som ukendt. Omkring 300 allierede fly styrtede ned eller nødlandede på dansk territorium under krigen. Ca. 50 fly faldt i havet, hvorved mindst 1700 flyvere mistede livet. Heraf forsvandt ca. 500 i havet. Nogle hundrede overlevede selve styrtet og måtte i tysk fangenskab. Men for ca. 110 personer lykkedes det med danske modstandsfolk og andres hjælp at undslippe til Sverige.

I slutningen af juli måned 1944 var Tyskland på tilbagetog på alle fronter. Dag og nat bombedes rustningsindustrien, infrastrukturen og alle større byer af USAAF og RAF. Fra det besatte Danmark, var de sidste dagjagere trukket hjem til forsvaret af Tyskland. Tilbage var nogle få natjagere samt skoleenheder.

4. august 1944 startede 425 B-17 bombemaskiner (Flyvende Fæstning) og 223 jagere af typen P51 (Mustang), de fleste fra luftbasen "CHELVESTON" Northampshire og andre fra de mange flyvepladser rundt om i England. Deres mål var V2 anlægget i Peenemünde, Anklam flyveplads og Arado flyfabrikken. Året før, 17.-18. august 1943, havde R.A.F. smadret centret, så dette tog har været en "mopping up" operation.

På Fliegerhorst Grove (Karup), havde natjagereskadrillen NJG I stationeret en "Schulstaffel", en flyveskole, som havde til opgave at omskole bombepiloter og besætninger til natjagere. Som instruktører anvendtes operative besætninger, som på skift sendes til Grove fra Holland, 14 dage af gangen. De skulle samtidig flyve operationer, hvis der blev behov herfor! Omkring 1. juli ankom besætningen: Oberleutnant Walter Prues, Feldwebel Josef Peters og Unteroffizier Heinz Aleit, fra Holland med deres Messerschmitt Bf 110G-4 natjager til Grove.

Under returflyvningen over Danmark meldte det tyske radarsystem om enkeltflyvende bombefly. Pga. denne melding befalede Jagdabschnittführer Danemark, indsatslederen af jagerflyene over dansk område, indsats af fly mod disse. Han havde kun natjagere til rådighed! Luftwaffe havde ellers indstillet brugen af disse om dagen, da det førte til store tab af besætninger til ingen nytte. Fra Grove startede 2 Bf 110'ere og en He 219. Mellem Køge og Ringsted blev chefen for Schulstaffel, Hauptmann Fritz von Buchhoitz, nedskudt i sin Messerschmitt Bf 110. Hans besætning nåede at springe ud, men Buchhoitz døde i maskinen. Over Maribo angreb Prues bombeflyene, men hans maskine blev ramt. Aleit sprang ud, og samledes op af tyske soldater. Prues og Peters styrtede ned med flyet kl. 15.55 ved Maribo. Peters

Unteroffizier Heinz Aleit, der nåede at springe ud af den ramte Messerschmitt 110. Han har senere fortalt, at han fik ordre på at springe ud, men af frygt for, at blive skudt hængende i sin faldskærm, trak han den først i sidste øjeblik. Han landede i kanten af Røghølle Sø 6 km. syd for nedstyrtningssstedet, hvor han blev hentet af tyske soldater på motorcykel og kørt til radarstationen på Hasselø (Faultier). Det var den station, der havde ledet Messerschmitt'en mod de amerikanske bombemaskiner. Her tog de sig af ham, og på intet tidspunkt den dag havde han kontakt til danskere.

Oberleutnant Walter Pries.

blev fundet og er bisat i København. Pries opgav man at bjærge. Han blev, efter sin død, udnævnt til Hauptmann. Pries havde 7 natnedskydninger, da han blev dræbt.

Nedskydningen i Refshale Mose

Det tyske fly, som blev skudt ned, kom i en lige linie fra Maribo Sø over Sdr. Boulevard og Rekonvalescenthjemmet, og forsvandt fuldstændigt i et stort krater, hvis diameter var ca. 25 m. Tørvejorden blev pløjet op og rundt omkring brændte det,

spredt omkring lå forskellige dele af maskinen, samt afrevne lemmer af besætningen, knust til ukendelighed. Tyske soldater, som befandt sig på Maribo Borgerskole, kom hurtigt til stede, og spærrede området af for uvedkommende, de samlede delene af besætningen op, og Josef Peters' identitet fremgik kun på kravedistinktionerne. Umiddelbart efter nedstyrtningen blev Falcks ambulance og brandsprøjte alarmeret, men på grund af en fejlmelding, blev udrykningen dirigeret til Holtegården i Bursø, da man mente, at det var her nedstyrtningen var sket.

Da maskinen styrtede ned, befandt der sig en del arbejdere på mosen, men som ved et mirakel kom ingen alvorligt til skade. Der skete dog et mindre uheld, idet en hest spændt for en tørvevogn blev bange for det mægtige brag og løb løbsk. Kusken, arbejdsmand Axel Nielsen, Gas-

Hullet som blev gravet på golfbanen.

værksvej 9, Maribo, kom ind under vognen, og hjulene kørte over hans ben. Han blev kørt til Maribo Sygehus af overbetjent Larsen, der kom til stede umiddelbart efter. Axel Nielsen blev røntgengraferet, der konstateredes intet brud, og han kunne køres tilbage til sit hjem. En 15-årig dreng, Frode Clausen, søn af arbejdsmand Alfred Clausen, Holeby, som stod ved en brødvogn ved Bursø Telefoncentral og betragtede flyverne, blev ramt af en granatsplint i venstre lår. Der fremkom en stor flænge i låret, en blodåre var skåret over, og drengen led et stort blodtab. Han blev straks båret ind på centralen, og læge H. K. Pe-

dersen blev omgående tilkaldt. Efter en foreløbig forbindelse kørte lægen den tilskadekomne dreng til Saksøbing Sygehus, hvor røntgenfotografering heldigvis konstaterede, at der ikke var tale om alvorlige kvæstelser.

I danske aviser stod der intet om nedskydningen, for da det var en tysk maskine var der nedlagt forbud mod at skrive noget om hændelsen. Lollands-Posten skrev 5. august 1944 følgende:

To løbskkørslere i Refshale i går: Hestene i Tørvemosen blev urolige under luftalarm.

Under luftalarmen fredag eftermiddag skete der en dramatisk løbskkørsel i proprietær Nielsons tørvemose i Refshale. Ved knapt 16 tiden lød pludselig et brag, der høres viden om, og resultatet blev, at to heste forspændt dyngvogne løb løbsk. Vogne, der anvendes til transport af tørvemasse, gik i stykker, og den ene væltede så uheldigt, at den ramte arbejdsmand Axel Nielsen, Gasværksvej 9, Maribo, på det ene ben, som blev en del forslået. Den tilskadekomne, der netop havde tiltrådt sin plads i forgårs, blev i bil ført til Maribo Sygehus,

Walter Prues' soldaterbog fundet ved udgravningen.

Begravelsen af Walter Prues på Vestre Kirkegård i København.

hvor han blev røntgenfotograferet. Der blev ikke konstateret brud, og Nielsen kunne føres tilbage til sit hjem. Et par koner, der arbejdede i tørvemosen var i overhængende fare. De sad og drak kaffe, men i sidste sekund fik de, som ved et mirakel, bragt sig i sikkerhed, så de undgik katastrofen. Begge blev stærkt chokeret. En mængde mennesker iagttog i løbet af eftermiddagen de dramatiske begivenheder i forbindelse med løbskkørslen, men nogle spredte metaldele vidnede om de voldsomme hændelser, der var udspillet i mosen.

Hvad er det så for et fly, der ligger på golfbanen?

Der er tale om et Messerschmitt Bf 110G-4. Disse fly havde 2 stk. 12 cylindere V-formede, væskekølet Daimler-Benz motorer på 1.300 hk. hver. Den normale benzinstof var 1.270 liter. Der er tale om et lavvinget monoplan af letmetal-skalkonstruktion, med dobbelt halefinne og sideror, indtrækkeligt understel og fast halehjul. Flyet var panserbeskyttet, og panserpladerne vejede i alt 148 kg.

Standard bevæbningen bestod af 2 stk. 20 mm. kanoner forude i kropsens næse

og 4 stk. 7.9 mm. maskingeværer, desuden 1 eller 2 stk. 7.9 mm. bagudrettet maskingeværer. Som natjager havde Me 110 en primitiv radar kaldet Liechtenstein. Yderligere havde de indbygget 2 stk. 30 mm. kanoner under kroppen. Største hastighed 576 km/t. Største rækkevidde (med ekstra tanke) 3.040 km. Spændvidde på 16.28 m., længde 12.35 m., planareal 35.3 m². Der er ingen tvivl om, at de allierede bombefly mest af alt frygtede de tyske natjagere.

Opgravningen af flyet

I juni 2002 fik jeg en henvendelse fra Flyarkæologisk-afdeling ved Ib Lødsen, om at Peter Prues, en nevø til piloten Walter Prues gerne ville besøge nedstyrtningsstedet. I juni kom Peter og hans kone til Danmark. Han fik lov til at aflægge Flyvestation Karup et besøg, og dagen efter kom han til Maribo, sammen med historiker Jørn Junker fra Aarhus og Jes Touvdal med sin metaldetektor. Samtidig blev muligheden om en evt. bjærgning drøftet. Det blev aftalt, at Jes skulle finde det nøjagtige sted ved hjælp af noget nøjagtigt målegrej. Dette lykkedes, og efter et par spadestik kom dele af cockpittet til syne! Da det viste sig,

at flyet ikke lå særligt langt nede i jorden, blev det besluttet af grave det op mandag den 26. august 2002, hvor nevøerne Peter og Sepp Prues også var til stede. Det blev en dag med blandede følelser, for vi fandt en masse dele fra flyet, flere personlige effekter, en pung med tyske og hollandske mønter, en rosenkrans med to medaljoner, et armbåndsursur og et ID-skilt (hundetegn), men desværre viste det sig at være Josef Peters', manden der allerede var begravet. Skuffelsen stod tydeligt at læse i nevøernes øjne, de kunne ikke endnu bevise at de knogler vi samtidig havde gravet op var deres onkel, og de måtte køre hjem til Tyskland med denne usikkerhed. Tirsdag den 27. august havde Maribo Kommune velvillig stillet en stor gravemaskine til rådighed for udgravningen, og nu fandt vi de tunge stykker af maskinen, dele af landingsstellet, to blade fra propellerne, maskingeværer, men desværre ikke selve motorerne. De lå for dybt selv for denne store gravemaskine, der kunne nå ned til 6 meter, men det vigtigste af alt var, at vi fandt Walter Prues' soldaterbog (Soldbuch), og der havde vi beviset på at han var fundet.

Udgravningen blev fyldt op og jævnet. Politiet blev underrettet om fundet af knoglerne eller rettere sagt stykkerne, for der var ingen hele, der blev optaget rapport og jævnfør loven skulle der afholdes ligsyn. Falck kom og hentede knoglerne og kørte dem til kapellet i Naskov. Familien i Augsburg blev underrettet, og 17. november deltog Erik Rask og jeg ved begravelsen i København, først ved en katolsk gudstjeneste og "Todesgedenken" for Walter Prues i Sankt Augustins Kirke på Jagtvejen, derefter kørte vi til Vestre Kirkegård, hvor der er en afdeling for tyske soldater. Det var en smuk højtidelighed, måske fordi det er den dato hvor der er officiel sørgedag for alle ofre i 2. verdenskrig, med nedlæggelse af kranser af den tyske ambassadør

i Danmark og deltagelse af militæret. Nevøen Peter Prues og hans onkels gamle besætningsmedlem Heinz Aleit, firede kisten i graven, ambassadøren og Hr. Schmidt fra Deutsche Kriegsgräberfürsorge holdt taler, og begge takkede Erik og jeg, for vores interesse og for den indsats vi havde gjort for at Walter Prues nu endelig efter 58 år kunne begraves ved siden af Josef Peters, der omkom ved samme flystyr.

De dele der blev gravet op af maskinen blev givet til Flyhistorisk Selskab, dog beholdt golfklubben den ene af de 2 propelblade, hvor man kunne se hvor amerikanske maskingeværkugler havde ramt den. Bestyrelsen i golfklubben fik den tanke, at markere stedet med propelbladet, ikke som et mindesmærke, men udelukkende for at vise stedet hvor maskinen faldt ned. Det kunne give Maribo Sø Golfbane et særpræg, da det er den eneste golfbane i Danmark, hvor der ligger en flyvemaskine fra 2. verdenskrig. Propelbladet blev sandblæst og konserveret klar til opstilling 4. august, datoen for nedstyrtningen. Der var i mellemtiden kommet nogle få protester til bestyrelsen over at man ville "ære" nazisterne ved en sådan opstilling, og bestyrelsen fik kolde fødder og aflyste. Nu havde man en propel men ingen steder at stille den, men heldigvis var der andre der var interesserede: familien til piloten Walter Prues ville meget gerne overtage den, og i dag står den i Augsburg, Tyskland, som et minde om krigen og Walter Prues' skæbne.

Christian Løye er pensioneret fra DSB, hvor han var matros på Rødby-Puttgarden overfarten i over 30 år. Han har i over 20 år været tilknyttet Rødby Lokalhistoriske Arkiv, hvor interessen mest har samlet sig om skibe og skibsværftet i Rødbyhavn. I dag optager lokalhistorien fra hele Lolland-Falster ham meget.

Hollenæs

En gård med bådehus gennem 300 år i vikingetid og tidlig middelalder

Af Tim Jonas Grønnegaard

Et næs skyder ud i Nakskov Inderfjord. Fra dette næs udgår en lang krum tange, hvor bondestenalderens mennesker byggede en stendysse og hvor man 1500 år senere, i bronzealderen, opførte 6 gravhøje i en klynge. Denne højklædte tange har stået markant for de forbisejlende og har givet næsset navn: »Næsset med Hale-Tangen« - *Halæ-næs*, i dag *Hollenæs*. Som følge af inddæmningen siden 1870'erne er området i dag dyrket mark så langt øjet rækker, stendysse er endt som skærver i Magle-højvej og gravhøjene er pløjet flade.

Lolland-Falsters Stiftsmuseums arkæologiske undersøgelser fra 1999 og 2002 fortæller nyt fra Hollenæs'1 fjordklædte tid.

I foråret 1999 skulle SEAS nedgrave et elkabel fra Munkeby i syd til Sæbyholm i nord. Forud for dette undersøgte Lolland-Falsters Stiftsmuseum arealet for at se, om skjulte fortidsminder var truet af ødelæggelse.

Det er naturligvis for bekosteligt at udgrave hele det berørte område. Derfor udvælger man lokaliteter som virker særligt lovende til nærmere undersøgelse. Det kan for eksempel være en gunstig beliggenhed i landskabet, sløjfede gravhøje på gamle kort, stednavne, der fortæller om ældre be-

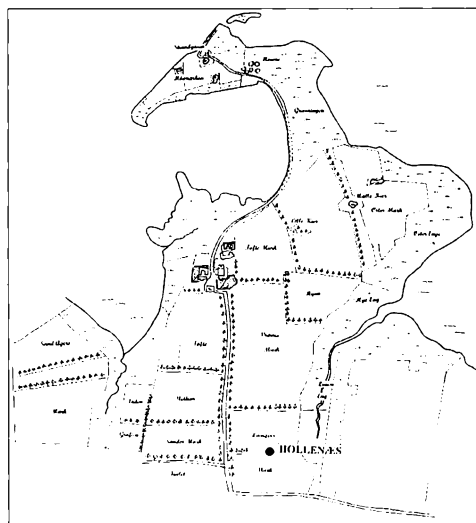

Fig. 1. Sådan tegnede Hollenæs sig i 1807, før inddæmningen. "Hale-Tangen" med gravhøjene ses øverst.

byggelser, samt oplysninger i museets arkiver. Endvidere gennemvandrers arkæologer strækningen i søgen efter brændte sten, flint, potteskår eller andet der kan vidne om fortidsminder under mulden. Også metaldetektoren tages i brug. Den har »røntgensyn« og kan afsløre bopladser fra vikingetid og tidlig middelalder, som ellers ikke efterlader mange spor i overfladen. Startskuddet til Hollenæs-undersøgelsen

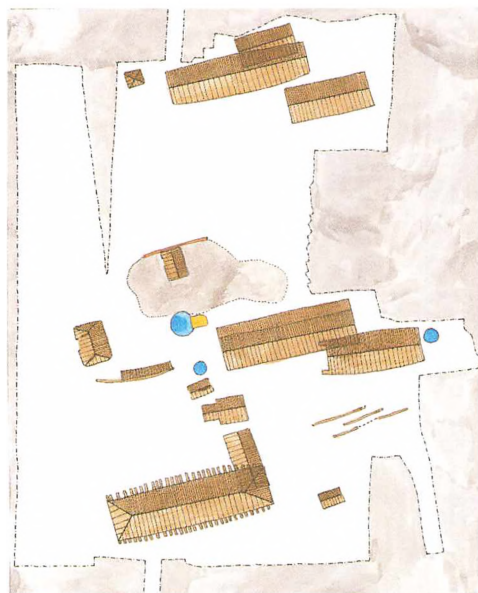

Fig. 2. Fortolket gengivelse af udgravningsfeltet med huse, hegn og andre strukturer.

var nu hverken guld eller sølv, men et uanseligt potteskår. Det var et stykke såkaldt østersøkeramik, som findes på bopladserne ca. 900-1200, dvs. sen vikingetid og tidlig middelalder.

Prøveundersøgelserne gjorde ikke forventningerne til skamme: Rige bopladsspor dukkede op som mørke pletter i den gule ler. En udvidet undersøgelse på stedet afslørede velbevarede stolpehuller fra hustømter. Mest spektakulært et såkaldt Trelleborg-hus fra sen vikingetid - det første af sin art på Lolland. Længere mod nord lå spor efter håndværksvirksomhed og flere mindre huse. Helt ude ved den gamle fjordbred blev der afdækket et formodet badehus, der så ud til at høre til bebyggelsen. Konklusionen var den, at vi havde fundet en gård fra sen vikingetid, ca. 1000-1050, i en enkelt fase, idet ingen af husene lå oven i hinanden. Den blev tolket som forgængeren for middelalderens Holleby mod nord.

En sådan velbevaret og enkelt tolkbar enhed var "gefundenes Fressen" for yderligere undersøgelser, ikke mindst da dyrkningen af jorden inden for en overskuelig årrække ville ødelægge hustømterne for evigt. Rigsantikvaren - den nuværende Kulturarvsstyrelse - blev søgt om midler; projektet havde høj prioritet, men kassen var uhjælpeligt tom. Museets inspektør Henrik Schilling måtte i august 2000 sige til Folketidendes journalist Mogens Warrer, at det eneste håb var: »at finde en Joachim von And, som vil sætte penge i en fortsat udgravning ved Hollenæs«. Miraklernes tid er ikke forbi, for kort efter blev Stiftsmuseet ringet op af en lokal person, som ville donere det nødvendige beløb under forudsætning af anonymitet! Fra helt uventet kant blev det således gjort muligt at fortsætte undersøgelserne, og tilmed nu uden de indskrænkninger, det medfører at skulle holde sig inden for et givet tracé. Roekvoteordningen gjorde, at undersøgelsen ikke kunne gennemføres i 2001, men måtte udskydes til foråret 2002².

Udgravningsfeltet

Figur 2 viser det samlede udgravningsfelt på ca. 5000 m² efter at arkæologens »tolkningsfilter« har filtreret billedet. Her er ikke medtaget de mange store gruber med bopladsaffald, ej heller det net af drængrøfter fra moderne tid, som skærer feltet på kryds og tværs. Som det straks skinner i øjnene, måtte hypotesen om en gård i en enkelt fase hurtigt opgives: i den nyudgravede østlige del ligger hustømterne tydeligvis oven i hinanden og kan således ikke have stået samtidigt. Bebyggelsen må derfor have strakt sig over en længere periode.

Hustømterne

Tre af husene havde et format, der berettiger en tolkning som hovedbygning. Disse tre huse ser ud til at have afløst hinanden på stedet.

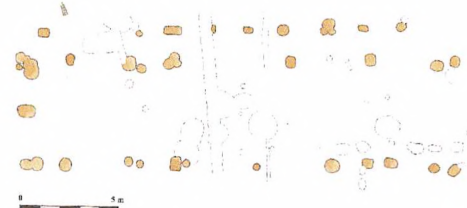
Ældst er hus 1 - Trelleborg-huset. Typen er opkaldt efter Harald Blåtands ringborg ved Slagelse, hvor den først blev kendt. Siden er sådanne huse dukket op over hele landet som hovedbygninger i almindelige gårdsanlæg, men som nævnt er typen ikke tidligere med sikkerhed påvist på Lolland. Trelleborg-huset er kendetegnet ved krumme langvægge, hvor konstruktionen bæres af ydre støttestolper, som har stået skråt op mod væggen med en meters mellemrum. Selve væggrøften er ikke bevaret, men den behøver heller ikke at have været særligt dyb. En lang grøft mod nord, der først blev tolket som væggrøft, viste sig at have en anden tolkning. Husets indre har haft et stort åbent rum. De tagbærende stolper har været trukket ud mod husets gavle i modsætning til ældre hustyper, hvor stolperne stod i to rækker ned gennem huset. En række mindre stolper langs den sydlige del af dette midterrum er tolket som en art briksekant eller vægbænk, hvor sovepladserne nær langilden kan have været. Oldtidens skik med at have folk og fæ under samme tag blev opgivet i vikingetiden. Huset er i alt ca. 26 m langt, men den østlige del er stærkt forstyrret af yngre nedgravninger, så en sikker rekonstruktion var ikke mulig her. Trelleborg-huset som type findes kun i 100 år fra 950-1050. Konstruktionen med skrå støttestolper kendes kun derfra, så det er muligt, at også dekorative motiver har spillet ind: i denne vikingeskibenes storhedstid har ligheden med et sejlene skib med årerne strittende ud sikkert været åbenbar for alle. Trelleborghusets formodede efterfølger ses nordligt i feltet: hus 3. Det er 23 m langt og er af type et såkaldt krumvægshus. Som navnet antyder, er langvæggene stadig krumme ligesom i Trelleborg-huset, men nu er der ikke længere nogen ydre støttestolper, ligesom de tagbærende stolper nu er forsvundet. Vægstolperne tager hele

Hus 1. Trelleborghus

Hus 3. Krumvægshus.

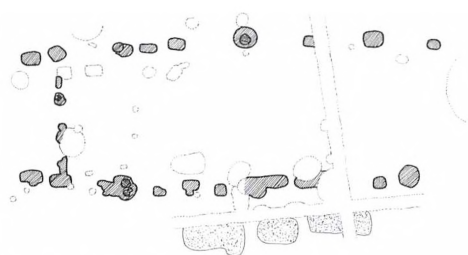

Hus 12. Udskudshus.

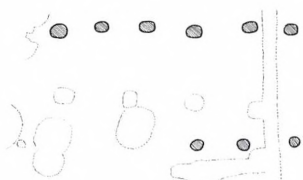
Fig. 3. Hustomter.

slæbet, og man taler dermed om en etskibet konstruktion. Tolkningen er her ganske enkel, idet stolpehullerne er helt ens lyse i fylden, har samme aflange rektangulære form og ligger parvis omtrent over for hinanden. Tilmed er der kun få yngre og ældre nedgravninger til at forstyrre billedet. Dateringen af sådanne huse besværliggøres af, at der kun sjældent er fund i selve stolpehullerne, og de, der er, kan stamme fra ældre faser på stedet. Samlede undersøgelser af krumvægshusene peger dog mod en datering til ca. 1050-1150, dvs. tidlig middelalder.

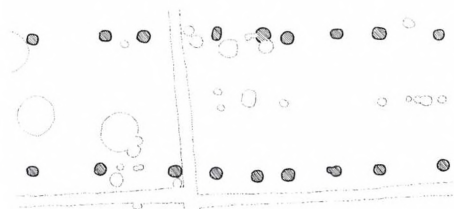
Yngste fase repræsenteres af hus 12, et såkaldt *udskudshus*. Det er 22 m langt og

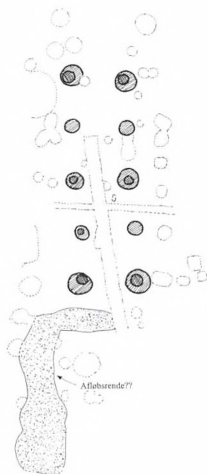
Hus 13. Økonomibygning.

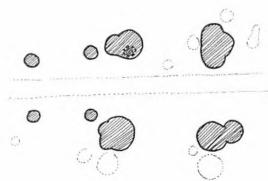
Hus 10. Økonomibygning.

Hus 11. Økonomibygning.

Hus 8. Økonomibygning?

Hus 9. Økonomibygning?

Fig. 4. Hustomter

lige som hus 3 ret enkelt at tolke: stolpehullerne er alle meget mørke og sodsvættede, hvilket antagelig skyldes smedeaktiviteter tæt mod nordvest, der må have efterladt store mængder trækul på overfladen. Huset overlappes delvis af hus 13, men stolpernes lige rækker gør det let at holde dem ude fra hinanden. Krumvægsstrukturen er nu helt forsvundet: huset har helt lige langvægge, en kraftig stolpe midt i vestgavlen og en tendens til parvis symmetri i langvæggene. Mest karakteristisk ved huset og som har givet det navn er dog »udskuddet« mod nord: Udskuddet eller »udsættet« er en 180 cm bred tilbygning til den nordlige langvæg båret af stolper med to meters mellemrum. Sådanne udskud ses også på nyere tids landbohuse på Lolland-Falster. På Falstergården, som nu kan ses på Frilandsmuseet i Maribo, har udskuddet været brugt til opstaldning af svin med adgang til en indhegnet gård under åben himmel. At en lignende tolkning er mulig for Hollenæs-huset ses af, at der nord for udskuddet er en aflang sænkning parallelt med huset. Den virker hverken gravet eller naturlig, men kan meget vel være skabt af roden og jokken af dyr i pløre og ælte. Huset skal formentlig placeres i perioden 1150-1250.

Ud over de nævnte hovedbygninger har gårdsanlægget yderligere haft et eller flere mindre huse, neutralt kaldet økonomibygninger, der kan have fungeret som stalde

eller lader. Til denne kategori hører hus 13, som er 17 m langt med krumme langvægge. Både af denne årsag og fordi det overlapper udskudshuset (hus 12) kan man udlede, at det må tilhøre en af de ældre faser. Huset har en markant afsluttet vestgavl, hvor et par hjørnestolper udgår som en slags »horn«. Af østgavlen er intet bevaret. Alle stolpehullerne er, ligesom i hus 12, meget sodsvættede, hvilket sikkert ligeledes skyldes nærhed til »håndværks-zonen«. Denne ensartethed gør tolkningen rimeligt sikker, skønt stolpesætningen ikke er så symmetrisk.

Hus 10 er rektangulært, et-skibet, 9,5 m langt og 4,5 m bredt. Selv om store gruber forstyrrer husets sydvestlige del, er tolkningen sikker nok: stolpehullerne ligger fuldstændigt regelmæssigt parvis med 180 cm's mellemrum, har samme lyse fyld og aflange form. Huset overlapper delvis krumvægshuset (hus 3) og tilhører derfor en af de andre faser.

Hus 11 minder typologisk meget om hus 10, men er bredere og længere: 16,5 x 5,5 m. Stolperne står her også meget regelmæssigt parvis overfor hinanden. Da stolpehullerne i snit og fyld er ganske ens og da der kun er få forstyrrelser er der ikke megen tvivl om tolkningen.

Hus 8 er derimod knapt så entydigt. I dette område ligger stolpehullerne som sild i en tønne med mindst tre bebyggelsesfaser oven i hinanden. Der er dog tilstrækkeligt med stolpepar til, at man kan tale om en nord-syd bygning. Den foreslåede tolkning er dog kun en af flere mulige - stolpeparrene er meget forskellige i dybde. *Nord-syd-huse* begynder først at optræde i tidlig middelalder, og da aldrig som hovedbygninger. Den dag i dag er gårdenes stuehuse næsten altid bygget øst-vest. Hus 8 overlapper Trelleborg-huset. En dyb L-formet rende fyldt med affald udgår tilsyneladende fra sydvæggen af det-

te hus - måske kan det være en afløbsrende eller lignende?

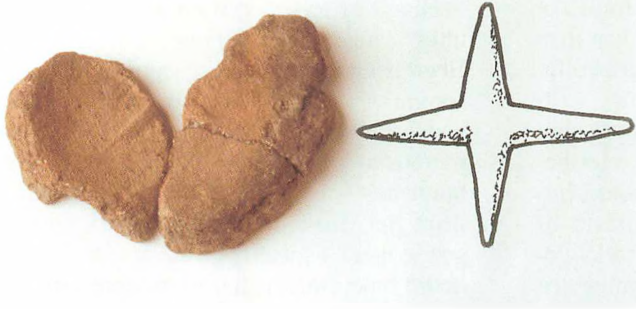
Hus 9 er tolket som en kvadratisk bygning med »vedhæng« mod vest. Begrebet staklade er en samlebetegnelse, som arkæologer bruger om små firestolpehuse/skure/udhuse, hvis funktion ikke nærmere kan bestemmes. Til denne kategori hører hus 4, 6 og 14. Den lidt usædvanlige form på Hus 6 omfattende væggrøfter gøres mere »spiselig« ved at der ikke er andre huse i nærheden til at sløre billedet. Et krumt læhegn ser ud til at gå op til hjørnet af dette hus. Dette læhegn har en udbygning mod nord, som evt. kan have båret et halvtag (fig. 19).

Dagligdagen på Hollenæs

Mens hustomterne var ret fundfattige kan det samme ikke siges om de mange store gruber på pladsen. Et udvalg af disse gruber blev udgravet af amatørarkæologer. Gruberne var efter endt funktion fyldt op med husholdningsaffald af alle slags. Af husholdningsaffaldet var kun den ikke-fordærvelige del tilbage: knogler, keramik, trækul, brændt ler og metal. Heldigvis gør jordbundsforholdene på Lolland, at knogler er meget velbevarede, selv efter næsten 1000 år i jorden. Zoologer har endnu ikke set materialet igennem, men såvel hest, ko, svin, får og fjerkræ er repræsenteret. En del af knoglerne har snitmærker efter slagning og partering. Fiskeknogler er kun ganske sparsomt repræsenteret i betragtning af, at pladsen lå direkte ved fjorden, men det skyldes snarest udgravningsmetoden: kun en vandsoldning af jorden ville kunne få disse meget uanselige knogler for en dag. Også de døde mus er smidt i hullerne - rotten kom først til landet i forbindelse med den Sorte Død i 1300-tallet.

Knuste lerkar, potteskår, var den hyppigste genstandsform på Hollenæs. Fundene afspejler hele pladsens levetid fra 1000-

Fig 5. Bundmærke. Pottemagerens
signatur.

1300. I de ældre gruber fra 11.-12. årh. er *østersøkeramikken* et stærkt dominerende element. Mens den traditionelle håndlavede hjemlige keramik i denne tid er af dårlig kvalitet og uden ornamentik, er *østersøkeramikken* godt brændt og rigt ornamenteret. *Østersøkeramikken* er, som navnet antyder, et udpræget *østersøfænomen*. Stilen er slavisk inspireret, men nye naturvidenskabelige undersøgelser har vist, at hovedparten af disse lerkar er fremstillet af lokalt ler (Rasmussen & Meier 2002). Karrene blev også lavet i hånden, men efterglattet og ornamenteret på en langsomt roterende drejeskive. I de yngste gruber, fra 1200-tallet, er *østersøkeramikken* trådt i baggrunden. Dens plads er overtaget af hårdt brændt *sortgodskeramik*, som er fremstillet på hurtigt roterende drejeskive og sikkert er fremstillet af professionelle pottemagere. I disse gruber ses også de første islet af de nye tider: skår af glaseret keramik - store kander med fingerindtryk langs bunden. Dem har Hollenæsboerne sikkert handlet sig til i byerne - måske i Naskov, der netop opstod som by på dette tidspunkt.

Der er flere eksempler på skår med et boret hul under randen - også dengang har man kunnet klinke sit revnede lertøj, som dermed kunne få forlænget sin levetid.

Et af lerkarrene⁴ har i bunden et korsformet mærke. Teknisk set er dette bundmærke fremkommet ved, at mærket som en slags negativ har været skåret i drejeskiven. Ved karrets opbygning har pottemageren trykket karbunden mod underlaget, og mærket står herefter i ophøjet relief under pottens bund. Et andet bundmærke er fundet ved udgravninger på flere forskellige lokaliteter og viser altså, at en og samme pottemager har forsynet flere landsbyer med lertøj (Jensen 2002).

Landbruget vil i reglen ikke have efterladt mange spor, men i dette tilfælde har vi chancen for at komme et skridt videre. Al-muth Alsleben fra universitetet i Kiel er i færd med et forskningsprojekt om agerdyrkingen omkring *Østersøen*. Hun besøgte udgravningen på Hollenæs en dag og vandsoldede jorden fra en række af de store gruber. Det viste sig, at brændte frø og korn fra bopladsens tid var bevaret. De vil kunne fortælle om datidens agerbrug og planteindsamling.

Tekstilproduktionen har levnet mange spor - i alle dens faser: jernsaksen¹ til fåreklipping har holdt stort set samme form helt frem til vor tid.

Tenvægten⁵ til spinding af uldtråden er her lavet af et potteskår, som er rundet til og gennemboret.

Vævens trendtråde er holdt nede af rundelerskiver, vævevægte, som kun er nødtørftigt brændt og derfor oftest findes i småstumper.⁶

På Hollenæs fandt vi en langtandet kam lavet af et langt slankt mellemfodsben. De kendes fra 1200-tallet og menes at være brugt under vævningen.⁷

Den spundne tråd kunne også laves til vanter og sokker. Til det brug havde man lange polerede bennåle, som udgravningen gav tre af.⁸ De kaldtes på oldnordisk for *skævninger*. Teknikken var *nålebinding*, en slags strikning, som har været kendt siden jægerstenalderen. Sokker af nålebinding er meget slidstærke og de trævler ikke. Ved udgangen af middelalderen rykkede strikkekunsten frem. Den er lige så fleksibel som nålebindingen, men den har fordelen at kunne arbejde med en ubrudt tråd.

Man brugte ikke kun uld til tekstilproduktionen; også hør blev indsamlet og lavet til klæde. På Knudshoved Odde har man for nylig undersøgt en nærmest industriel hørproduktion fra vikingetiden. Den afslører sig som store, dybe risflettede gruber, hvor hørbundterne har ligget i blød og gæret en halv snes dage til de var klar til videre bearbejdning. Anlæg ja og kt er muligvis to sådanne gruber på Hollenæs. Risfletningen viser sig nu kun som tynde formuldede striber op langs grubernes kanter (Hansen 2000).

En anden fundtype bør nævnes i denne sammenhæng: tre små genstande lavet af mellemfoden fra et svin.⁹ Af ledenes naturlige kurve har man omhyggeligt udskåret tre spidser, som er velegnet til at gribe fat om tråd eller snor. Den anden ende er gennemboret. De er ret almindelige på tidens bopladser på Lolland-Falster. Man ved ikke med sikkerhed, hvad de har været brugt til; en mulighed er bødning af fiskegarn eller måske til at tvinde de spundne tråde sammen med.

Det mest almindelige personlige udstyr har været jernkniven, som formentlig alle voksne mennesker har haft siddende i bæltet. På Hollenæs fandt vi tre knive, som man sikkert uden vanskelighed har kunnet smede på stedet. Til kniven hører en hvæssesten - en såkaldt *bryne*, som vi fandt to udtjente eksemplarer af.¹⁰ De er lavet af skifer importeret fra Norge. I den lidt eksotiske boldgade har vi også et L-formet bronzebeslag, som med små nitter har været fæstnet til enden af en knivskede for at beskytte æggen. Sådanne beslag betragtes som decideret slaviske/vendiske.

Fra en 1200-talsgrube har vi halvdelen af en stor jernnøgle, som har passet til en fastsiddende lås med vridlåsmechanisme. Måske er det selve husets hovednøgle, der en dag er knækket?

De mange hesteknogler fortæller om færdslen over land; i en af gruberne fandtes en hel jernspore.¹¹ Når sne og is dækkede landskabet har man sat små »partisansøm« af jern på hestenes hove for at den kunne bevare fodfæstet. De kaldes *isbrodder* og kunne også bindes på menneskenes sko. Når inderfjorden var frossen, lå skibene klodset op. Så kunne man med en læderstrop spænde en lang, blanksleben, slank mellemfod fra hest eller ko fast under skoen og ved hjælp af to spidse stave stage sig over fjorden. Sådanne skjøjter kaldtes på oldnordisk *íslægger*, dvs. »is-ben«, opkaldt efter materialet.

Enden af en mellemfodsknogle fra et får er pudset af og gennemboret. Det ser ud til at være mundstykket til en fløjte, der har fungeret efter samme princip som en blokfløjte. Muligvis er den flækket, da man var ved at tilskære det øverste fingerhul. Som en fremmed fugl blandt Hollenæs' knogler lå i fire af gruberne stumper af gevir fra kronhjort.¹² Jagten på vildt er imidlertid forbeholdt kronen og stormænd allerede fra 1000-tallet. Tak kan dog også skaffes uden jagt, da dyrene naturligt ka-

Fig. 6. Islægger og isbrod.

Fig. 7. Temvægt.

Fig 8. Vendisk knivskedebe­slag.
Til højre et rekonstruktionsforslag.

Fig. 10. Netbødningsredskaber?

Fig. 11. Skævninger (polerede bennåle).

Fig. 12.
Fløjte (?) af
fjærekno­gle.

Fig. 9.
Vævekam.

Fig. 13. Kronhjortetak.

ster deres geværer i løbet af vinteren og foråret, men en regulering af rettighederne til kastede geværer kendes stort set ikke, og man antager, at de er blevet indsamlet enten af håndværkerne selv, eller måske mere sandsynligt, af folk, der i forvejen har haft deres gang i skovene (Klemensen 2000).

Et af stykkerne fra Hollenæs stammer fra en kronhjort af en størrelse, som næppe fandtes på Lolland på den tid, og som må være importeret sydfra. Hjortetak er hårdt og sejt og velegnet til at lave kamme af. To stykker fra en grube er tydeligvis bearbejdet med sav.

Enhver husholdning har brug for vand, og Hollenæs var ingen undtagelse: Anlægget og åh er to brønde, som sikkert har hørt til hver sin fase af gården. Der var desværre ikke bevaret træværk i nogen af dem.

Et tredje vandhul, der blev undersøgt på Hollenæs, anlægget, har ikke været nogen almindelig brønd: det var over to meter

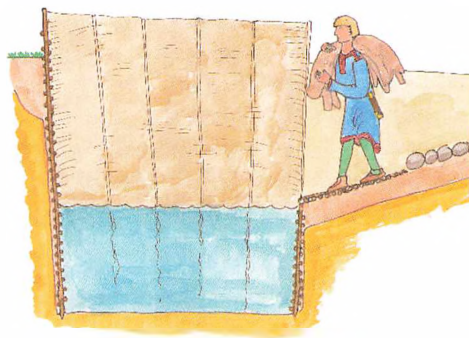

Fig. 14. Stort vandhul – garvergrube?

dybt med lodrette sider, der må være holdt på plads af risfletning eller træværk. Fra østsiden har man kunnet gå helt ned til vandspejlet af en jævnt skrånende, sindrigt konstrueret rampe, som øverst var belagt med ler, og længere nede, hvor underlaget blev for blødt, brolagt med håndstore sten.

Hvortil kan et sådant vandhul have tjent? Som vandingsssted for kreaturer, som det har været foreslået, har rampen næppe været praktisk egnet. En mulighed er, at det har været en garvergrube, hvor huden har ligget i blød inden den videre bearbejdning. En sådan grube fandt man bl.a. i middelalderens Gammelby i Oslo.

Metaldetektor

Hele datidens overflade med dens gulvlag, ildsteder og færdselsårer og alle de tilhørende fund er i dag pløjet i stumper og stykker. Rester af disse forliste strukturer er imidlertid stadig tilgængelige: Metalgenstande, nye som gamle, ligger sammenblandet i pløjegjorden, men sjældent ret langt fra, hvor de oprindeligt blev efterladt. Marken over Hollenæs-bebyggelsen blev gennemgået af Boje Hansen med metaldetektor både før undersøgelsen 1999, efter

høst samme år og før udgravningen 2002, hver gang med mange nye fund som resultat. På figur 15 er udbredelsen af disse fund vist i forhold til bebyggelsen. Som man ser, er fundene ikke direkte relateret til husene, men koncentrerer sig dels i det såkaldte håndværksområde, dels i en tunge ud mod bådehuset mod nord.

Håndværksområde

Den centrale, vestlige del af bopladsområdet, et areal på 15 x 30 m er tolket som et smedeområde. Området afgrænses mod nord af en 12 m lang sodsværtet hegnss-

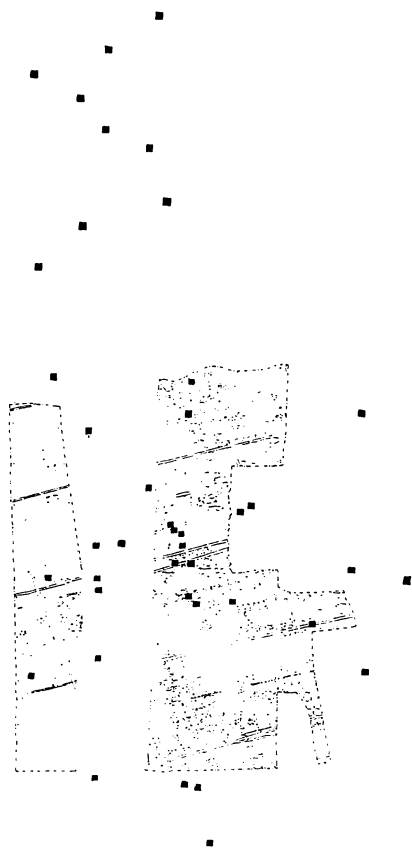

Fig. 15. Udbredelsen af metalfund i pløjelaget (nyere tids genstande ikke medtaget).

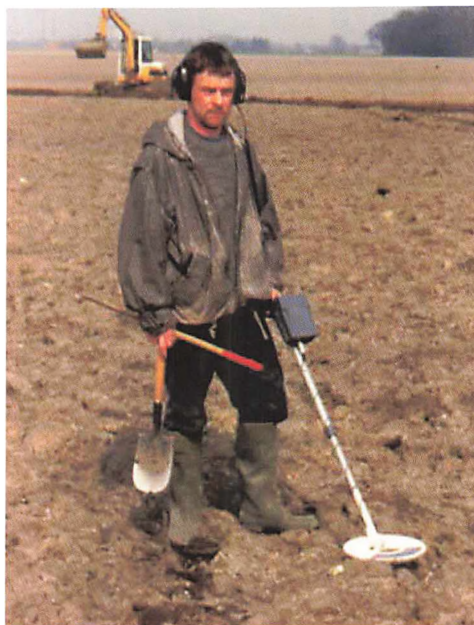

Fig. 16. Boje Hansen med sin detektor.

grøft. I den vestlige del er rester af selve hegnet bevaret: det har været lerklinet og er brændt.¹³ Tæt op ad dette hegn har stået en lille bygning, hus 2, der er tolket som selve smedjen. Stolpehullerne er helt sorte og stolpesporene er fyldt med brændt ler. Det tyder på, at huset er brændt af, sikkert under samme brand som hegnet - en meget nærliggende skæbne for en smedje med horder af løbske gnister. Hegnet har sikkert fungeret som læhegn for essen, mens lerklining kan have tjent som beskyttelse mod brand. Det krumme hegn, som udgår fra hus 6, udgør håndværksområdets sydlige afgrænsning. Det har ikke været lerklinet, men det lå også i bekvem afstand af smedjen.

Håndværksområdet er i øvrigt præget af massevis af sodfyldte gruber. Detektorafsøgning af disse har givet en mængde jernnagler af forskellig art, som formentlig er smedet i forbindelse med reparation og

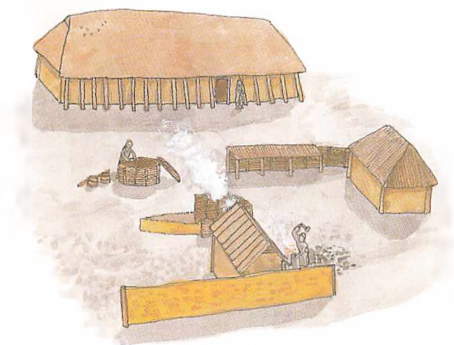

Fig. 17. Håndværksområdet – rekonstruktionsforslag.

vedligeholdelse af skibe, vogne og landbrugsredskaber. Fyld fra to af sodgruberne, anlæg tw og aal blev vandsoldet for om muligt at finde smedeaffald. Der var ingen slagger, hvilket tyder på, at den grovere jernhåndtering har fundet sted andetsteds; derimod fandt vi små uanselige skæl, som kan findes med magnet: såkaldte smedeskæl, som falder af det varme jern, når smeden hamrer på det.

At en stor del af bronzegenstandene i pløjjordens lå i håndværksområdet er næppe tilfældigt: når smykker, bæltespænder og beslag gik i stykker eller var udtjente, røg de i skrotbunken til omsmelting, så de kunne indgå i nye brugsgenstande. Herom vidner fundet af en støbekegle, som er et restprodukt fra bronzestøbningen. Den flydende bronze hældes ned i støbeformen gennem to kanaler. Det er bronzen fra disse kanaler, vi har fundet.

Bronzesmykker

»Idag vil jeg finde en Urnes-fibel«, sagde Boje Hansen en dag - og som sagt, så gjort. *Urnes-spænderne*, opkaldt efter en træskåret portal i Urnes Kirke i Vestnorge, er 1000-tallets genstandstype *par excellence*. Urnes-stilen er vikingetidens sidste sto-

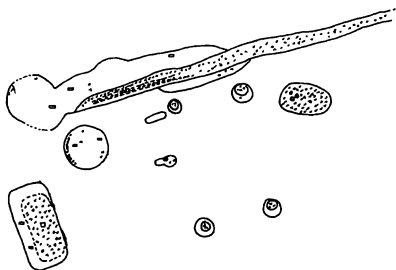

Fig. 18 Hus 2. Smedebygning med lerklinet læhegn.

Fig. 19. Hus 6. Økonomibygning og læhegn med udbygning.

re stil og den forestiller et myndeslankt dyr omslynget af slanger. Stilen hænger formodentlig sammen med den tidligste kristendom herhjemme.

I Urnes-stil er også et prægtigt forgyldt dragehovede af bronze fra Hollenæs. Det ser ud til at have indgået i en halskæde, hvor dragen har bidt om en ring, som har holdt et krucifiks. Endnu et tidligt kristent symbol er formentlig en lille kunstfærdig fuglefigur af bronze. De er meget populære i midten af 1000-årene, men man ved ikke hvor de har siddet på tøjet - den kristne gravsikik tillader jo ikke jordisk gods i gravene (Pedersen 2000).

Et klassisk vikingesmykke, det *trefligede spænde*, mangler ej heller i fundlisten. Trefligede spænder, opkaldt efter dets tre-

Fig. 20. Forgyldt dragehoved i Urnes-stil.

kløverform, blev brugt af kvinder til at samle sjal eller kappe på brystet. Typen går tilbage til 800-årene og har sin oprindelse i frankiske treflignede sværdrembeslag.

Handel og møntvæsen

Fundene fra Hollenæs illustrerer meget godt pengevæsenets udvikling i perioden. To små stykker afklippet sølvstang og to vægtlodder fortæller om en økonomi, hvor tilførslen af mønter ikke er stor nok til at dække behovet. En stor del af betalingen på handelspladserne i det tidlige 1000-tal er derfor foregået ved afvejning af sølv, som klippes af ringe, barrer eller arabiske sølvmønter. Detektorundersøgelser på Gotland har vist, at vægtlodder hørte til stort set hver eneste gård i sen vikingetid til

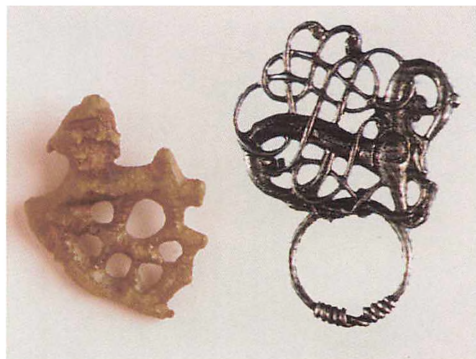

Fig. 22. Stump af Urnes-spænde. Til højre ses et eksemplar i fuld figur.

brug, når der skulle skaffes varer, som man ikke kunne bytte sig til eller fremstille selv (Östergren 1989). Det mindste vægtlod har tre små huller, som sikkert angiver dets vægtklasse.

Et andet fund viser, hvordan udenlandske mønter med kendt og accepteret værdi indgik i den hjemlige handel: en tysk kejsermønt - en såkaldt *Otto-Adelheid-penning*. Den tyske møntstrøm tager til, efter at der i sidste del af 900-tallet er kommet rigtig gang i sølvudvindingen i de nyfundne miner i Harzen. Penningerne er fundet i tusindvis omkring Østersøen. De er præget

Fig. 21. Fuglefigur (dragtspænde) af bronze.

Fig. 23. Stump af treflignet spænde. Til højre ses et fuldt bevaret eksemplar.

Fig. 24. Brudsølv og vægtlodder.

i Sachsen i slutningen af 900-tallet under den tyske teenagekejser *Otto III*, som regerede sammen med sin bedstemor *Adelheid*.

Et eksklusivt eksempel på hjemlig møntproduktion har vi fra Hollenæs i form af en såkaldt *Hedebymønt*. Som navnet antyder, er den herskende opfattelse, at de er fremstillet i Hedeby i begyndelsen af 800-tallet (Crumlin-Pedersen 1998). De findes kun i 35-40 eksemplarer og ingen med det samme præg som *Hollenæs-mønten*. Hedebymønterne er blandt de ældste hjemlige mønter, skabt i en tid, hvor en central kongemagt, bl.a. kong *Godfred* forsøgte at vinde fodfæste. Motivet på mønten understreger klart denne proces: på forsiden ses et vikingskib af nordisk type, som allerede havde vist sin suveræne succesfuldhed i den vestlige verden. Bagsiden er en forvansket gengivelse af en *Dorestad-mønt* slået under den mægtige tysk-romerske kejser *Karl den Store*, der regerede på samme tid. Den oprindelige tekst, kejserens navn *CAROLUS*, er på Hedebymønten næsten ulæseligt stiliseret. Kejserens navn har for datidens mennesker stået som symbol på en potent, verdslig kongemagt, der gerne skulle danne forbillede for de hjemlige tilstande. Hedebymønten har allerede været en antikvitet, da den endte i

skrotbunken på Hollenæs. To gennemboringer i mønten viser, at den i den mellem-liggende tid har fungeret som smykke, evt. som del af et større brystsmykke, som det ses på arabiske kvindedragter den dag i dag. Gennemboringernes omhyggelige placering i mastetoppen fortæller klart, at det var det smukke skibsmotiv, man gik efter. Motivet har også været meget levende for Hollenæs-boerne, hvor skibe har sejlet næsten lige uden for hoveddøren - i modsætning til bagsidens ulæselige krimskrams om en forlængst afdød kejser i en tid, hvor det danske kongerige sågar bød over England..

Den etablerede kongemagt møder vi igen på Hollenæs i form af fire sølvmonter, såkaldte *borgerkrigsmønter*, præget under kong *Erik Glipping* (1259-86) og *Erik Menved* (1286-1319).¹⁴ Disse mønter er præget i en tid, hvor kongen med en tvungen hjemlig kurs kunne blande mere og mere kobber i sølvmonterne og dermed devaluere dem for at opretholde en rimelig udmøntning. Den slags gik ikke, hvis mønterne skulle bruges til udenrigs betalinger.

Bådehus/naust

Jeg ville under normale omstændigheder have stoppet prøveudgravningen, da vi nærmede os den gamle fjordbred og stolpehullerne hørte op, men Boje Hansen gik i forvejen med sin detektor og fandt længst

Fig. 25. Hedebymønt, forside og bagside.

Fig. 26. Udgravningsfelterne i forhold til terrænet og den gamle kystlinje. Bådehuset har ligget helt ned til den gamle fjordbred.

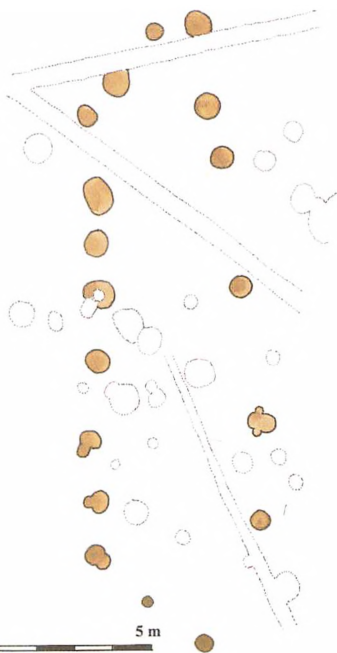

Fig. 27. Bådehusets stolpehuller.

mod nord et flot bronzebeslag med fuglemotiv. Grøften fortsattes - og hvilket held! På en lav forhøjning, der har ligget som et lille næs ud i fjorden, væltede stolpehullerne op. Den udvidede undersøgelse viste, at der var tale om en 16 m lang og 4 m bred bygning liggende nord-syd, kun 4-5 m fra fjordbredden, der tegnede sig som gråt, udvasket sand i undergrunden. Den vestlige langvæg ind mod land tegner sig meget tydeligt, mens den østlige, hav-orienterede er mere uregelmæssig. Et af hullerne¹⁵ indeholdt et østersø-keramikskår. En sondering videre mod nord i det fossile fjordbassin viste, at dybden forbavsende hurtigt nåede op på en halv meter, modsat af hvad den flade pløjemark i dag lader ane. Det vil sige, at lavtgående skibe har kunnet sejle helt op til bredden. Jeg tolker bygningen som et bådehus eller *naust/nøst*, som det også kaldes. Dels pga. af dens form, orien-

tering og størrelse, dels pga. af dens maritimt orienterede beliggenhed, dels som følge af relationen til en gård fra vikingetid og tidlig middelalder. Størrelsen svarer omtrent til gennemsnittet af de bådehuse, man har registreret i Norge (Myhre 1997). Som følge af det ekstensive landbrug dér, kan bådehusene ofte stadig ses som små volde i terrænet. I Danmark er nauster, så vidt vides, kun en gang tidligere undersøgt, nemlig i Harre Vig ved Limfjorden (Ramskou 1960). Det skal dog næppe tolkes som andet, end at det her til lands kræver held i sprøjten at finde dem. Bådehuset ved Hollenæs har kunnet rumme et skib af *Skuldelev 3*-størrelse, et mindre skib, som kunne betjenes af 4-5 mand og sejle til Hedeby på en dag. Om vinteren klodsede man skibet op i bådehuset efter at masten var lagt ned. Bygningen kan desværre ikke dateres nærmere inden for Hollenæs-be-

byggelsens levetid - genstandsmaterialet er sparsomt og hustypen hænger ikke just på træerne.

Hvad er Hollenæs?

Efter undersøgelserne i 1999 blev pladsen tolket som en gård fra sen vikingetid, som enten alene eller sammen med en eller flere nabogårde var forgængeren til Holleby 700 meter mod nord, der nævnes i *Kong Valdemars Jordebog* 1231 og hvor kongen angiveligt havde en stor dobbeltgård. Eftersom det viser sig, at bebyggelsen ved Hollenæs har strakt sig frem til 1300, må denne tolkning revideres; de to bebyggelser må have eksisteret delvis sideløbende.

1,5 km mod øst ligger sognebyen Arninge med sin romanske stenkirke: Arninge var i tidlig middelalder herredsby for hele Sydvestlolland, det nuværende Sønder Herred. Herredet havde betydning som retskreds og oprindelig også som militærdistrikt. Under alle omstændigheder er folk fra hele herredet med mellemrum mødt op ved Arninge for at afgøre fælles anliggender. En stor del af disse mennesker er sikkert kommet ad søvejen. Måske er kontinuiteten i Hollenæs-bebyggelsen begrundet i en funktion som landingsplads for *ting-farere* til Arninge? I 1200-tallet, da den kongelige ledingsordning er fuldt udbygget, er hvert herred opdelt i et til fire *skipæn*, som hver skal bemandede og udruste et krigsskib, der kan rykke ud, når kongen byder. Måske har Hollenæs-bebyggelsen tjent til opbevaring og vedligeholdelse af skipænets skib? Både opbevarings- og vedligeholdelses-mulighederne er jo dokumenteret i den arkæologiske udgravning (bådehus og smedjeområde).

Kun en kilometer syd for Hollenæs ligger landsbyen Kuditse. Endelsen *-itse* er slavisk og modsvarer det danske *-strup/-rup*, hvor forstavelsen er navnet på grundlæggeren af udflytterbebyggelsen - i dette

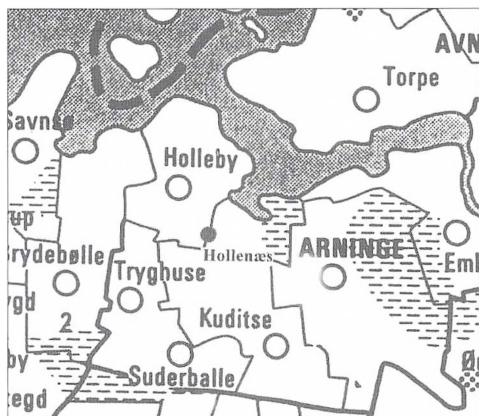

Fig. 28. Hollenæs med omgivende landsbyer.

tilfælde en vender ved navn *Chot* (Housted 2002). Eftersom Kuditse synes at være grundlagt i tidlig middelalder, har de vendiske tilflyttere og de lokale beboere i Holleby og Arninge levet side om side. Undersøgelser af en 1000-tals tidlig kristen gravplads på Bornholm har vist, at ca. 5% af de gravlagte var etniske vendere fra Pommern og Mecklenburg (Wagnkilde 1996). Måske stammer knivskedebeslaget fra Hollenæs fra *Chot's* landsby?

Yderligere undersøgelse?

Den gavmilde private donation formåede at sætte bebyggelsen på Hollenæs i et helt nyt lys, men mange spørgsmål henstår endnu ubesvarede. F.eks. er der tegn på ældre bebyggelse på stedet: blandt detektorfundene var et dyrehoved af bronze fra en korsformet fibula, som dateres til ældre germansk jernalder ca. 500 e.Kr., og en halv S-formet dyrefibula, som tilhører yngre germansk jernalder ca. 600 e.Kr. Omkring 12-15 af de store gruber på Hollenæs var klart lysere i fylden end de andre. Af tidsmæssige årsager blev kun tre af disse summarisk undersøgt. De indeholdt alle keramik ældre end de påtrufne huse. Huse- ne, der hører til sådanne bopladsgruber, vil

i reglen ligge i nærheden. Marken syd for Maglehøjvej og det udgravede område ligger højere end den udgravede bebyggelse og virker med sin veldrænedede, brede forhøjning topografisk meget gunstig for bebyggelse. Stiftsmuseet har aftalt med eje-

ren af arealet at gennemgå det med detektor efter høst 2002. Hvis metalfundene her er lige så righoldige som nord for vejen, er jorden godbet for yderligere undersøgelser: har Hollenæs-bebyggelsen rødder i jernalderen? Har gården haft samtidigte naboeer?

Tim Jonas Grønnegaard, f. 1965. *Cand. phil. i forhistorisk arkæologi. Løst tilknyttet Lolland-Falsters Stiftsmuseum 1999 og 2002. P.t. projektansat på Gilleleje Museum.*

Ramskou, T. 1960 To »naust« ved Harrevig. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1960.

Rasmussen, K. L. & Meier, D. 2002. Målinger af magnetisk susceptibilitet. *Venner og Fjender*. Næstved.

Wagnkilde, H. 1996 Tæt på 1000-tallets indbyggede i Åker sogn. *Bornholmske Samlinger - Åkirkeby 650-års jubilæum* 1996.

Östergren, M. 1989 Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silverskatter som boplatssindikation. *Theses and Papers in Archaeology* 2.

Litteratur

Boyhus, E. M. & Snedker, K. 1971 En bosættelse fra den tidlige Middelalder *Lolland-Falsters Stiftsmuseum* 1971.

Crumlin-Pedersen, O. 1998. Vikingeskibsmønter. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2, 1998.

Hansen, K.M. 2000. Hørgården. *SKALK* nr. 1, 2000.

Housted, F.W. 2002. Venderne på Lolland-Falster. *Venner og Fjender*. Næstved.

Jensen, A-E. 2002. *Venner og fjender* omkring Østersøen. *Venner og Fjender*. Næstved.

Klemensen, M. 2000. Et middelalderligt benværksted - arkæologiske undersøgelser på Vægttergade 2 i Ribe. *By, Marsk og Geest* 2000.

Kock, J. 1976. Skefning. *SKALK* nr. 2, 1976.

Myhre, B. 1997. Boathouses and naval organization. *Military Aspects of Scandinavian Society*. Nationalmuseet 1997.

Nielsen, H. 2002. Keramik - og andre slaviske indflydelser i det sydlige Vestsjælland i vikingetid og tidlig middelalder. *Venner og Fjender*. Næstved.

Pedersen, A. 2000. Rovfugle eller duer. Fugleformede fibler fra den tidlige middelalder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1999.

Pind, T. 1996. Gravpladser fra tidlig kristen tid ved Ndr. Grødbygård. *Bornholmske Samlinger - Åkirkeby 650-års jubilæum* 1996.

Noter

- 1 Undersøgelserne 1999 havde j. nr. LFS 801-1999-15, mens udgravningen 2002 havde j. nr. LFS 83.
- 2 Som assistenter på undersøgelserne medvirkede stud. mag.erne Niels Møller, Jette Tovbo og Rune Iversen. Som uundværlig hjælp med sin detektor bistod Boje Hansen og 2002 også Thor Holmboe. En særlig tak til medlemmerne af amatørarkæologforeningen Hans Larsen samt Bente og Knud Christiansen, der arbejdede sig gennem store gruber. Tak til lodsejerne Mogens og Per Jørgensen for deres velvillige indstilling til undersøgelsen.
- 3 Fundet stammer fra anlæg zs.
- 4 Saksen er fundet i anlæg yu.
- 5 Tenvægten stammer fra anlæg åæ.
- 6 Fra anlæg xd.
- 7 Langtandskammen er fremkommet i anlæg yu.
- 8 Nålene blev fundet i anlæg xm, yl og åk.
- 9 Fremkommet i anlæg xd, xm og æø.
- 10 Hvæssestenene fremkom i anlæg gf og åk.
- 11 Jernsporen er fra anlæg aaa.
- 12 Takkerne lå i anlæg zl, åa, åe og ål.
- 13 Anlægget har nummer ig.
- 14 Den ene borgerkrigsmønt er fra anlæg aaa.
- 15 Anlæg pq.

Eggert Christoffer Froberg, krigsfange i 1864 efter slaget ved Dybbøl

Af Verner Grendel

I Falsters Minders arkiv, Falsters Egnshistoriske Arkiv, Frisegade 45, henligger mange upåagtede dokumenter. Når interesserede spørger om oplysninger, leder vi efter og finder ofte arkivalier værd at agte på. Således i foråret 2003 med en forespørgsel om femtelærere ved Nykøbing Borgerskole, Eggert Christoffer Froberg, ansat i 1863 og virkende indtil 1876, hvor Froberg forlod skolevæsnet og etablerede sig som jernstøber. Men måske ikke en bedre branche, for i 1883 fulgte han igen lærerkaldet og var nu at finde bag katedret i Frederiksberg kommunale skolevæsen.

Udover de nøgne data fra kirkebøger og folketællingen 1. februar 1880 fandtes i arkivet et brev fra Froberg, dateret Schweidnitz 18. juli 1864 og stilet til "Gode Hrr. Petersen", hvorom må ties, fordi vi intet ved. I brevet fortæller Froberg om slaget ved Dybbøl, hvordan han blev taget til fange og som krigsfange ført til Schweidnitz i Schlesien. Som det fremgår af brevet, kan det ikke kaldes et strengt ophold i krigsfangelejren. Fangerne fik løn, skønt den næppe strakte langt. Men hver søndag sendte nogle af byens borgere invitation til middag til de danske krigsfanger og Froberg var blandt de heldige. Spirende romantik kan

Eggert Christoffer Froberg. Foto: Museet Falsters Minders.

ikke udelukkes. I hvert fald hentede Froberg senere sin brud i Schweidnitz, skønt hun under hans ophold i krigsfangelejren kun var 14 år. Herom nedenstående.

Først brevet ordret og bogstavtro:

Schweidnitz den 18. Juli 1864.

Gode Hrr. Petersen!

Ingen skal være villigere end jeg til at indrømme, hvor daarligt jeg har opfyldt det Løfte, jeg gav dem ombord paa Skimer, og jeg forsikkrer dem, at jeg den sidste Maaned har skammet mig, hver gang jeg har tænkt paa dem. Skammen alene mærker jeg dog, kan ikke gøre min Forseelse god igjen, men jeg haaber, de undskylder mig, naar de erindrer, man paa Feltfod sjælden har sine Skrivematerialer i Orden og forøvrigt lever et temmelig bevæget Liv, der just ikke hver Dag giver Leilighed til Contoirforretninger. I den senere Tid maa jeg desværre tilstaae at have havt Tid nok, men – der er jo et gammelt Ord, som siger, det er Lysten, der driver Værket, og jeg forsikrer dem, at man som Krigsfange ikke føler ret meget til den Lyst, der er istand til at drive Værker. Men – det er sandt – de ved vel ikke engang, jeg er Krigsfange; sidst de saae mig havde de ondt ved at kunne gjætte det, ligsaalidt som det faldt mig selv ind; dengang gik det mig som sagtens saamange andre, jeg rejste over til Dybbøl med den Tro, at vi skulde gjøre Underværker, og jeg tænkte vel undertiden paa, det var muligt at faae en Kugle, men Fangenskab, det faldt mig aldrig ind. Have vi gjort Underværker ved Dybbøl, saa maa det have været i Taalmodighed, for den blev unægtelig sat betydeligt paa Prøve, og jeg undrer mig aldeles ikke over om ogsaa enkelte bleve kjede af at maatte ligge ganske ro-

lige og lade sig dræbe under Fjendens forfærdelige Granatild, uden at kunne gjøre en eneste Smule Modværge eller høre vore Brumbasser tage til Gjenmæle. I Begyndelsen havde vi dog den Fornøjelse at høre vore Kanoner kraftigt besvare Fjendens Skud, og saalænge dette var Tilfældet troer jeg heller ikke Infanteriet savnede hverken Mod eller Lyst. Da Hilsenerne derimod ophørte at være gjensidige, medens Granaterne Tid efter anden pillede saa eén og saa eén af vore Kammerater bort, da skal jeg som sagt ikke nægte, Stemningen blev noget trykkende, og jeg ønskede mangan Gang én eller anden Begivenhed, der kunde bringe Soldatens synkende Mod paa Fode igjen. I denne Periode faldt den 18de April. Den 17de om Aftenen var jeg kommen paa Forpost paa venstre Fløi; aldrig havde Kanonaden været saa frygtelig som denne Nat, der var ikke et Øjebliks Ophold, men flere Skud drønedes paa engang og de runde Granater dannede mangfoldige Ildstriber gennem Luften. Efter at Dagstillingen var indtaget, tænkte enhver, at vi vel for den Dag vare fri for Prøisernes Visit, thi de pleiede gjerne at komme tidligere; denne Dag gjorde de dog en Undtagelse fra Reglen, alligevel troer jeg ikke, de fandt os ganske uforberedte, skjøndt vi desværre ikke var stærke nok til at holde dem Stangen. Man skulde tro, at Fjenden havde angrebet Løbegravene, før han gik paa Skandserne, men han har sandsynlig ligesaa godt som vi selv vidst, at Skandserne paa venstre Fløi ikke kunde gjøre ret megen Modstand. Paa min Post i Løbegraven ventede jeg en Storm, men blev ikke lidet forundret ved ikke at opdage en eneste Fjende ligefor mig, og jeg hører senere, det er gaaet flere af mine Kammerater ligesaadan, derimod varede det ingen halv Time før jeg saae Skandsen N: 2 propfuld af Prøisere og Kuglerne sang lystigt fra begge Flankerne – her bliver det dog for

Schweidnitz den 18 Juli 1864.

Gode Hr. Petersen!

Ingen skal være villigere end jeg til at indrømme, hvor daarligt jeg har opfyldt det Løfte, jeg gav dem ombord paa Skærer, og jeg forvikkler dem, at jeg den sidste Maaned har skammed mig, hvergang jeg har tænkt paa dem. Skammen alene mærker jeg dog, Kan ikke gjøre min Forsælse god igjen, men jeg haaber, de undskylder mig, naar de erindrer, naar paa Feltjod sjølden har sine Skrivematerialier i Orden og forøvrigt lever et temmelig braaget Liv, der just ikke hver Dag giver Tidlighed til Contoirforretningene. I den snare Tid maa jeg dog være tilbøielig at have haft Tid nok, men der er jo et gammelt Ord, som siger, det er System, der driver Carret, og jeg forvikkler dem, at man som tiingslange ikke følger ret meget til den Syde, der er istand til at drive Carret. Men det er sandt - de ved vel ikke engang, jeg er Prøislange, sidst, de saae mig, havde de endt ved at kunne gjøtte det, ligesaa vel som det faldt mig selv ind, dengang gik det mig som sagtens saamange andre, jeg reiste over til Dybbøl med den Tro, at vi skulde gjøre Underværker, og jeg tænkte vel undertiden paa, det var muligt at faa en Kugle, men Kongens Kab, det

Første side af Eggert Christoffer Frobergs brev dateret Schweidnitz den 18. Juli 1864.
Foto: Museet Falsters Minder.

galt, meente Flere af Sectionen og dermed søgte de tilbage til Reserven. Jeg troer dog ikke, Nogen af dem kom saa langt, for næsten i det Samme kom Fjenden os i Ryggen; og hvad der ikke blev skudt, blev taget tilfange. Endnu troede jeg ikke, vort

Tab havde været af videre Betydenhed, det var først, da jeg kom over i Prøisernes Leir og der traf min Compagnicommandeur med flere af Regimentets Officerer, at det gik op for mig, hvor sørgelig Dagen allerede maatte have været for os, og lidt efter

lidt hørte jeg det bekræftet af senere ankomne Fanger, hvoraf der kom flere og flere. Det var et uhyggeligt Syn at see den preussiske Fane paa vore Skandser; alligevel kunde jeg ikke lade være at see derpaa, derfor var det med en vis Tilfredshed, jeg hørte Opraab om, at vi skulde afsted, saa var jeg i det Mindste fri for dette Syn. Vor March gik til Flensborg, hvor vi ved Ankomsten fandt flere Huse illuminede og prydede med mægtige slesvig-holstenske Flag, men den dansksindede Deel af Befolkningen vidste ogsaa at lægge sit Sindelag for Dagen og det paa en Maade, som overgaaer al Beskrivelse; det var ikke som vi vare Krigsfanger, men som det var Medlemmer af deres Familie, der vendte tilbage fra en Reise; Mange blandt dem havde vist gjerne givet deres sidste Skilling for dermed at tilfredsstille Soldaternes Fornødenheder. Toget var meget stort, et Par tusind Mand foruden Eskorten, og bevægede sig kun langsomt op gennem Gaden, stadigt fulgt af en Masse Civile, som rakte os varmt Øl, Kaffe, Smørrebrød, Limonade, sød Suppe, Skjorter, Strømper, - kort sagt: Alt, hvad der var muligt at tænke sig vi kunde trænge til. Jeg erindrer mig en gammel Kone, som kom og rakte os nogle Stykker Rugbrød med de Ord: Stakkels Folk, dette er kun ringe, men Alt, hvad jeg har at give jer; tag det, det er saamæn godt undt, og jeg troer det ogsaa, for Taarerne stode den arme Kone i Øinene, mens hun stadig gjentog: "stakkels Folk".

Mit Opholdssted blev den danske Kirke, og efter at største Parten havde leiret sig rundt omkring paa Gulvet og Bænkene, saa man endnu nogle med Papier og Blyant give deres Familie eller Venner Underretning om, hvorledes denne Dag var endt for dem, skjøndt de nok kunde være trætte efter at have været paa Post hele den foregaaende Nat, om Morgenens i Slag og derefter marscheret til Flensborg, dog, de der-

hjemme maatte først vide, at vi i alt Fald levede og derefter kunde man søge sig en ubelagt Plads paa Steengulvet med sin Kappe til Madrats og Tæppe. - De har vel forøvrigt allerede hørt saamange Beskrivelser over de danske Fangers Modtagelse i Flensborg, at enhver videre kun vilde blive en Gjentagelse, ligesom disse brave Beboeres Imødekommenhed mod danske Soldater er en Gjentagelse af den samme Hjertelighed, det samme Udtryk af Dansk-sindethed, som viser, at Tydskerne i det Mindste ikke hos alle Beboere her ere velkomne Gjæster og at "det danske Aag" dog ikke maa have været saa frygteligt. Anden Dags Morgen efter vor Ankomst til Flensborg gik Reisen igjen derfra til Hamborg, hvor vi pustede en to Nætter og en Dag; Fredag Morgen bestege vi igjen Banetoget og fremad gik det, Dag og Nat indtil vi Lørdag Aften landede her i Schweidnitz. Man saae strax, vi ikke vare i det frie Danmark; rundt om Banegaarden var opslaaet Barikade og desuden besat med stærk Vagt. En Stymper, som Nysgjerrigheden efter at see de nordiske Bjørne forledte til at springe over Barikaden fik strax en fremmed Haand i Nakken, der ledsagede ham bort. Denne stærke Vagt maa sagtens have været der af Frygt for os halvciviliserede Mennesker, for ikke at sige Barbarer; thi for at beskytte os mod Beboerne har det ikke været. Disse ere os alt for medynksfulde til at vi havde noget at frygte fra deres Side; allerede strax efter vor Ankomst modtog vi Bevis derpaa. Om trent en 500 Mand vare komne hertil, og vi bleve indeelte i 3 Compagnier hvert under en preusisk Officers Befaling; derefter førtes vi hen for at nyde vor Middags- & Aftensmad bestaaende af Riissuppe med Kjød og saa meget Øl, vi vilde drikke. Efter endt Maaltid førtes vi til vor fremtidige Bolig; at denne vilde blive særdeles beqvem havde jeg vel ikke gjort Regning

paa, men jeg skal dog ikke nægte, det blev mig lidt trangt om det Sted, hvor Hjertet sidder, dengang jeg saae, vi bleve førte ned i en mørk, raa, underjordisk Gang, som blev ved at føre nedad; skal dette blive længe ved, tænkte jeg, saa maa Vorherre vide hvor vi komme hen. Nu begyndte det dog engang igjen at lysne, og jeg befandt mig atter i det Frie, det vil sige med en 15 á 20 Alens Vold foran mig, og da jeg vendte mig om, saae jeg der en lignende Kammerat. Da Schweidnitz er en Fæstning, eller har i det Mindste været, saa havde jeg ikke ondt ved at begribe, jeg befandt mig i Voldgraven og vilde faae Qvarter i Casematter. Saaledes forholdt det sig ogsaa; i det Stykke af Graven, som vi have til Disposition, ere fire Casematter hvoraf de tre tjene til Beboelse, den fjerde til Kjøkken og Spisesal. De første to eller tre Dage blev denne Sidste ikke benyttet, da vi om Middagen spiste i Byen. Jeg havde hørt, Forpleiningen skulde være mindre god; men kunde dog ikke indsee denne Klage var begundet, at dømme efter disse Dage, da vi fik et ganske antageligt Stykke Kjød eller Flæsk med Riissuppe eller Lindser, Bønner samt saameget Øl, vi ønskede; det var først senere jeg hørte, at det var Beboerne, der skjænkede os denne Middagsmad; og det kan ikke nægtes, den blev betydeligt mere nøgtern, da vi fik den for Statens Regning. Der blev spurgt os, om Nogen ønskede at komme i Kjøkkenet som faste Kokke eller vi vilde skiftes dertil, thi for Eftertiden maatte vi selv koge vor Mad; vi valgte naturligvis det Første, da vi dermed meente at faae øvede Kokke. Nu ja, øvede ere de vel blevne i den forløbne Tid, men dog ikke saa meget, at de kunne koge gode Ærter paa lidt Flæsk, eller kraftig Suppe paa et lille Stykke Kjød. Til Afvexling fra disse staaende Retter have vi Øllebrød, Riisvælling, sød Suppe paa Grubber. Saavidt jeg veed have vi faaet

ikke ubetydelige Pengegaver tilsendte fra Danmark, hvilke for største Delen anvendes som Extratillæg til Forpleiningen, som derved bliver ret taalelig, om den endog kunde ønskes lidt bedre endnu. Til Forpleiningen hører ogsaa en Kop varmt Øl med et Suurbrod, som vi faae hver Morgen, samt et Comisbrød hver fjerde Dag. Istedetfor Øllet om Morgenen fik vi i Begyndelsen Kaffe, men den var saa slet, at det, i det Mindste for mig, var en Umulighed at faae den ned, saa om og vort Øl er temmelig rigelig fortyndet med Gaaseviin, er det dog bedre end Kaffen. Commisbrødet er just ikke prima Qvalitet og uden Smør ikke godt at fordøie for danske Maver, men Smør er en Artikel, som her ikke meget bruges og dertil temmelig dyrt, i.e. c. 2,42 sh. i Forhold til vor Lønning, der indskrænkede sig til 9 Pfennig (c. 3.3. sh.) daglig, saa disse kunde vel akkurat række til Smørret, naar man kunde renoncere paa en Snaps, Øl, Tobak og lign., og saa blev der endda Intet til Vadsken. Det er vel muligt at leve af, hvad vi her faae, men jeg beklager dog den, der er nød dertil. Nogle Gange har vor Compagnicommandeur uddelt nogle Penge af de omtalte Gaver til dem, der Intet fik tilsendt fra Hjemmet; det er dog altid en lille Hjælp. Vor Compagnicommandeur er Premierlieutenant v. Brixen Montzel, en særdeles rettænkende og human Mand. Dengang vi kom her, saae vort Tøi naturligvis ikke videre pænt ud fra den Tid vi laae i Dybbølstillingen, og vi bleve derfor allerførst beordrede til at gjøre dette rent, Noget, jeg fandt ganske i sin Orden, skjøndt Flere følte sig fornærmede over, at de som gamle Karle maatte gaae her og vadske og pudse ligesom Rekrutter. Det var først, da vi ved en Begravelse traf sammen med Fangerne fra de andre Compagnier, og saae, hvor fuldt af Pletter deres Tøi var, at vi alle indsaa det Hensigtsmæssige i v. Brixens Foranstaltning, og nu pud-

**Kirkebogen for Nykøbing Sogn
1863-1891:**

Viet 3. August 1868: Ungkarl Seminarist Femtelærer ved Nykøbing Borger-skole Eggert Christoffer Froberg, 29 Aar gammel, vaccineret 30. Juli 1940, og

Jomfru Clothilde Thekla Elisabeth Schmidt af Schweidnitz, 18? Aar gammel, vacc. 6. Juni 1868. (Datter af Handskemager Johann Christoph Schmidt sammesteds).

Forlover: G. A. Frisenette.
Ægteviede i Kirken i Schweidnitz i Schlesien. Vielsen var bestemt at skulde foregaa i Schweidnitz.

ser hver Mand sig til den daglige Apel og Lønningsuddeling som om vi skulde til en Parade. For at adspredde os har Lieutenanten oftere foretaget Spadseretoure med os i Omegnen, der er overordentlig smuk og frembyder det for danske Øine uvante Syn af en Bjergegn, Kæmpebjergene, som med sine, med Naaletræer bevoxede Høider strække sig her i Nærheden.

Ogsaa her i Løbegraven, hvoraf en 600 Alen staaer til vor Raadighed, har v. Brixen sørget for vor Underholdning ved Anlægget af en Keglebane, tildeels paa egen Bekostning, og hver Eftermiddag er denne flittigt besøgt. Om Formiddagen er Tiden nemlig optaget med Jordarbeide af forskjellig Art.

**A. Henningsens
Jærnstøberi & Maskinværksted**

i Nykjøbing p. F.

føres fra Dags Dato under Firma:

A. Henningsens Efterfølger.

Alle Modeller, hvorefter Maskiner hidtil ere udførte i Værkstedet, ere overtagne, og Reparationer udføres derefter prompte og til Tidens billigste Priser, ligesom Lageret vil blive forsynet med forskjellige Sorter Maskiner og Rudskaaber til almindeligt Agerbrug, samt Kakkalovne, Komfurer m. m. til Faget hørende.

Firmaet anbefaler sig til Publikums Erindring og skal altid stille sig som Mødt at tilfredsstille rimelige Forhøringer, saa vel med Hensyn til hurtig Expedition som Soliditet og Prisbillighed.

Nykjøbing p. F., den 23de Febr. 1876.

Erbødigt

A. Henningsens Efterfølger.

Bekendtgørelsen i Lolland-Falsters Folketidende 10. marts 1876. Foto: Museet Falsters Minder.

Jærnstøberi & Maskinfabrik.

Havemøbler, Blomsterborde og Jærnsenge.

Froberg.

A. Henningsens Efterfølger.

(Nykjøbing p. Falster.)

Veiviser og Adressebog for Lolland-Falsters Stift 1879. Foto: Museet Falsters Minder.

Siden Pintsen har nogle Borgere hver Søndag sendt Invitation til Middag til danske Krigsfanger og det er ogsaa blevet os tilladt at modtage disse Indbydelser; jeg har været blandt de Heldige og tilbringer hver Søndag hos en overordentlig behagelig og vakker familie. Alle disse Adspredelser uagtet kan de være overbeviist om, Tiden er frygtelig lang og med Længsel vente vi det Øieblik da vor Vei atter gaaer mod Nord, hvad enten det saa bliver for at glæde os over Freden eller for igjen at gribe Vaaben og udkjæmpe Striden for gamle Danmark.

Idet jeg beder dem bringe min Hilsen til Bekjendte, nærer jeg det Haab, at de med Familie med fuldkommen Helbred maa begynde en god Høst, inden hvis Slutning jeg haaber igjen personlig at kunne hilse paa dem.

Deres Froberg

Som nævnt i indledningen blev Froberg gift med en pige Schweidnitz omkring 4 år efter hans ophold i fangelejren. Om hun stammer fra den familie, hvor han blev inviteret på middag er uvist, men uden tvivl har hans senere ægteskab forbindelse med hans tvungne tilstedeværelse i omegnen. En eventuel brevveksling med familien, subsidiært en datter af familien, er ikke bevaret, i det mindste ikke i arkivet. Det vil være utilstedelige gætterier at antyde, at det var under senere besøg hos familien han har truffet sin udkårne. Vi har kun de nøgne data at støtte formodningerne med.

Folketællingen 1. Februar 1880 for Nykjøbing Sogn, Frisegade 40, matr. 240.

Eggert Christoffer Froberg	40	Født i Toxværd Sogn	Jernstøber, Husfader
Elisabeth Froberg, f. Schmidt	30	Født i Schweidnitz, Schlesien	hans Hustru
Edda Froberg	10	Født i Nykøbing Sogn	deres Datter
Johanne Amalie Froberg	8	” ”	deres Datter
Alice Froberg	7	” ”	deres Datter
Jakob Julius Milan Froberg	5	” ”	deres Søn
Johan Christoph Schmidt Froberg	4		deres Søn
Bodil Froberg	1	” ”	deres Datter
Søren Ludvig Jensen	23	Født i Nakskov Sogn	Maskinsmed
Conrad Gravesen	21	” Kjøbenhavn	Klejnsmedesvend
Bertha Nielsen	30	” Thoreby Sogn	Tjenestepige

Efter 13 års lærergerning, med afbrydelsen i 1864, havde Froberg etableret sig som jernstøber i Nykøbing F. og løst borgerbrev som sådan 9/3-1876. Dagen efter, 10/3-1876, oplyser en bekendtgørelse i Lolland-Falsters Folketidende om overdragelse af Andreas Henningsens jernstøberi til ny indehaver, men Froberg er ikke nævnt dersteds. At det er det aktuelle jernstøberi bekræftes gennem Veiviser og Adressebog for Lolland-Falsters Stift 1879. Som folketællingen 1880 viser, har Froberg huset ansatte fra jernstøberiet. Der forlyder intet om, hvor mange ansatte han havde i sit brød, hvor jernstøberiet havde adresse eller

hvorvidt det senere fortsætter med andre indehavere. Frobergs senere virke i Frederiksberg kommunale skolevæsen kommer ikke historien ved, så lidt som en efterkommer, der blev orgelbygger, hvilket var anledning til henvendelsen om oplysninger om Eggert Christoffer Froberg.

Verner Grendel er født 1939. Litteratur- og sprogforsker, og gennem mange år ansat på Museet Falsters Minder, hvor han bl.a. har beskæftiget sig med det lokalhistoriske arkivarbejde.

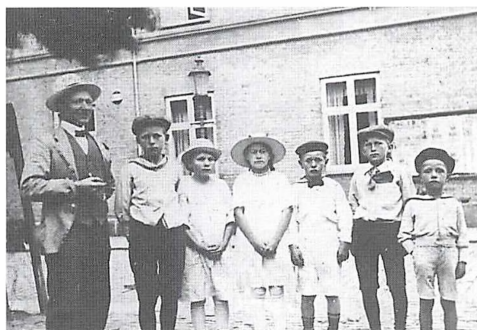

Dengang der var vand i Fjorden, 2

Af Ellen Margrethe Thomsen

Rødby marked

Om sommeren havde vi en københavnerdreng. Det var vores fætter Bruno, Morgrethes den yngste. Så skulle der jo også helst ske noget. Før jeg kom i skole, havde vi hver sommer, på en bestemt dag i juli, set nogle underlige sortklædte mennesker komme kørende gennem Holle. Dem kendt vi ikke. Vi fik at vide, at de kom fra Hoby Skov på den anden side af fjorden mod vest, - javel - det var altså sørøvere. Dem, der skød ulovligt og fiskede og meget andet. Vi betragtede dem med megen nysgerrighed. De skulle altså til marked i Rødby - hvad det så var for noget! Men efter at vi var kommet i skole, fik vi så at vide, hvad det var. I skolen blev der talt meget om det, og næsten alle skolekammeraterne havde været der. På markedet havde de fået skrigeballer og kulørte armringer, slanger der kunne rulle op og i, samt meget andet. Vi plagede om at måtte komme derud. Til sidst indvilligede far, men så skulle vi til gengæld også være meget flittige og have luget roerne færdige først. Så blev der arbejdet. Bruno, der aldrig havde haft fat i et roejern blev sendt foran, for at trække det længste ukrudt op med hænderne. Vi var bange for, at han skulle hugge roerne om, hvis han fik en hakke, for så røg markedsturen med sik-

Fra venstre ses Far, Holger, jeg, Valborg, fætter Bruno, Povl og Svend Aage på Rødby Marked.

kerhed. Vi andre kløede på, det bedste vi kunne. Det var andengangslugning, så der skulle ikke tyndes ud. Og det lykkedes os at blive færdig med sidste række i god tid, og så skulle vi af sted: far, drengene og jeg. Mor skulle ikke med, hvorfor ved jeg ikke. Da far nu alligevel skulle køre, mente han, at så kunne der være et par børn mere. Så kom Valborg og Povl med, og jeg tror, at vi hver fik to kroner, vi måtte bruge. Lige så snart vi var kommet til markedspladsen, forsvandt Bruno. Han dukkede ikke op igen, før han havde brugt hver en øre, han havde. På markedet var der både karruseller og gynger, lirekassemænd og

Professor Labri, som vi slet ikke syntes var morsom, men nærmest følte os snydt af.

Der stod en kanonfotograf uden for Hotel Rødby. Far mente, at det kunne være sjovt at få et billede. Det var næsten den eneste gang, vi blev fotograferet som børn, bortset fra skolebilledet.

Da vi havde brugt vore penge, kørte vi hjem igen. Jeg tror ikke, far brugte en rød øre ud over fotograferingen. Jo, han købte en portion jordbær med fløde og spiste. Svend Aage havde også penge med hjem, men skribeballoner havde vi da. Senere viste det sig i roemarken, hvorfor vi var blevet færdige i god tid. Så måtte vi i gang med lugningen igen.

Svend Aage og Bruno var kommet op at trættes om, hvorvidt en kat kunne svømme. For at få en afklaring på det, satte de vor kælemis op i hestekarret. Den svømmede godt nok og kom til at se ynkelig ud. Jeg kom til at skælde dem forfærdeligt ud og fortalte dem, at en kat slet ikke kan tåle at blive våd. Den kunne dø af det. De to fyre blev dybt ulykkelige og skiftedes hele dagen til at ligge oppe i høet og tørre og varme katten. Den spandt veltilfreds. Drengene blev også glade over, at det lykkedes at holde liv i katten, og så gik de ind og fik sig en mægtig humpel hvedelumpe med fedt og sukker. Det var det bedste, Bruno vidste. En hvedelumpe var et stort brød eller kage, som mor bagte hver uge.

Far var ude omkring og tjære tage på den tid, så vi havde lide mere fritid i de dage - og noget skulle vi jo finde på. En dag lavede vi en mand. Vi tog et par bukser af fars og stoppede ud med hø. Bandt et par støvler på forneden, så fyldte vi en lille sæk med hø, satte en jakke med udstoppede ærmer på, samt de udstoppede bukser. Nu manglede vi bare hovedet. Det fik vi nu også lavet og sat en hat på. Se, ham kunne vi bokse og tumle med, som vi ville. Til

sidst fandt vi på at hænge ham i blommetræet. Det så meget livagtigt ud. Jeg skal aldrig glemme mors skrig, da hun kom om hjørnet for at hente brænde og opdagede den hængte - og så blev hun ellers meget vred og vi fik øretæver - ikke engang Bruno gik fri - og besked om at pille den hængte ned, hvilket omgående skete. Da vi havde vrælet færdig, syntes vi alligevel, at det var for galt og bankede den arme stråmand igennem og lagde ham ude på vejen på en stenbunke. Nu kunne han have det så godt. Men havde mor ikke været gal før, så blev hun det nu. For nu lignede det livagtigt en fuld mand, der lå og sov brandert ud iført fars tøj. Så det endte heller ikke godt. Nu kunne man jo se, at vi ikke kunne tåle at have for meget fritid.

Når der om sommeren kom brev fra tante Karen og Christine, at nu kom de til Ryde Station, spændte far for vognen og kørte ned at hente dem. Mor slagtede kyllinger og stegte. Jeg plukkede bær til grød, og så blev jeg sendt op på kirkegården for at skuffe og rive gravstederne ekstra godt. Foruden bedstefars og bedstemors var der Wredes gravsted, som mor skulle passe. Den bestilling havde hun arvet efter bedstemor, da hun kom til Holle, og fik 5 kr. om året for det, senere 10 kr., som hun dog selv skulle hente hos en sognerådsformand i Skørringe. Bedstemor havde været tjene-stepige hos Wredes på Duesminde. Om de ikke havde børn, ved jeg ikke, men der var i hvert fald sat penge af til, at bedstemor skulle passe deres gravsted. Christine havde meget ofte aflagt tøj med til os. Hun var servitricer i Hammers Fiskerestaurant, og hos Hammers fik hun det tøj, deres børn var vokset fra. Det var en pige og en dreng. Svend Aage var heldig, for Svend Hammers tøj passede ham præcist, så han var altid fin i tøjet, men jeg så noget sjusket ud i pigens tøj, der altid var for stort. Holger fik altid nyt tøj, der var ingen, han kunne

samle op efter. Hans tøj syede mor selv, og det var også derefter. I det hele taget var det et problem med tøj til os, og det blev altid købt rigeligt stort. Mine sko blev altid købt til at vokse i, så hele min barndom havde jeg vat i næserne og såler i, så de blev altid slidt op, før jeg kunne passe dem.

Skolelystture

Vi havde også skolelystture. Så kørte børnene for dem, som ingen heste havde. Nogle af gårdmændene pakkede også madkurve, så børnene kunne få hos dem. Vi kørte selv i charabancen, så havde vi to heste for, vores og Nielses. Mor og Anna smurte madkurve, men måtte ellers blive hjemme hos dyrene. Mens far og Niels trønedede i den forreste agestol, sad alle vi børn på bagsæderne, Frode og Leo, Valborg og Povl, Holger og jeg.

Vi samledes ved skolen og kørte i en lang række til Maribo. Vi måtte råbe hurra hver gang, vi så et menneske og til folk i roemarkerne, og en stor støvsky stod der efter alle de heste og vogne. Ankommet til Maribo blev hestene staldet ind i de forskellige købmandsgårde, og så gik vi ned til Domkirken og søen og kom ombord i de turistbåde, der lå der, og så sejlede vi til Borgø. Vi sang, mens vi sejlede, og det var ikke den samme sang i hver båd. Lærerinden bestemte i den ene båd, Wested i den anden og fru Wested i den tredje. Desuden var der også forældre med til at se efter os. Ankommet til Borgø spiste vi så vores medbragte madkurve, som altid var ekstra gode ved den lejlighed. Det skulle jo ikke være ringere end andres, selv om der var dyrt købet pålæg på. Så vandrede vi rundt på øen, hvor Wested fortalte om den borg, der en gang havde ligget der og om Kong Ræv, der boede i Refshale. Det var meget spændende for os børn. De fleste voksne blev oppe i pavillonen, hvor de enten drak kaffe eller tog sig en øl.

Mor og Far med Lotte i fjedervognen. I vognen Holger, Svend Aage og jeg.

Derefter legede vi på pladsen nedenfor restauranten. Wested var imod fælles kaffebord ved sådan en lejlighed, for det var noget værre "slamperpamper", som han kaldte kaffen, de serverede, og det var også med til at gøre udflugten dyrere for børnene. Han holdt nemlig altid på, at en udflugt ikke måtte være dyrere, end at alle børn kunne være med.

Ved 6-tiden om eftermiddagen sejlede vi så fra øen igen, under høje hurraråb efter først at have sunget en pæn sang foran restauranten, vist nok til ære for værtparret. Så gik vi fra borde og op til alle køretøjerne igen og begyndte hjemturen, godt trætte. Vil skiltes igen ved skolen efter at have råbt hurra for Wested og hans kone og lærerinden, og så hjem til Holle hvor Anna og mor havde røgtet og malket, mens de trætte mandfolk gik ind til aftensmaden, dog ikke uden at der blev stukket til dem med lidt beske bemærkninger.

Det følgende år kørte vi selv. Mor og far foran, vi tre børn bag og da gik turen til Rødbyhavn med fællesspisning af medbragt mad på Hotel Østersø. I Rødbyhavn lå der den gang et skibsværft, og byen og gaderne var nye, men værftet gik senere

fallit. Gaderne blev revet ned. Torvegade blev revet ned og genopført i København.

Den sidste gang vi var med på skoleudflugt, var det med toget, og turen gik til Kirkeskoven ved Vordingborg med besøg i Gåsetårnet, med mange påmindelser om at være på pletten, når vi skulle hjem igen, da færgen over Storstrømmen ellers ville sejle fra os. Wested spurgte i skolen, hvad den ville gøre, som kom for sent til færgen, og så råbte hele koret: "Så låner vi Ellens sko og sejler over i". Jeg blev blodrød og flov og ked af det, men Wested bankede med pegepinden i katederet og sagde meget højt og bestemt, at dette her var alvor. Vi kom af sted, og alt gik som det skulle, men jeg synes alligevel ikke, at turen var så god som ventet. Noget var ødelagt, og jeg syntes, de alle så på mine sko.

I København for første gang

Da jeg var fyldt 11 år, kom jeg med mor til København. Tanterne havde skrevet, at jeg skulle med, fordi jeg havde været så flink til at passe bedstemor, og det var vel nok en oplevelse. Far kørte os til Ryde Station. Jeg havde fået en fin ny kjole købt færdigsyet. Den var lyserød med små tern og små hvide rolansløjfer og ny hat af hvidt silkestrå med en mangeløkket lyserød sløjfe foran. Jeg følte mig meget fin, men skoene var som sædvanligt sorte snøresko - lidt for store - og så hvide strømper. Togrejsen med mor var spændende, og efter sejlturen over Storstrømmen kom vi i land i Masnedø og i fuld fart op til eksprestoget og ind i en kupe, og så holdt toget ved Vordingborg Station, hvor der på perronen gik en mand og råbte: "B.T., Vore herrer, Kl. 5 og Søndag", de dengang gængse ugeblade. Det blev i mine ører til: "Bed til Vorherre, søndag kl. 5". Hvorfor netop dette tidspunkt? Så kørte vi, og det gik i svimlende fart. "Standser ikke før Roskilde, Hedehusene og København" råbtes der! Det var under-

ligt, at vi skulle over heden, syntes jeg! I skolen lærte vi, at heden var ovre i Jylland.

Så rullede vi ind på Københavns Hovedbanegård, ovra, sikken et mylder af mennesker, og alle strømmede de samme vej, hen mod nogle høje trapper. Vi gik med og fik pludselig øje på tanterne, der stod oppe i en stor hal ved gelænderet. Vi gik sammen gennem denne store hal og ud til en gade, der var meget bred og med meget trafik og hen til Rådhuspladsen, hvor vi kom op i en sporvogn, der hed linie 2, et underligt navn. Nej, hvor var det spændende. Den kørte gennem lange gader, over en bro, der hed Dronning Louises Bro, et meget fornemt navn. Det var næsten ikke til at tro, at man sad her så langt fra Holle, i sådan en stor by og var så fin. Sporvognen standsede tit. Folk stod af og på, og vi kørte igen. På Rolighedsvvej stod vi af, gik gennem Fjords Allé ned til Brandes Allé og op i nr. 11, hvor tante Karen boede, og hvor Christine også boede, for hun var dengang begyndt på et kursus, hvor hun skulle studere til massøse. Vi fik mad, og jeg kom i seng i et lille kammer, der vendte ud til nogle gårde med enkelte træer. Mor skulle ligge i samme kammer og seng. Det var lejlighedens pigeværelse. Der var tre store stuer ud til gaden, men de to største var lejet ud til en fin mand, og så boede Karen i den tredje, hvor Christine så lå på en divan om natten. Der var skønt, syntes jeg, og så var der wc med træk og slip på trappegangen udenfor køkkendøren, og i køkkenet var der vandhane over vasken og gashaner og gasapparater. Ih, hvor var det nemt og pænt. Næste dag fik vi kaffe med varme kryddere og rigtigt smør, og mælk i flasker, som bare blev sat uden for døren på køkkentrappen. Det var vel nok fornemt, og det smagte godt. Så skulle vi ud at se på vinduer, og der var vel nok meget at se på. Slotte var der også. Glyptoteket var der noget, der hed, og der

Foran Gefionspringvandet på Langelinie i 1922: Fra venstre Mor, tante Karen, jeg og tante Christine.

stod helt nøgne statuer af marmor, helt uden den mindste smule tøj. Mor var forarget over figurerne, så dem skulle vi ikke se ret meget på. Vi var nede og se de egyptiske mumier. De var til gengæld helt hyllet ind i tøjstrimler, så det var mærkeligt at forestille sig, at det skulle være Kong Faraos, som vi havde hørt om i religionstimerne i skolen.

Derefter var vi i Tivoli. Nej, hvor var det skønt, og jeg fik bananer for første gang i mit liv. Bananer kendte vi kun fra Knold og Tot i "Hjemmet", hvor de somme tider lokkede aber med dem.

Banener eksisterede altså i virkeligheden, og smagte underligt i førstningen, men de kunne også bruges til pålæg, for det fik jeg næste morgen. Tivoli var altså skønt. En hel eventyrhave, især da det blev mørkt, og alle de tusinder af lamper var tændt, og så alt det der var at se. Pantometeatret hvor en påfugl slog sin hale ned, og hvor der var fruglette danserinder, der løb helt oppe på tåspidserne og Harlekin, der også dansede kunstfærdigt. Så var der Pjerrot. Ham kunne jeg ikke lide, med det

hvide hoved og den store røde mund og mærkelige hat og dragt. Men Columbine var det yndigste, jeg havde set. Ja, der var meget at se i Tivoli og skøn musik og til sidst et pragtfuldt fyrværkeri, som man aldrig havde drømt om fandtes.

Næste morgen fik vi igen varme kryddere. Det var mærkeligt, at de sådan stod udenfor døren, når man skulle have morgenkaffe. Denne dag var vi på Langelinie, så Gefionspringvandet og Den lille Havfrue, og om eftermiddagen i Zoologisk Have, og da havde vi Morgrethes Ellen med. Altså min kusine, som på en eller anden måde var kommet med. Hun var ældre end jeg og vant til at færdes i byen, og hun førte an i Zoologisk Have, hvor vi to piger fik lov at løbe rundt og se på de mærkelige dyr, så vi kom næsten hele haven rundt to gange og fandt mor og tanterne foran musiktribunen, hvor de sad op drak kaffe, mens de lyttede til musik. Ellen og jeg fik nogle ordentlige store iskager med både syltetøj og chokolade på, uhm, hvor de smagte godt.

Næste dag kørte mor og jeg så med en sporvogn helt ud til Holmbladsgade på

Amager, hvor vi skulle besøge Morgrethe og smeden, som jeg her så for første gang. Han var en tyk, rødmosset og jovial mand, vistnok vældig godmodig, og hans børn havde i hvert fald ikke den respekt for ham, som vi havde for vores far. Sådan turde vi i hver fald ikke snakke til ham. Vi var med dem i Røde Kros Teater. Jeg husker ikke, hvad vi så, kun at det var sjovt.

Smedens havde en toværelses lejlighed med wc i gården. De boede ikke så pænt. Gaden var heller ikke pæn, den var smal med store 4-etagers huse på hver side, og der var et vrimmel af børn i alle mulige aldre. Jeg blev lidt betænkelig, da smeden sagde, at jeg kunne sove hos ham om natten. Men vi skulle heldigvis ud til tante Karen igen med sporvognen. Dagen efter skulle vi så til Lyngby hos Malvine, Niels Peder og Elly.

Vi tog med sporvogn til Hovedbanen og så med toget til Lyngby Station, hvor Malvine og Elly hentede os, og der var dejligt. Vi gik også tur derude, forbi et sted hvor der boede en mand, der havde myrdet sin kone. Han var barber og hed Mehun eller sådan noget, og det synes jeg var spændende, at Elly boede sådan et sted og i et pænt hus med have foran og bagved. Det hed Kongens Lyngby, for der lå også et slot, som hed Sorgenfri, og hvor Kongen og Dronningen boede det meste af året. Vi var oppe at se det, og der stod gardister på vagt. Det var noget anderledes stort end vores eget Christianssæde hjemme, som vi ellers var så stolte af. Der var også en smuk sø i Kongens Lyngby med turistsejlads, så jeg kunne godt forstå, at Elly var lidt vigtig, når hun boede sådan et pænt sted. Den sidste aften var vi i Cirkus Schumann. Det var første gang, jeg var i cirkus, og så var det endda Danmarks flotteste. Nej, hvor var de dygtige, og hvor var det sjovt og nogle sjove klowner, fine heste, og så musikken! Aldrig havde jeg hørt så me-

gen dejlig musik, som i de 8 dage i København.

Næste morgen rejste mor og jeg så hjem igen. Nu var der sandelig meget at tænke tilbage på og mindes. Jeg glemte endda at fortælle, at vi også havde set en dame blive kørt ned af en sporvogn. Hun sprang af, efter at den var begyndt at køre og imod kørselsretningen. Ambulancen kom hylende efter hende, og det virkede uhyggeligt, især da det var samme aften, vi var i Tivoli. Derfor kunne jeg ikke lide, at de skreg sådan i rutschebanen. Far var ved Ryde Station for at hente os, og så gik det hjemad gennem Ryde Skov, mens mor fortalte, og jeg sad ene bagi og tænkte det hele igennem. Havde jeg virkelig oplevet alt det på kun 8 dage! Det var næsten utroligt! Der var meget at fortælle drengene, da vi kom hjem. Svend Aage var den, der hørte mest opmærksomt efter. Holger lod sig ikke imponere. Han havde i øvrigt engang været med far i Cirkus Miehe, der rejste rundt til de større byer i landet og altså også kom til Maribo. Så var det ellers hverdag igen, med alt hvad det indebar af daglige gøremål.

livet i sognet

Hvad havde vi ellers af kultur? Ja, der var jo ungdomsforeningen med mange aktiviteter. Mor og far var i husmandsforeningen, hvor vi kom til foredrag og oplæsning, og Sakstorp Mikkelsen kom og sang viser af Harald Bergstedt og andre. Det foregik altid i forsamlingshuset.

Om sommeren var der stort folkemøde i Christianssæde Skov, hvor der var en festplads ved en stor eg, der kaldtes Adam, og som var fredet. Oprindeligt var der også et egetræ ved navn Eva. Denne festplads lå inde i skoven, hvor der var bygget en talerstol, og en eller anden foredragsholder eller højskoleforstander talte og så sang Westeds sangkor. Derefter var der fælles-

Far med charabancen i 1940'erne. Fra venstre ses Ragnhild, tante Christine. Far, Edith og hendes mand Holger samt hunden "Sjang".

sang. Nogle havde madkurven med, og så græssede hestene på engen, der stødte op til skoven. Alle vognene stod i lange rækker langs vejene, for der var ingen biler den gang. Vi kørte altid tidligt hjem, for vi skulle jo malke og den slags, så vi havde ikke madkurv med. Man kunne købe nogle små grynede iskager i en lille bod, hvor de lavede dem selv, med en lille maskine med håndsving. De kostede 10 øre og smagte heller ikke af mere.

Så var der ungdomsforeningens store efterårsmøde, hvor vi også gik med far og mor ned til foredrag af en eller anden kendt mand, og hvor der også var oplæsning af en de mindre kendte skuespillere. Engang var der en, der hed Skjoldgård, og han var meget morsom at høre på. En hr. og fru Bert spillede en hel lille komedie. En omrejsende biograf var der også ca. en gang om måneden, mest film med Fyrtårnet og Bivognen. Dem grinede vi meget af. Det var stumfilm og den eneste

lyd, vi hørte, var filmapparatets snurren. En gang kom der en med en lang film, der hed "Borgslægtens historie" og var islandsk. Den blev vist over to aftener, jeg tror med en uges mellemrum. Vi var alle nede i forsamlingshuset for at se den, og vi gik derned alle fem, begge aftener. Den var vi meget betagede af.

Ellers blev der jo læst meget derhjemme, og det var gerne os børn, der blev sendt på biblioteket efter bøger til far og mor og os selv. Det var forfattere som Johan Skjoldborg, Jeppe Aakjær, Martin Andersen Neksø, Thorkild Gravlund, Astrid E. Kidde, Henrik Pontoppidan, Jørgen Falk Rønne og Johannes V. Jensen, samt Thit Jensen og mange, mange andre. Bjørnstjerne Bjørnson, Selma Lagerlöf m.fl..

Hvert år fik vi en almanak, og der var også små noveller i, som var dejlige at læse. En som gjorde et særligt indtryk på mig var "Et grundskud" af Henrik Pontop-

pidan. Jeg syntes næsten også, at det var meget bedre, om det havde været et af børnene i stedet for grisen, der døde. Dem var der jo nok af.

Vi børn læste Carit Etlars ”Gøngehøvdingen”, ”Dronningens vagtmester”, ”Salomon bådsmand”, ”Smuglerne” og mange andre, blandt andet Ingemanns historiske romaner. Også Kaptajn Maryats, og alle børnebøgerne fra Erik Erichsens forlag.

Naboerne skulle vi også besøge. Der var jo pøsegilderne, når nogen havde slagtet, og så kaffegilderne med mange slags kager, og hvor mændene spillede Whist, og konerne sad med deres strikketøj. Far blev hjemme, så tit han kunne være det bekendt. Han kunne ikke fordrage at spille kort, som han syntes var tidsspilde. Han ville hellere ligge hjemme på sofaen med en god bog. Så når han var med til ”kaffeslabberads”, som han kaldte det, brød vi altid tidligt op.

Når det var hos Chresten Antonisens, som var flyttet til Gerringe, foregik det pr. hestevogn, hvor vi børn så lå bag i vognen, som altid på halmsækken og med det store ternede tæppe over os, og så legede vi igen ”gætte, hvor vi var”.

Om sommeren sejlede vi ofte på fjorden og havde kaffen med. Mor var ellers bange for at sejle og satte sig på sin flade ende i bunden af båden, og det grinede vi børn og far af. Da far fik en påhængsmotor, gik det jo stærkt, men det var nu sjovest med sejl. Far skulle engang til Hummingen efter en lille fjedervogn, han havde købt, og den fik han så læsset i båden. Og med den højtlarmende påhængsmotor sejlede vi så ud på fjorden. Nu kan det nok være, at der kom fart i alle de små fladbundede både, der lå rundt omkring og drev ulovligt ålefiskeri. De troede, at det var fiskeriinspektøren, der kom, da de så det store skrummel komme sejlede med dunkende motor.

En anden gang var det en ko, han sejlede

tværs over fjorden. Der blev ellers efterhånden talt meget om, at fjorden skulle ud-tørres, men det var ligesom, at vi ikke rigtigt troede, at det kunne lade sig gøre. Nogle var modstandere af det og nogle tilhængere, og der blev snakket frem og tilbage om det, og bølgerne gik somme tider højt.

Men tiden gik og så begyndte Holger at gå til præst og skulle konfirmeres, og bagefter ville han i skrædderlære. Det var noget af et chok for far, at Holger ville være skrædder. Sådant en stor stærk dreng! Men jeg kunne nu godt forstå Holger, at han hellere ville sidde tørt og lunt inden døre, når det var rigtigt møgvejr udenfor. Det hårde arbejde havde han prøvet nok af hele sin drengetid. Jeg husker ikke, at der var andre fremtidsmuligheder end at komme ud at tjene. Ja, smede-, maler- og skomagerlærlinge, men ellers var der ikke meget andet. For os piger ude på landet, var der ingen andre muligheder end at blive tjenestepiger som 13-14-årige, når skolen var slut.

Mere om den glade bedstemor

Nå, men nu må vi have lidt mere om vores store, sjove og gode bedstemor Karoline igen. Hun kom hvert år, efter at de var flyttet til Smalby, og så blev der liv i huset. Hun strikkede fingervanter til far, og det var han meget glad for, for dem kunne han røre fingrene i, og de var bedre end luffevanter, som han altid følte sig indespærret i.

Efter at vores farmor var død, havde vi nok får, men ulden blev solgt og lammene, ja, et enkelt gik i sulekarret. Så fik vi lammesteg og røget lammelår. Engang havde en krybskytte ramt et lam, der lå og vred sig, da vi skulle hente det hjem. Men da bedstemor tilfældigvis var hos os, slagtede hun det. Slagtning kendte hun til hjemme fra Skoumannsgården.

Den glade bedstemor med mor og far ca. 1934.

Bedstemor havde aldrig været ude at tjene. Det brugte man ikke for gårdmandsdøtre den gang, for det regnedes for nedværdigende. Derimod måtte de gerne gøre mandfolkearbejde hjemme på gårdene, såsom at passe kvæget, sprede møg, kline vægge og al den slags. De fodrede mange gæs op, og hun fortalte altid meget morsomt om al den overtro, der var med i de forskellige gøremål, f.eks. skulle de nyudrugede gæslinger altid trækkes gennem et underbukseben, før de kom under gåsen igen. Det skulle gøre dem usynlige for ræven. Bedstemor troede fuldt og fast på det, og de havde også altid mange gæs, der blev slagtet på en gang. Så sad de alle på gården omkring et stort kar og plukkede gæs. De fleste blev saltet ned til senere brug, for det var jo ikke mange, de kunne spise friske. Hun talte også om den store efterårsslagtning af grise, og til julen fik de jo kun saltmad. Hun var meget overtroisk, og det var ikke så få varsler og spøgelsler,

hun havde set, og en masse genfærd, som præsten i Hunseby var så umanerlig god til at mane ned i jorden igen.

Jo, bedstemor var god at have på besøg. Så skulle vi også spille kort med hende. Det var et spil, der hed "Mis", vi var blevet gode til, men i dag kan jeg overhovedet ikke huske en smule af det.

Senere lærte hun os at spille Whist. Det var altid en-øres, og vi fik aldrig at vide, om hun havde vundet eller tabt. Hun stoppede lige så stille pengene ned i kjolelommen. Det var ikke mange ører, hun havde at rutte med, og jeg kan aldrig huske, at vi fik så meget som et kræmmerhus bolsjer af hende - men det var lige meget. Hun var lun og festlig, og havde mange sjove udtryk, som - "Åh, det arme tøske", hvis nogen var syge eller lignende. Det havde ikke noget med sproget tysk at gøre, men betød et væsen, eller nærmest et udtryk for en stakkel - modsat tøske, det var en slet person.

Om sommeren kom hun gerne og spækkede og kalkede hele ejendommen (det var jo kvindearbejde i hendes ungdom), og så var far fri for det. Hun tapetserede også vores stuer, og så strikkede hun strømper til os. Mor betalte hende altid med tøj til et par forklæder, og det gik bedstemor selv i Brugsen og købte. Jeg ser endnu den høje kone, med den sjove flade sorte hat på hovedet, med en elastik ned omkring nakken, at den ikke skulle blæse af, og så den lange sorte kåbe, hun brugte både sommer og vinter, komme langt nede på vejen, og det gik forholdsvis hurtigt, for hun tog lange skridt. Jeg spurgte hende en gang, hvorfor hun ikke tog et hovedtørklæde på, når det var så koldt, men fik det svar, at så lignede hun da Kamilla Klat.

Peder og Kamilla Klat var et par originaler, der vandrede omkring og tiggede og lå i loer og lader og hvor folk ellers ville give dem husly, og de var jo noget af det mest foragtede, der fandtes. Ja, der var jo flere af den slags. Bolle-Marie fra Maribo, der altid tiggede flæsk, og blev ondskabsfuld, når hun intet fik. Så var der "Den glade Frederik". Han tiggede sammen til sprut. Når han så var fuld, faldt han om et eller andet sted, i en vejgrøft eller hvor det kunne falde, og sov branderten ud, hvorefter han tiggede på ny. Så var der også et kvindfolk, der kaldtes "Mads-Kirstine" og hendes mandfolk. De havde en lille vogn med deres ragelse, og den blev trukket af en ged. Der kom jo også skærslibere, men de tjente da lidt ved at slibe. Så var der bissekræmmere med synåle, snørebånd og lignende. Højere oppe på rangstigen kom så uldjdeme, og de var de mest spændende, og de kunne have mange pæne ting med. Far plejede at affærdige dem med, at han kun købte, hvis han kunne få kredit. Det plejede at få dem af sted, før de fik pakket ud.

En gang blev han dog taget på ordet af en, der hed Meldgård. Han ville skam godt

give kredit, for han kom igen til efteråret. Så vidste far, at det var gode ting, han kom med, og vi købte (dog ikke på kredit), men han handlede vi med gennem mange år, og han bosatte sig i Horslunde, hvor han blev gift med en, der havde en lille trikotageforretning. Jeg husker noget fint laksefarvet undertøj, mor købte til hende og mig. Det var "tråd- og silke" og lige kommet på mode.

Engang på min fødselsdag, måske 8-års, kom Kamilla Klat ene ind til mor for at tigge mad. Mor spejlede et par æg til hende og lavede kaffe, som hun fik med en ostemad til. Der lugtede af hende over hele køkkenet længe efter, at hun var gået, så mor fik travlt med at lufte ud. Jeg gjorde vrøvl over, at jeg ingen fødselsdagsgæster skulle have og fik det svar, at det havde jeg jo haft, nemlig Kamilla Klat. Uh, hvor blev jeg sur, og ydermere skulle Søren og Trine samt Marie komme til kaffe om aftenen. Var det fødselsdag?

Urtekræmmere kom der også, og en urtekræmmer var altså en mand, der solgte urtefrø. En af dem var så pukkelrygget, at han fyldte mere, når han vendte siden til end forfra, og da han ydermere havde sine frø i en gammeldags vadsæk, lignede han en hel låge, når han vendte sig om. Folk sagde altid, at de ikke skulle bruge cykelklokken eller tudehornet, når de så ham, for så kunne de ikke komme forbi, hvis han vendte sig om mod dem.

Der kom også en gartner fra Rødby hvert forår med planter til haven. Han snakkede engang om alle de asters og zenier, han havde det efterår, og som han havde været bange for skulle gå til spilde. "Men", sagde han, "så var det så heldigt, at to mænd gik hen og døde. Den ene var ellers en ung fyr, men vi slap da af med alle blomsterne til kranser og kirkepynt, så det gik alligevel ikke så galt". Alt dette sagt på

bredt lollandsk lød jo mærkeligt for et barn.

Holger konfirmeres

Far var en vinter på husmandsskole i Odense, vist nok i 14 dage. Der lærte han blandt andet at beskære frugttræer og vintersprøjte dem og andengangs- og tredjegangssprøjtning. Så nu kunne han så tage ud til folk og ordne deres frugttræer, så deres frugt blev større og ikke så ormædte. Til det formål købte han en rygsprøjte, og så tjente han penge ved det, og da det var om vinteren forsømtes ikke noget arbejde hjemme. Vi børn kunne jo sagtens hugge roer til køer og rense dem til hesten. Roerne havde vi en dyb roekælder, der var helt mørk, så man var altid lidt beklemt ved at gå derned, især hvis der også var rotter, hvad vi kunne se på roerne, der var gnavet af. Da gulvet var af jord kunne rotterne sagtens bryde gennem det.

Roerne blev så flækket i skiver på et bræt, der var lagt over en tønne, som bestod af en transportspand, hvoraf det øverste var skåret af, og til flækkearbejdet brugte man en roekniv af samme slags, som vi brugte i marken til at hugge roetoppe af med, når roerne blev taget op. Det krævede øvelse, men til sidst blev vi ferme til det. Bagefter skulle vi så op ad stigen og kaste halm og hø ned. Der var også bælggravende mørkt, så man måtte famle sig frem til hø og halmknipper. Der var altid masser af edderkopper og spindelvæv under sådanne stråtage, og jeg kunne ikke fordrage at være deroppe. Men det skulle man altså. Ligeledes når der blev lappet stråtag. Så sad man på et bræt helt oppe over hanebjælkerne og skulle tage imod tækkenålen, trække den til sig og så stikke den ud igen på den anden side af lægterne til far, der lå ude på taget. Det var et modbydeligt svinearbejde. Når vi tærskede, var det også et af os børn, der skulle stoppe

*Holger og Frode Pedersen i Bangs Have i 1925.
Konfirmationstøjet er krympet.*

halmknipperne ind helt deroppe, hvor der ikke var plads til nogen af de voksne. Det var nu gerne mig, der skulle, for Svend Aage var for lille, og Holger skulle sidde i halmpresseren og binde knuder. Et livsfarligt arbejde, hvis ikke man passede meget på. Senere blev det også strengt forbudt, hvorefter det fortsatte. Langt senere fik tærskeselskabet en presser, der også selv kunne binde. Malkning, grisefodring og spandevask var stadigvæk mors domæne, men mugningen var også os børns.

Far var mandschauvinist og mor rødstrømpe længe, længe før disse fine ord blev opfundet, og det gik ikke altid helt fredeligt af, når hver især gav deres meninger til kende. Far regnede ikke husførelse for noget. Det var ligesom indbyg-

get, at hver lille pige næsten var født med at kunne det, og det gav jo heller ingen penge, tværtimod så kostede det, så kræfterne kunne udnyttes på noget, der havde mere værdi. Så det var mest udearbejde, vi blev sat til.

Holger blev konfirmeret om efteråret. Han fik et pænt sæt tøj med manchetskjorte og var pludselig helt voksen at se på. Så blev soveværelset ryddet, og borde og bænke stillet op, og naboer og omgangskreds indbudt til gilde. Vi fik fin mad, steg og dessert og kranskekage med vin til. Det var vel nok flot at se sådan to store kranskekager. En på hvert bord, og med knallerter, flag og en konfirmand på toppen, og Holger sad for bordenden af det ene bord og var hædersgæst, ellers var der ingen børn med, og jeg og Svend Aage fik vores mad i køkkenet. Holger blev konfirmeret i Tirsted Kirke, og jeg stod ude på vejen og så, at de kørte af sted. Jeg skulle blive hjemme, hvis der skulle komme nogen med telegrammer. Det var mit job at byde på en småkage. Konfirmationen var kl. 10, og gæsterne kom først om aftenen, så mor havde hele eftermiddagen at lave mad til gæsterne i. Holger gik rundt og så voksen ud hele eftermiddagen. Gaver kom så gæsterne med. Aksel Nielsens gav han en tegnebog. Den var tom, men efter gammel overtro måtte man ellers ikke give en tom pung eller tegnebog væk, da de så aldrig ville kunne holde på penge.

Efter konfirmationen kom Holger op til skrædder Andersen i Vejleby og fik kost og logi hos mester. Desuden skulle han have et sæt tøj om året og 25 kr., også for et år. Næste år skulle han så have en frakke også. Tredje og fjerde år 50 kr. mere. Så Holger blev fin og velklædt, men undertøj og skjorter, samt sko og strømper, skulle skaffes for pengene, hvilket de selvfølgelig ikke rakte til, så mor måtte spæde til. Lom-

mepenge var der ikke brug for, mente man dengang.

Ja, så måtte vi jo overtage Holgers arbejde også, og der var meget at gøre. Vejene dengang var meget dårlige, og om vinteren blev der kørt store skærver ud til vejene. De blev målt ud i rummeter og sat i bunker med passende mellemrum. De blev så tildelt de ledige landarbejdere, der sad der med netbriller og et jernbånd med skaft i den ene hånd, mens de med den anden lagde sten i ringen og slog dem i småstykker. De havde ofte en læskærm med. Den bestod gerne af en ramme af træ med udspændt sækkestof. Det var et surt, koldt og besværligt arbejde, som vist ikke gav ret mange penge. Det var vejmanden, der uddelte arbejdet. Han skulle også sørge for, at al den læralte, der blev slæbt ud fra markerne med roevognene, blev skrabet af og lagt ud ved de afrettede vejrabatter, hvor der så kom til at ligge de nydeligste jordbunker, som man kunne få for at fjerne dem. Og dem kunne far bruge til at forbedre den dårlige jord henne på Banken med. Altså fik jeg hest og vogn og en skovl og kunne så køre dette jord hjem til Banken. Det var også et surt arbejde.

Far have også et pligtarbejde sammen med alle de øvrige andelshavere i mejeriet. De skulle nemlig sørge for is til mejeriets iskældre. Isen blev hugget på ferskvandsgrave om vinteren og kørt i store flager over til mejeriet, i hvis kældre de så kunne bevares til næste vinter.

Nu var det også mig, der skulle med til skovs efter brænde. Et nederdrægtigt koldt arbejde om vinteren, når der lå sne på brændestykkerne og på risbunkerne, og så kunne vi ellers hugge risbrænde igen.

Ovre på Fyn gik far i aftenskole, og det ville han også gerne gøre her. Han tilmeldte sig til regning hos lærer Wested i aften-skole, men da far så ville lære matematik

sådan med bogstaver i stedet for tal, måtte Wested melde pas. Det kunne han ikke. Så holdt far op med den aftenskolet, men nogen måtte have fortalt det, for nu kaldtes far for Doktor X efter en rubrik med opgaver og gåder i "Familie Journalen", og det var jo os børn, der fik det at høre.

Om sommeren var der altid revy i Svingelen i Nakskov, og der kørte mor og far ud en gang hver sommer, men det måtte vi børn jo ikke omtale til naboerne. Det skulle de ikke have at snakke om. De havde gerne programmet med hjem, og i det stod alle sangene, så alle de revyviser kunne vi børn jo synge, og der var jo gerne lokale indslag i, så dem syntes vi var meget sjove.

Holger var også engang med far til rundskue i Maribo, og de så en masse virksomheder. Far mente så, at han da skulle have noget med hjem til os derhjemme. De gik på konditori, og her var der nogle kransekagestykker, som far jo normalt så godt kunne lide, og det ville han så købe. Ekspeditricen spurgte om hvor mange. Holger havde sin botaniserkasse med, som de vist havde haft deres mad i. Far sagde så, at hun jo kunne fylde den. Det tømte godt i kagevinduet, og da så far fik prisen, gav det et ordentligt gib i ham, men han betalte uden et kny. Mor godtede sig lidt over ham, da de kom hjem. Så mange penge brugte hun aldrig på en gang, men vi fortærede kransekagen med stort velbehag.

Møder, fester og musik

Der var stort skel mellem de hellige og de andre. Til folkemøderne i Christianssæde kom missionsfolkene ikke. De havde deres havemøder og deres Holmskovmøder hver sommer, hvor svovlende missionærer fra det vestjyske prædikede, og hvor de i øvrigt opfordrede alle de unge til at komme og blive omvendte. I modsætning hertil holdt så grundtvigianerne deres møder. På Hollegård holdt de 3-dages møder i haven

om sommeren, og der var det valgmenighedspræster og andre, der holdt taler. Ungdomsforeningen holdt også deres møder i forsamlingshuset, og de havde også en stor efterårskoncert med Morten Slæboes Orkester fra Maribo, som regnedes for meget fint, selv om de også spillede til dans.

Konrad Olsen fra Rødby havde også et godt lille orkester, som var meget værdsat. Holger gik en overgang til fløjtespil hos et af medlemmerne, der boede nede i Brandstrup. Ellers spillede Holger og far sammen på fløjte og violin. Vores naboer mod øst hed dengang Aksel Nielsen og Fanny. Han stammede fra Hummingen på den anden side fjorden næsten ude ved Østersøen. Vi var engang med dem derude, og det foregik pr. hestevogn hele vejen uden om fjorden. En lang tur, men vi blev godt beværtede, og det var hyggelige mennesker. De havde en hjemmeboende søn, der var musiker. Han spillede både violin og basun og havde en, som han solgte til far, der ellers i forvejen havde en kornet. Så nu blev der mere musik derhjemme, mens far blæste kornet, stod Holger med basunen og spillede: umbra, umbra.

En gang imellem kom regimentsmusikken fra Vordingborg og gav koncert i Rødby Lystskov. Der blev slået plakater op på telefonpælene om dag og tid, og så gik det stærkt med at komme på cyklerne og derud for at høre dem. Det var i øvrigt altid om aftenen, og det var jo også oplivende i hverdagen. Lærer Wested sagde engang i skolen, at han havde siddet oppe på sin kones grav på Vejleby Kirkegård en aften og hørt en spille på kornet, og det lød så smukt. Det var "Der står et slot i Vesterled", og han spurgte, om vi vidste, hvem det var, der havde spillet. Jeg var jo lidt stolt over at kunne sige, at det var min far.

Døden var vi børn jo tidligt fortrolige med, og for os var den ikke uhyggelig. Men vi

havde en skolekammerat, Henry Kjæp, en køn lyshåret knægt på 12 år, søn af Brugsmanden i Vejleby og deres eneste barn. Han blev syg, indlagt på Maribo Sygehus og døde der. Jeg vedt ikke af hvad, og har aldrig fået det at vide. Alle skolebørnene var med til at følge ham op fra Brugsen. Alle vi piger strøede blomster foran kisten, og alle drengene gik bag efter. Dagen efter var vi så alle med i kirken, hvor pigerne stod langs stolerækkerne med buketter i hænderne og drengene ved den anden side, medens kransene dækkede gangen mellem os. Det var meget højtideligt og samtidigt knugende. Det var jo vores skolekammerat, der lå i kisten, og hans forældre sad opløste af gråd på bænken overfor. En lille pige stod ulykkelig ved siden af mig og tissede i bukserne, så der løb en lille bæk ind mellem kransene. Det gjorde et dybt indtryk på mig, og jeg drømte om begravelse om natten.

Ungdomsliv

En anden skolekammerat hed Kaj Larsen og var søn af mølleren i Vejleby og også deres eneste barn. Han blev kaldt Kaj Møller og var lidt yngre end Holger. Dengang var der både mølle og bageri, smedje og snedkeri, skrædderi, købmand og brugsforening, samt skomager, saddelmager og tækkemand i Vejleby. Nu er der intet tilbage, hverken skolen eller noget andet.

Kaj Møller blev konfirmeret, mens Holger var i lære, og han fik så lov at holde ungdomsgilde for alle sine skolekammerater, både piger og drenge, og det blev holdt i et stort telt i haven og begyndte med stort kaffebord, og da de jo selv havde bageriet, var der næsten ingen grænser for al den fine kage, der blev sat på bordet, og det var jo vældig sjovt. Min lyserøde kjole var lagt ned, og så havde tante Morgrethe syet en fin underkjole med feston til mig. Hun havde oven i købet sat en lille lomme i den

nederste feston til mit lommestørklæde, for det var jo altid et problem for os piger, hvor vi skulle gøre af det. Jeg følte mig vældig fin, men så dukkede Holger op i fint skræddersyet tøj. Nej, hvor var jeg stolt af ham. At han allerede havde fået nyt tøj, kom sig af, at skrædder Andersens havde syet et sæt tøj til en gammel mand, der hed Niels Olle, og som var så pukkelrygget, at han ikke kunne købe sig et sæt nogen steder. Denne mand døde pludseligt, og skrædderen stod så der med et sæt, der var usælgeligt. Det blev så syet om til Holger, og derfor fik Holger så hurtigt nyt tøj efter konfirmationen. Jo, han var pludselig alle pigernes helt, og han dansede da også en enkelt dans med mig. Der var to spillere: en på violin og en på harmonika, og vi dansede til kl. 12 om natten, og så fik vi smørrebrød, og jeg smagte for første gang "italiensk salat". Ja, vi kaldte det altså for majonæse. Holger boede jo hos skrædder Andersen, så jeg fulgtes med Povl og Valborg til Holle om natten. Vi snakkede meget om det fine ungdomsbal hele næste dag. Denne Kaj Møller døde som ung mand i København, hvor han var blevet chauffør. Jeg syntes, at møller Larsens måtte være vældigt rige, når de kunne lave sådan et gilde for os børn og ganske unge. De havde haft et rigtigt voksengilde på selve konfirmationsdagen, men det var jo en vældig oplevelse. Helt anderledes end de børnefødselsdage, vi ellers kom til, med chokolade og sanglege. Og drenge og piger hver for sig.

Far var blevet træt af den gamle kværn, hvor de store kværnsten skulle bides. Dvs. at alle rillerne skulle hugges op, så de kunne male igen. Desuden blev de gamle møllelestene jo efterhånden slidt, og da far havde planer om engang at få sig en mere effektiv kværn, begyndte vi så at køre til mølle med kornet og det synes jeg var me-

*Svend Aage, Karoline
og Malvine i fjorden
i 1930 lige efter
udtørringen.*

get sjovt, og det kunne enten Svend Aage eller jeg gøre, så far alligevel kunne passe sit eget arbejde.

I bedstemors og bedstefars brænderum satte far en hel væg op og murede en halv-væg op, satte en dør i ud til vedkassen og lavede et dejligt rum til hønsene med en hel reol af redekasser. Så nu blev der mere plads i huset i gården. Lokummet blev også fjernet. Først blev det bygget ind i møddingshuset, så alt kunne dumpe ned i møddingen, og så kunne der renses når der skulle køres møg ud. Far kunne ikke fordrage en lokumsspand, som skulle tømme. Men da han nogle år senere satte rigtige vægge i møddingshuset, kloakerede, lagde cementgulv med krybber og grebning og dermed vendte kostalden, lå lokummet svært i vejen. Så derfor byggede han et højt smalt træhus omme ved hønsehuset. Der sad vi så med enden ind mod Peder Rasmussens, og så måtte vi jo have en lokumstønde i brug igen.

Fjorden

Hvor er det synd, at vi ikke har haft en digter som Aakjær til at skildre fjorden med alt det liv, der var derude. Vi har jo heller ingen billeder derude fra, og der var endda så vidunderligt skønt derude, men dengang var der jo ingen almindelige mennesker, der havde et fotoapparat. Somme

tider kunne vandet være så stille og blankt, at man kunne stå hjemme på Holle og se alle husene i Kramnitze spejle sig i det, og flot var det også at se Hoby Skov stå på hovedet i vandet. Og så alle de vindmøller, der stod rundt om fjorden. Der stod to ved Slidsholm, hvor de pumpede vandet ud af engene, som bar det smukke navn "Sorøven". En mølle stod der ved Bundvig og en ved Næsbæk mellem Viet og Gerringe. To ude ved Rødby Kirkenor, et par ved Tjørnebjerg og to ved Magleholm og Lilleholm, to mellem Hoby og Hersø eller Hæsø, samt to der afvandede Korterupbækken, der kaldtes Kohulerne. De stod der og drejede rundt, hver gang det blæste. Det var klapsejlere og vindroser, og en sådan stod også på taget af Hollegårds staldbygning og blev brugt til at trække kværn og hakkelsesmaskine, og hvad der ellers var, og det blev far, der så måtte passe og smøre den. Disse mange vindroser hørte med til hele billedet af fjorden, og de så pæne ud, når de også spejlede sig i vandet.

Når man tænker på de rædsler af højspændingsmaster, der står alle steder i dag, var møllerne jo anderledes kønne. Når dertil kommer alle de hollandske møller, der også var en masse af i landskabet, var det jo et enestående syn at se. Alt det er væk nu, men kirkerne er der jo altså stadigvæk, om end de ikke er så nemme at se mere på

grund af alle de træer, der er groet op. Det gælder Landet Kirke, Nebbelunde Kirke, Sædinge Kirke, Ryde Kirke, Skørringe Kirke og selvfølgelig Vejleby og Tirsted kirker, samt Rødby Kirke. Det var slet ikke så få, man kunne se, når man sejlede ude midt i fjorden. Sommeraftener var der også vældigt liv omkring de dele af bredderne, der altså var adgang til for stenrør og flæk eller siv. Der var noget, der kaldtes piger-nes badeplads og karlenes, og der gik eller cyklede de unge så ud, smed cyklerne på strandvejene, som disse hjulspor kaldtes, og så gik de resten af vejen.

Vi var heldige at have båd, så vi kunne sejle ud og hoppe i, hvor vi ville. Mange gange duperede vi vores legekammerater af begge køn, ved at hoppe i vandet ude i Skibedybet, hvor der virkelig var dybt, hvad de kunne måle med stagerne, der altid lå i båden, og alligevel stå i vand til midt på livet på den ene side af båden. De kunne jo ikke vide, at der lå den store sten, der senere blev rejst som mindesten i Rødby Fjords mindepark for udtørringen i 1931, og at vi vidste det og forbød de andre at bruge stagerne til den side, vi hoppede i. Det varede længe, før de andre fik det at vide. Vi havde også mange sjove oplevelser derude, som da drengene skulle vise os, at de kunne svømme under båden og komme op på den anden side, og Frode blev siddende fast under båden med enden i vejret, og Povl deklamerede højlydt: "Hvis I kan vare jer for at le, kan I få Frodes bare røv at se"! Det grinede vi meget af, men fik ellers travlt med at hive ham indenbords, hvor han så sad på toften og gispede. I det hele taget er det et Guds under, at ingen af os druknede. Det var der ellers anledning til mange, mange gange, både sommer og vinter, når vi faldt i våger på isen, for vi skulle jo altid prøve om isen kunne bære lige netop der, hvor vi ellers godt vidste, at der gik strøm, så isen var

tynd. Var det rigtigt isvinter, var der en masse ålestangere der ude, og de stod hele dagen ved de huller, de havde hugget i isen. Jeg ved ikke, om det var lovligt! Eller om fiskeriforeningen lukkede øjnene for det i vintertiden.

De fattige

I min barndom var der stor fattigdom mange steder. For det første blandt alle dem, der boede i disse usle polakkaserner, der var ved næsten hver større gård på ca. et halvt hundrede tønder land. Det var billig arbejdskraft, selv om det ikke længere så meget var polakker, der boede i dem, men danske landarbejdere, der kun havde arbejde på gårdene i roetiden og høsten, og ellers var henvist til at slå sten eller gå arbejdsløse. Disse kaserner er heldigvis nedrevet næsten alle steder, for de var en skændsel for gårdmændene, så dårlige de var. Kun enkeltstensmur hele vejen rundt og med to små rum. Det ene køkkenstue og det andet soverum. Post i gården og et højt træløkum, og en bid jord til ca. 6 rækker kartofler, og ikke en gang en smule hegn om, og så et fladt tag med tjærepap. De var hundekolde at bo i. Nej, godt, at de er væk. Der var også mange usle gamle rønner rundt omkring, men de havde da rejsning og stråtage, og selv om også det var elendigt, var der da mere plads og mere lunt alligevel. Sådant en rønne lå der nede ved landevejen. Der boede en mand kaldet Sildesvenskeren. Jeg har aldrig hørt, hvad han rigtigt hed. Han kørte omkring med en højhjulet gig og en hest, der var lige så gammel og mager som ham selv. Han kørte omkring og solgte fisk. Der var vist ikke mange, som købte hos ham, for folk sagde, at "hans torsk græd, og sildene var rødhovede, fordi de fik snavs i øjnene". Han havde to børn. En dreng jeg gik i klasse med. Han hed Gunnar Svensker, og en pige Maja, kaldet "Uhyret", for hun var

ikke så køn, og de var også usselt klædte, børn var jo ubarmhjertige. Hun gik i klasse med Svend Aage. En dag faldt så Gunnar Svensker besvimet om oppe i skolegården, og vi rendte ind og hentede degnen, der tog drengen ind til dem, og vi så ham ikke mere den dag. I timen spurgte så lærer Wested os, om vi nogensinde havde set, om Gunnar havde mad med i skole. Det var der ingen af os, der havde, og så brugte Wested resten af timen til at fortælle os om, hvordan virkelig fattigdom var, og han var meget alvorlig, men han forklarede os, at det ikke var fattigt, hvis vi ikke kom til marked eller havde råd til at se "Fyrtårnet og Bivognen" i biografen. Nej fattigdom var, hvis vi ikke fik mad mindst en gang om dagen, og måske kun fik noget en sjælden gang. Jeg tror ikke, at en eneste af os i klassen den dag nogensinde glemte det. Resten af vores skoletid fik Gunnar hver dag en stor madpakke af fru Wested.

Fodermesterens på Maglebjerggård havde 12 børn, og de kom næsten ikke i skole hele sommeren. De skulle jo luge roer hele sæsonen og så hjælpe i høsten, til roeoptrækningen begyndte. Hen imod jul kom de i skole igen og havde fået nyt tøj, som så hængte på dem hver dag til næste jul igen.

Selvfølgelig var de langt tilbage i skolekendskaber, som de vist heller aldrig indhentede, men de blev gode slidere senere i livet. Der var mange andre som dem. Jeg tror at mange af dem, der nu ved høje fødselsdage og guldbrylluper udtaler til aviserne, at folk var mere tilfredse i de gamle dage og meget mere nøjsomme, tager grueligt fejl. Nøjsomheden var pinende nødvendig, og tilfredsheden, Herregud, så havde vi jo stået på samme stade endnu. Selv bønderne skulle jo passe på økonomien den gang. Jorderne gav jo ikke som i dag. Så selv om arbejdskraften var billig,

var der mange andre ting, der spillede ind, men føden manglede de alligevel ikke, selv om den mange steder var dårlig. Der var altid kartofler, skummetmælk, kålrabi, spædekalkvekød og fedt flæsk nok.

Politik blev der talt meget om derhjemme. Far og mor var radikale og de fleste på Holle også. Kresten Antonsen var konservativ. Rasmus og Dorthea var det også. De holdt "Nakskov Tidende", før vi kom til Holle, hvor far sagde den af og bestilte "Lolland Falsters Venstreblad" - den radikale avis. Men ovre på Lorensborg hos Sofus og Marie holdt de "Socialdemokraten". Den eneste af slagsen på Holle. Helge på Hollegård gik meget op i politik, og det var mest ham far snakkede politik med. Han var også radikal og aspirant til at blive folketingskandidat, men droppede det til fordel for at blive skatterådsmedlem. Den gamle Holleper var også ivrig radikal, men mere optaget af fjordens udtørring, som der stadig blev talt meget om med ivrige debatter for og imod.

Sofus Pedersen på Lorensborg, den eneste socialist på Holle, kom en overgang i Sognerådet, hvad der vakte megen forargelse over, "at sådan en fyr, der ikke engang kunne administrere sin egen økonomi nu skulle sidde og råde over andres". Sofus fik vel ca. 20 kr. om ugen som fodermester på Hollegård. Hjælpekassen var den eneste form for bistand, fattigfolk kunne få, og det ansås som meget nedværdigende at modtage den. Så mistede man også sin stemmeret. De, der bestyrede hjælpekassen, overholdt heller ikke altid deres tavshedspligt. Det gjorde det ikke lettere for folk, og mange valgte at sulte hellere end at bede om hjælp.

Feriegæster

Holger var jo hjemme hver søndag, så måtte han somme tider hjælpe til, hvis vi

*Far, Mor, tante Malvine og Svend
Aage ca. 1927.*

havde travlt. Men ellers nød han rigtigt af have fri. Han var jo læredreng, og havde været sendt på loftet efter ærmegab til veste, samt små knaphuller til lommerne og andre sjove ting. Han blev også selv meget opfindsom af det, og lidt storsnudet over for Svend Aage og mig. Han gav mig frygtelige mindreværdskomplekser. Blandt andet ved at jeg skulle pudse hans støvler. "For når man ser ud som du, må man være flink og gøre nytte, for at begå sig her i livet". Så jeg virkelig sådan ud? Det var deprimerende, og jeg stod ofte ved spejlet og betragtede mig selv og syntes også, at jeg var meget mislykket og betragtede nøje de andre piger og syntes, at de var meget pænere, og oven i købet fik jeg så udskæld af min mor over, at jeg var pyntesyg. Jeg syntes, det var smadder uretfærdigt.

En morgen tidlig, mens Holger stadig gik i skole - det har vel været omkring 1922 - gik der en høj ung mand ude i haven og spiste hindbær. Han kom først ind, da vi kom op. Det var vores fætter Christian - storebror til Bruno. Han kom lige fra Kiel i Tyskland, og han havde en masse fremmede penge, som han delte ud med rund hånd. Vi var målløse af benovelse, men far grinede og sagde til ham, at det var da noget gevaldigt fornemt lokumspa-

pir han der havde fået anskaffet sig. For de penge var ikke til andet. Nej, det havde Christian opdaget nede i Tyskland, hvor der var krise og galoperende inflation, og derfor var han taget her hjem. Han gik så her og fik føden, til han fik arbejde på skibsværftet i Rødbyhavn. Christian var nitter, og det fik han arbejde som, og han kom til at bo hos vores gamle naboer, Christian Madsens, som var flyttet derned. Det varede ikke så længe, for værftet lukkede snart efter, og Christian tog hjem til København igen.

Hans søster, Lille Karen, som hun blev kaldt, kom også nogle gange på besøg som ung pige. Hun var udlært som kontordame og var vældig flot i tøjet, syntes vi. Og så havde hun et rigtigt ægte guldur, altså armbåndsur. Hvad der også imponerede os meget, var hendes højhælede ruskindssko. Jeg tror, at vi var lette at imponere.

Tante Malvine kom også på sommerophold. Hun kom altid gående fra Ryde Station. Der var ikke så meget ståhej med hende, og hvis hun havde sin pige Elly med, måtte den arme pige trave hele vejen ved siden af. Det kunne vist aldrig falde Malvine ind at skrive, så far kunne spænde for vognen, for at hente hende på stationen. Hun hjalp altid mor med, hvad der

var, og så syntes vi børn, at hun snakkede så sjovt. Tante Malvine havde i sin ungdom haft fine pladser. Hun havde tjent i Østofte Præstegård og været husjomfru på flere herregårde, bl.a. Knuthenborg, mens Sylvia Pio var hos den gale greve, der hedder Løvegård, og Malvine snakkede altså meget sjovt om alle disse steder. Hun fortalte også om, at hun hellere ville vaske og skure en hel masse københavnske retirader, end at være en som Sylvia Pio. Jeg kan huske, at vi spekulerede på, hvad en retirade var for noget, men man spurgte jo ikke sådan de voksne, når man ikke blev tiltalt. I det hele taget var vi opdraget efter devisen, at børn skal ses, men ikke høres.

Af andre feriefremmede havde vi vores fætre og kusiner fra Smalby, altså min morbror Vilhelms og Annas børn. Morbror Vilhelm og Anna kom også selv og de havde 7 børn. De var begge store børnevenner, så han lavede en masse sjov med os børn. Det var noget, vi kunne lide. De besøgte os en gang ovre på Fyn, og da var de nyforlovede og havde kun øje for hinanden. Da der var stor fest i Svendborg, tog de så der ud. Far og mor snakkede om, at de havde brugt alle deres penge til den fest, så far måtte låne dem rejsepenge til at komme hjem for.

Gemse

Jeg fik cykel! En stor begivenhed, som kom sig af, at mor havde købt Marie Lorentzens cykel, der var så god som ny. Mors cykel blev så lavet i stand til mig. Far lakerede den selv, men så mente han, at hvis sadlen blev sat ned midt på stellet, kunne Svend Aage også bruge den. Ja, så skulle jeg sidde helt der nede og kunne ikke rette benene helt ud. Jeg protesterede vildt og voldsomt. Det syntes jeg, var smadderuretfærdigt, og jeg vrælede, så mor til sidst snakkede dunder til far. Nu havde jeg i mange år skulle sidde sidelæns

på Holgers cykel, og når jeg så endelig kunne få en, skulle den laves så Svend Aage fik mest glæde af den. Nej, det syntes mor dog alligevel var for galt, og hendes mening fik overtaget, så jeg fik cyklen for mig selv, skønt far surmulede. Men det var dejligt at have sin egen cykel.

Når nu jeg alligevel er sprunget tilbage i årene, vil jeg da fortælle om Gemse. Det var, mens jeg gik i klasse med Holger, at han havde fået et gedekid af en skolekammerat, men selv skulle hente det. Holger turde ikke komme hjem med det, men fik mig overtalt til at gå med kammeratens søster, Edith, som vi også gik i klasse med, hjem og hente det, for jeg kunne bære det hjem i mit forklæde. Vi piger havde altid forklæde på, hjemme og i skolen. Holger forklarede, at han var nødt til at skynde sig hjem for at hjælpe far. Ja, det kunne jeg godt forstå, men hvordan skulle jeg så forklare, at jeg kom senere hjem! Ja, jeg kunne bare sige, at vi skulle blive lidt længere i syskolen. Det var vores håndgerningstimer, som vi havde efter skoletid hos Wested, og de foregik inde i forskolen hos lærerinden. Jeg skulle så i stedet gå med Edith hjem. Jeg husker endnu den lange vej med det lille brægende kid i forklædet, og jeg kom hurtigt til at holde meget, meget af det lille dyr, og det blev så kælent at det rendte i hælene på mig altid. Men det var bestemt ikke uden tårer og meget tryglen, at jeg fik lov at beholde det. Vi havde dyr nok, mente far, som vi kunne kaste vores kærlighed på, og det var da også rigtig nok. Jeg gav det sutteflaske, ligesom når vi havde for mange lam, så det kendte jeg til, og jeg instruerede Svend Aage om at huske det, når jeg var i skole. Gemse blev en rigtig kæledægge og løb på vej imod os, når vi kom ned over marken fra kirkegangstien, når vi gik fra skole. Vi havde meget fornøjelse af det dyr, men som det voksede til, måtte det jo stå i tøj, og så blev der en

Fotos af Gemse findes der ingen af, men som det ses på dette foto fra 1933 så var Ellen stadig til får og lam.

ynkelig brægen dagen lang, da det jo var vant til at springe frit omkring. En gang hoppede det lige ind ad det åbne køkkenvindue og sprang lige over komfuret, så mor blev meget forskrækket. Så blev det lukket ind i hønsegården, der var indrettet i vedkassen. Om efteråret skulle grisen slagtes tidligt, da vi det år havde ænder til julen. Slagteren var kommet, og pludselig gik det op for os børn, at det var meningen, at Gemse skulle slagtes ved samme lejlighed. Nu var gode råd dyre. Efter lange rådslagninger fik vi den lyse ide at gemme Gemse henne i Niels Skrædders tomme andehus og så skiftes til at være hos den, så den ikke brægede. Det gik også godt, så længe de havde travlt med grisen. Men så blev vi klar over, at vi var nødt til at være hjemme for ikke at vække mistanke. Vi fik så for gode ord og betaling Evald til at overtage vores vagt, mens vi andre hjalp til det bedste, vi havde lært, med at lede efter Gemse, som helt var væk. Vi prøvede at bilde mor og far ind, at den nok var blevet bange for slagtingen, og derfor var rendt sin vej. Slagteren kørte hjem, for han havde ikke tid at vente mere. Så ordnede vi gris, lattede over at Gemse ikke var kommet til syne. Hen under aften, da travlheden var overstået, gik mor hen på Banken

for at hente et par roer til hønsene. Da hun passerede Nielses have, så hun bag i denne andehuset med Gemses hoved helt ude af det øverste vindue, hvori der ikke var glas, og den brægede ynkeligt, for Evald var for længst blevet træt af sit job som gedeunderholder og var gået ind. Så mor kom jo hjem med både roer og ged. Vi vidste sandelig ikke noget om, hvordan den var kommet der hen. Det var da mærkeligt! Vi har nok set ret så forundrede ud, men mor og far så underfundigt på hinanden.

Men - ak og ve - voksne skal man nu ikke stole på. Nogle dage efter, da vi kom fra skole, mødte vi slagter Møller, og hjemme hang Gemse slagtet og flået. Vi gik tudbrøllende i seng og fik lov at blive liggende. Vi spiste ikke noget af Gemse, selv om mor skar kødet til pålæg på vores skolemad, pillede vi det af og spiste brødet bart, og de kunne heller ikke bilde os ind, at det var grisekød, vi fik til middag. Vi kunne godt se forskel og kiggede tit i sulekarret. Far og mor måtte selv spise Gemse. Vi følte os forrådt, og et stykke tid efter var jeg til pigefødselsdag, og vi skulle lege en sangleg der hed:

"Er det dig, der har taget min lille bitte gedebuk?"

Sig ja, sig ja, sig ja.

Sig nej, sig nej, sig nej.

Er det dig, der har taget min lille bitte gedebuk?"

Ja, så kunne jeg ikke mere, men gik tudende hjem uden så meget som farvel og tak for i dag, som man jo ellers skulle. Hjemme mumlede jeg om tandpine, som forklaring på, at jeg allerede kom og så forvrælet ud. Det varede længe, før vi tilgav vore forældre den historie. Far måtte til sidst vise os frugttræerne og forklare os, at de alle ville gå ud, hvis Gemse blev ved at gnave barken af dem. Men vi troede ikke

Ejendommen, som den efterhånden kom til at se ud.

rigtigt på ham alligevel. Nej, de voksne var barske. Kattekillingerne aflivede de jo rask væk, så snart de fandt dem!

Min konfirmation

Nåh, det var jo nogle års tilbageblik. Vi var nu kommet til 1924, så nu var det snart min tur til at blive voksen. Jeg skulle begynde at gå til præst om efteråret. Det glædede jeg mig til, men nu syntes mor jo så, at det var bedst at vente med at få nyt tøj til konfirmationen. Så hun syede selv en frakke om til mig. Den var figursyet og med høj puf på ærmerne. Selv om mor satte pelsværk på kraven og forneden på ærmerne, så jeg ud som en lille gammel kone. Nej, den frakke var jeg bestemt ikke stolt af at vandre ned til Rubbeløkke Præstegård i, til alle de fremmede børn fra Tirsted, Brandstrup og Skørringe.

Vi var 31 konfirmander, og da der ingen konfirmationsstue var i den gamle præstegård, måtte vi sidde i præsten spisestue, en række børn langs hver væg. Præsten sad ved den øverste bordende, og en pige fra Skørringe og jeg for den nederste bordende. Vi var de yngste og de mindste. Den sidste del af vores præstegang foregik i

missionshuset, fordi præstegården blev revet ned, og der blev bygget en ny. Den gamle firlængede præstegård var alt for dårlig at reparere, og en ren brandfælde var den også. Men det var ellers rart at gå til præst. Backevold var væk for længst, og vi havde fået en ny, der hed Wedstrup. Vi kaldte ham pastor Tveskæg på grund af hans tvedelte fuldskæg, der var langt. Han var flink og en lun mand, som vi alle godt kunne lide. Povl henne fra Nielses og skomagerens Leo gik også til præst. Så vi var 3 fra Holle, der skulle konfirmeres det forår.

Konfirmationen skulle foregå i Skørringe Kirke. Vi kørte derned i åben vogn, og det regnede, så jeg fik et tørklæde over min fine hat, der efter den tids mode var højpuldet af brunt strå og med en rose lige oveni toppen. Jeg var ellers fin, for jeg havde fået brun frakke, der skulle bindes i siden og med kun en stor knap. Så havde jeg fået hvid færdigsyet silkekjole med en flæse der var maskinbroderet og gik lige fra den ene skulder ned til kjolesømmen. Det kaldtes vandfald. Dertil sorte silkestrømper, men skoene var de sædvanlige sorte snøresko nr. 38, selv om jeg brugte

nr. 37, men i dagens anledning var det dog laksko. Til andendagskjole fik jeg en blå uldmusselinskjole med kulørte uldborter. Den blev syet af sypigen, det var billigere. Og så var det mig, der skulle have gilde med hele omgangskredsen, og to store kransekager på bordet og al den anden dejlige festmad med vin til desserten.

Jeg blev også inviteret med hen hos Nielses til Povls gilde, hvor lærer Wested var med og holdt tale for Povl og mig også, så jeg var helt flov af lykke. Så en gang er der da holdt tale for mig. Ja, det var meget festligt, og så fik man gaver. Jeg fik en perlemorshalskæde af Chresten Antonisens. Af tanterne en visittaske med en pung og en tokrone og parfume i, samt et fint lommeværkløse.

Af Nielses fik jeg en tikroneseddel, af skomagerens et hvidt forklæde og fra Vilhelm og Hanne også et hvidt forklæde, et sølvhårspænde af Sofus og Marie, en armering af noget forgyldt metal af Aksel Nielsens, og så et par tikronesedler til, samt nogle tokroner, 40 kr. i alt - så jeg følte mig rig.

Det var den 19. april 1925, at jeg blev konfirmeret.

Ud at tjene

Den 27. april 1925 fyldte jeg 14 år, og 1. maj kom jeg ud at tjene på en gård i Kortrup. Det var spændende de første dage, og jeg skulle have 150 kr. for hele sommeren, og de skulle udbetales d. 1. november samme år. Så var jeg altså tjenestepige og skulle hjælpe til med alt. Arbejde var jeg vant til, men her var det både ude og inde, i marken og haven, og mens de andre sov til middag, skulle jeg vaske op, så jeg var klar til at tage fat igen, når de andre havde hvilet sig. Der var en fodermester på 17 år, så jeg skulle ikke malke, men ellers luge roer, når den tid var. Før vi gik i marken, skulle jeg jo gøre rent i stuen, vaske gulve, vaske

op og smøre frokostpakken. Konen lagde selv pålæg på, og det var gerne salt kød, ost og æg - aldrig andet. Det blev så pakket i avisen fra dagen før, og der var ikke mellem lægspapir. Det så noget mærkeligt ud, når man skulle spise det. Var vi ikke i marken, fik vi kogt saltet sild til frokost med fedtebrød til og så hjemmebrygget øl, der ikke altid smagte særligt godt, men så kunne vi jo drikke vand. Jeg havde fri hver anden søndag, når jeg havde vasket op efter middag, men sådan en eftermiddag gik alt for hurtigt. Nej, det var slet ikke spændende at være ude at tjene. Når jeg skulle have vasket hår, måtte jeg altid gøre det hjemme på mine fridage, for jeg måtte ikke bruge det varme vand i komfurgryden. Det skulle konen og manden bruge til dem selv. Karlene vaskede sig i koldt vandovre i hestestalden. Jeg havde et vaskefad på mit værelse. Når jeg fyldte det med koldt vand om morgenen, var det kuldslået, til jeg skulle vaske mig om aftenen.

Vi var oppe kl. 5 om morgenen og havde først fri efter aftenopvasken. Så klokken var gerne halv 8, inden man var færdig. Jeg måtte godt køre hjem en aften om ugen, når jeg spurgte ad først. Men jeg var gerne så træt, så det blev ikke til ret mange gange. Der var også temmelig langt at cykle, ca. 6 km. ad øde veje, der ikke var asfalterede. Det kendte man ikke den gang, så det blev sjældent, at jeg kom hjem om aftenen.

Hjemme skete der ellers store forandringer. Far havde købt et maskinhus fra det nedlagte skibsværft i Rødbyhavn. Det tog han og Svend Aage ud og rev ned. De rensede alle stenene for mørtel og kalk, for derefter at køre dem hjem og bygge en lade. Det tog hele sommeren bare at rive ned og rense sten. Alt det andet arbejde skulle jo også passes, og Svend Aage skulle passe sin skole. Far støbte grund ude i

gården og tog noget af vedkassen med til grunden, og hvornår laden så blev bygget, husker jeg ikke, men det var vist noget senere.

Den 1. november 1925 fik jeg så en anden plads på en gård, nærmere ved Holle. Den lå oven for fjordengene, hvor vi vogtede kvæg, så nu kunne jeg jo dagligt se hjem, men fik ikke mere fri af den grund. Her skulle jeg malke og ellers hjælpe, og så var her to småbørn, to drenge, en på et år og så en nyfødt. Der var nok at bestille. Jeg syntes, at jeg frøs hele vinteren. Der blev kun fyret i komfuret om formiddagen og i stuen om eftermiddagen, men der havde jeg jo ikke lejlighed til at være. Hele efteråret trak vi roer op til det blev mørkt. Så ind og malke, tage æg ind, jage ænder ind og lukke for høns. Dernæst ind og hjælpe konen med at stille mad på bordet, spise, vaske op, og så første kunne man vaske sig selv og klæde sig om. Vasken stod i et hundekoldt bryggers med cementgulv. Der skulle jeg så stå og vaske mig, mens folk gik ud og ind. Hårvask måtte jeg stadigvæk foretage hjemme hos mor, hvor jeg kunne få varmt vand. Her måtte jeg godt sige du til manden og konen. Efter jul var jeg mere inde i varmen, men skulle altså hver dag køre tur med drengen i barnevognen, hvor han lå godt varmt pakket ned, mens jeg gik og frøs. Med det samme vi gik, kunne jeg ligeså godt gå i Brugsen. Det var en tur på en times tid frem og tilbage, og så var det jo gerne blevet sysseltid, som vi kaldte det, så det var sent, før man kunne komme ind i stuen at sidde. Hvis de så skulle ud, måtte jeg lægge mig i konens seng til de kom hjem for at høre efter børnene. Om natten, når de kom hjem, måtte jeg så ud i mit iskolde værelse, der havde cementgulv over det meste, mens der dog var et stykke trægulv ved min seng. Til gengæld var det halve af mit vindue ind til hønsehuset, hvor også ænderne

var. Der var kun en halvstensvæg imellem os. Under det andet vindue var der et fasttømret bord med to ben ude på gulvet med et omhæng omkring. Så var der en træstol og så mit klædeskab, som jeg havde med hjemmefra. Det var hele møblementet.

I den forrige plads havde jeg et vaskestativ af malet jern med fad foroven og en kande for neden til vand samt en sæbeskål. Men her var kun vasken i bryggerset. Endvidere var der et rundt glashul i døren, så man kunne kigge ind. Der hængte jeg mit håndklæde for. Døren kunne ikke låses, og den førte ud til bryggerset, så det mentes ikke nødvendigt. Om foråret havde vi så den store have, der skulle graves. Konen nåede ikke andet end at passe børnene og lave maden, og så sørge for deres og mandens tøj.

Vi havde en karl, dvs. en knægt på 17 år, og han havde også nok at gøre med alt arbejdet i marken og med hestene og kvæget. Jeg skulle så hente transportspandene ind, hælde valle og skummetmælk op og vaske spande, holde karlekammeret, gøre rent i stue, køkken og bryggers, hugge optændingsbrænde og bære koks ind og aske ud. Om sommeren var jeg også med i marken hele tiden. Der skulle jeg lægge kartofler, luge roer, høste høg og så hjælpe med høsten og tærskningen. Hvis der ikke var andet, kunne jeg altid luge stenbroen for græs og ukrudt, og der var en stor gårdsplads i den gamle firlængede gård. Der var ikke en eneste arbejdslettende ting på gården. Jo, elektricitet med motor til at trække tærskværk og kværn. Ja, det var slidsomt at være der, og tit gik jeg i marken og så ud over fjordengen, som far nu havde indhegnet med pigtråd, og tænkte på, hvor godt man havde det, den gang man gik der og vogtede kvæg.

Jeg var der i halvandet år, før jeg fik lov at rejse. Det var endda kun af den grund, at en af fodermesterens piger fra Magle-

Gåtur med Rasmus Christiansens børn.

bjerggård løb meget henne, hvor jeg tjente, og hjalp konen, når jeg var i marken, og da de var 12 børn hjemme hos fodermesteren, skulle denne pige sove hos mig om natten i samme seng. Det var ikke sjovt, og så havde hun lus og smittede mig. Det opdagede mor, da jeg var hjemme og skulle have vasket hår. Så skal jeg love for, at far blev lynende vred. Sådant noget svineri havde vi dog aldrig haft før, så han kørte op og sagde mig op til 1. maj, og det var der ikke længe til.

Så kom jeg hjem for at hjælpe til igen og det var rart, for der hjemme blev der ikke lagt mærke til, hvad man spiste eller om man tog to stykker sigtebrød til aftenen. Men ellers var arbejdet det samme. Nu skulle vi bare køre ud på fjordengene

for at malke, for nu gik køerne jo og passede sig selv hele tiden om sommeren. Nu kunne vi igen komme ud at sejle og bade og gå på isen om vinteren.

Vinteren efter skrev Christine, at hun havde en plads til mig i København, så kunne jeg bo hos hende foreløbig. Jeg rejste derind i februar, men pladsen blev først ledig til maj. Så jeg fik en foreløbig plads hos skuespilleren Rasmus Christiansen. Han havde to børn, en dreng på 7 år og en pige på 5, som jeg skulle tage mig af, ordne deres værelse og tøj. Deres rigtige mor var død, og så havde deres far giftet sig igen, året før jeg kom der. Det var en dejlig plads. Der var en kokkekepige og så jeg som barnepige.

Hele familien ca. 1930 inden lillesøster Ragnhild blev født i 1931.

Til 1. maj kom jeg så i huset hos forfatteren Povl Levin, som var af jødeslægt. De havde også to børn, Povl på 8 år og Mette på 6 år. Der skulle jeg bare være stuepige, og så havde vi en kokkepige. Lejligheden var en 9-værelses i Store Strandstræde, lige over for Garnisons Kirke.

Jeg fik et dejligt værelse med divan, pænt bord, lænestol og min kommode og så var der varme.

De var meget velhavende og havde sommervilla i Hornbæk, hvor vi boede fra 15. maj til 15. august, og hvor vi havde det mægtigt godt. Levin var forfatter, dr. phil. og redaktør af et tidsskrift, der hed "Tilskueren". Han var nemlig også teateranmelder, og kokkepigen og jeg fik somme tider deres fribilletter, så vi kom i teater. Vi

sad endda på orkesterpladser, og så fik vi altid penge med til garderobe, program og konfekt, som var i flotte poser med udhugget mønster. Vi så bl.a. "Tre små piger" på Folketeatret. Det var en af tidens store succeser. Jeg var også med dem på mange udflugter. Det ville børnene have, og deres ord var lov i det hjem.

Jeg var i København til 1929, hvor dr. Levin døde og fru'en ville bo et mere moderne sted i en mindre lejlighed og med kun en kokkeepige med hjælp til det grove.

Radio

I 1926, da jeg var 15 år, skete der noget helt enestående hjemme på Holle. Mens vi gik i skole endnu, havde vi hørt lidt om no-

Ellen fotograferet i 1931.

get meget utroligt. Peder Mikkelsen oppe på gården Vestervang i Vejleby havde fået et apparat, som kunne spille og snakke, og som deres søn, der var ingeniør havde bygget. Vi troede nærmest, det var noget vrøvl, men en dag derhjemme om efteråret opdagede vi, at den gamle fonograf var forsvundet, altså overdelen af den. Det var en pæn kasse af egetræ med sådan et smukt håndtag. Så kom far hjem fra Stokkemarke, hvor han under den roekampagne boede hos den lokale smed. Han havde kassen med hjem, og der var sat nogle mærkelige dimser og spoler indeni. Ovenpå sad et sjovt lille instrument, et stykke bjergkrystal og en fin lille nål, som skulle stikkes ind i krystallet. Vi fik nogle underlige øreklapper på med bøjle hen over hovedet fra det ene øre til det andet. Det kaldtes hovedtelefoner. Dernæst skulle der sættes en antenne op med en kobbertråd,

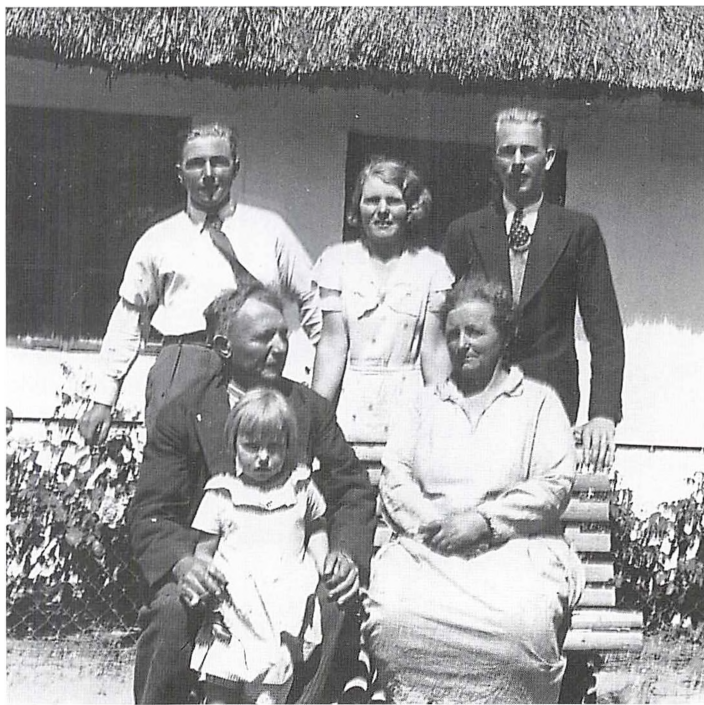
der gik fra stuen op til skorstenspipen og derfra helt hen til Aksel Niensens skorsten. Nu skulle vi så kunne høre koncert helt fra København. Vi var meget spændte. Evald og Karl stod sammen med os ude på vejen og fulgte opsætningen og lyttede.

Men da de ikke kunne høre noget oppe fra skorstenene, vendte de sig og spyttede foragteligt, mens de sagde, "at de tænkte nok, det var noget værre pjat!" Men vi andre fik hovedtelefonerne på og kunne så høre både musik, sang og oplæsning. Krystalapparatet var vores første radio, og det var meget spændende. Vi glædede os til at vise den til den glade bedstemor og var stolte over, at vores far kunne lave sådan noget. Han havde lært det af en læredreng hos smeden i Stokkemarke, som altid sad og eksperimenterede. Han hed Ellehammer og var efterkommer af den berømte flyvemaskineopfinder af samme navn.

Bedstemor kom og blev også meget glad for at høre radio, så nu sad hun med hovedtelefonerne på og strikkede. Men ellers lod hun sig ikke dupere, for "typografen ovre ved vos har også en radio, og han kan høre dansemusik fra Savoy Hotel i London!" Nu var vi imponerede, for hvad var en typograf, og kunne han virkelig høre noget helt ovre fra London? Jo, han havde en radio med fire radiatorer eller lamper, som de kaldtes, og ledning som kunne sættes til de elektriske stikkontakter. Meget senere fik vi også en radio med lamper og højttaler ovenpå, men der var jo ikke elektricitet på Holle, så vi fik en stor syreakkumulator, som så indimellem skulle til opladning hos smeden i Tirsted. Da alle naboerne så også fik radio, var det ikke sjældent at se dem med hvert sit batteri på vej til smeden. Når de mødtes var det gerne med et "Goddav, nå du skal osse til orne med grisen".

Men vi var nu alligevel de første, og jeg tror ikke, at nogen opfindelse senere har

Så er lillesøster Ragnhild også kommet med på billedet fra midten af 1930'erne.

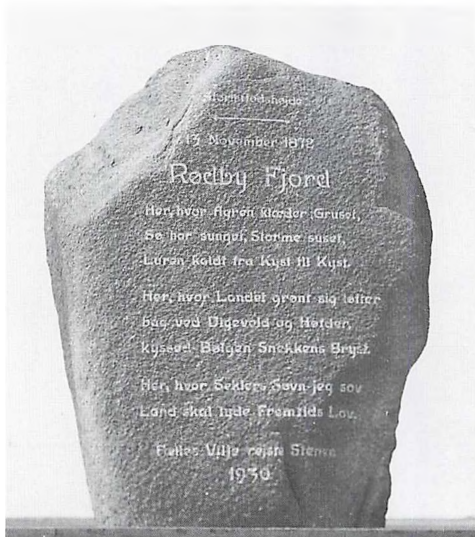
været så stor en sensation som det første krystalapparat.

Fjorden tørlægges

Sommeren 1929 tjente jeg på Hollegård, og nu skete der store ting. Fjorden skulle udtørres. Ja, de var allerede godt i gang, for det var for længst besluttet i Rigsdagen ved en lov af 1924, og pumpestationen stod færdig. Store gravemaskiner arbejdede derude, og masser af mænd kørte med trillebør. På Hollegård havde vi to entreprenører boende på kost og logi. De hed Krogh og Nørregård. De kunne aldrig komme til de faste spisetider, så der var meget ekstraarbejde med dem, men det var sjovt at være på Hollegård, altid liv og munterhed, aldrig sure miner, hvor travlt vi end havde, og vi var mange hver dag. Tine og Peder, to karle, den ene en gammel

knark, der hed Martin og havde været der en menneskealder, en fodermester, sønnen Helge, datteren Eli og så mig, samt de to fremmede, ti mennesker i alt.

Og så begyndte vandet at svinde i fjorden. Pumperne gik for fuld kraft døgnet rundt. Far, Svend Aage og jeg cyklede ud til Kramnitze hele vejen rundt om fjorden for at se på de mægtige pumper og alt vandet, der fossede ud. Der begyndte nu at dukke flere og flere sandbanker op. Man kunne til sidst rende rundt mellem vandsøerne og sanke ål op i massevis. Fuglene forsvandt i stort tal, og i løbet af det næste år blev fjorden en stor ørken af sand og sten. Et stort flot naturområde var forvandlet til en stor grå og gold slette og lå i næsten 20 år øde hen. Sandstorme ødelagde, hvad der blev plantet og sået, eller også blev det hele oversvømmet igen og skyllet

Mindestenen i den udtørrede fjord rejst i 1930.

væk. Først da vidjebuskene groede til, kunne der skaffes lidt læ. I de år sagde vi altid "ude i ørkenen". Nu skulle der samles sten i tonsvis, et slidsomt og aldrig fuldført arbejde.

Den 20. juli 1930 blev udtørringen fejret med indvielse af mindeparken og rejsning af den store mindesten, vi som børn havde gået rundt på. Den digterisk meget flittige Wested havde forfattet en højstemt indvielsessang, og der var mange taler, samt telte, flag og en dansestræde, så det oppe fra land lignede en hel beduinlejr i Sahara. Jo, der så dødte ud i fjorden i trediveerne, fyrreerne og op i halvtredserne. Først da træer og buske i mindepark og læbælter var groet op, blev der smukt i fjorden igen. Men det er en helt anden historie.

Ellen Margrethe Thomsen (1911-2002) havde sin barndom på Holle ved Vejleby og var landmandskone på Lolland, indtil hun i 1960 kom ind på det første hold i den nye sygehjælperuddannelse. Hun virkede som sygehjælper på Maribo Sygehus til sin pensionering sidst i 1970'erne. Efter at være blevet enke flyttede hun siden til Kirke Hyllinge for at være nærmere sine børn og børnebørn. Ellen Margrethe Thomsen døde i 2002.

Murersvend Johan Webers mesterstykke

Af Tove Glud Rasmussen

Den 1. august 1835 fik murersvend Johan Hinrich Fridrich Weber borgerskab som muremester i Nakskov. At Johan Weber ønskede det, var der ikke noget at sige til. Han var over 25 år og var i december 1833 blevet gift med Anne Kirstine Frederikke Knudsen (kaldt Rikke), som i forvejen var

mor til en lille dreng, og som i sommeren 1834 nedkom med deres første fælles barn.

Det tildelte borgerskab skulle imidlertid udløse et sandt raseri blandt lavsmestrene i det forenede murer- og tømmerlav i Nakskov (efterfølgende blot kaldt murerlav). Der blev holdt møde den 5. august, og al-

Nakskov set fra Færgelandet 1843. Nakskov Lokalthistoriske Arkiv.

lerede dagen efter, den 6. august blev der indsendt en klage til Kancelliet i København. Klagen indeholder en nøjagtig beskrivelse af hele forløbet vedrørende Webers mesterstykke, som lavet havde afvist, men samtidig giver den et indtryk af, hvad der forlangtes for at få et mesterstykke godkendt på det tidspunkt, idet godkendelse af et mesterstykke var en forudsætning for at blive optaget i lavet. Klagen er dog naturligvis stærkt farvet af lavsmedlememes indignation.

Klagen fortæller, at Weber forrige år i maj havde henvendt sig til lavet for at forfærdige et mesterstykke. Lavsmedlemmerne havde ikke stor tiltro til Webers duelighed, men kunne ikke nægte at give ham opgaven. For at sikre sig mod snyd sørgede man for, at mesterstykket skulle udarbejdes i oldermandens hus.

Opgaven var at udarbejde en tegning til en toetagers bygning med kælder under. I stueetagen skulle der være apotek og beboelseslejlighed for én familie. I kælderen skulle der også være beboelse, men for to små familier og på førstesalen for to større familier. Desuden skulle tegningen vise de dertil hørende udvendige bekvemmeligheder. Udover tegningen, som skulle tilpasses en udleveret generalplan, skulle Weber udarbejde et overslag over murerarbejde og stilladser på hele bygningen og vise, at han forstod at tilberede materialer dertil i et rigtigt forhold.

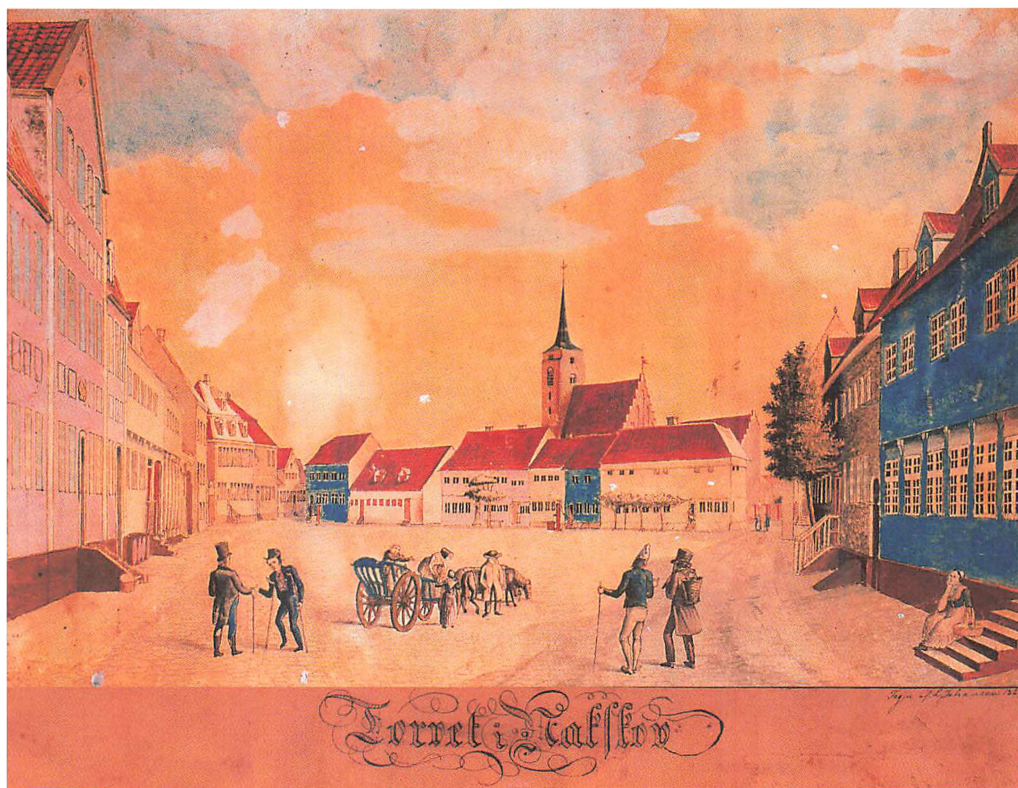
Lavets manglende tiltro til Webers evner kom til at slå til, idet Weber opgav at udføre mesterstykket. Omtrent fire måneder efter meldte Weber sig igen hos oldermanden for at få et nyt mesterstykke, idet han oplyste, at den første prøve var for svær, og derfor bad han om at få en anden.

Det nye mesterstykke blev af en helt anden karakter. Opgaven kom nemlig til at lyde på at udarbejde en tegning til et hospita-

tal indrettet til 200 patienter, med tilbehør som apotek og badeværelse, beboelsesværelser for lægen og andre underordnede ansatte samt fornødne bekvemmeligheder. Ligesom ved forrige opgave skulle tegningen tilpasses en udleveret generalplan, og han skulle udarbejde et overslag over murerarbejdet og stilladser og vise, at han forstod at tilberede materialer i et rigtigt forhold.

Denne opgave opgav Weber på forhånd og klagede til magistraten over, at lavet lagde ham hindringer i vejen. Magistraten indhentede en erklæring fra lavet og pålagde herefter lavet at give Weber et andet mesterstykke, der skulle bestå i en plan til en almindelig købstadsbygning på to etager bestemt enten alene til beboelse eller tillige til en købmand, som også var brændevinsbrænder. Lavet udarbejdede nu ifølge klagen et nyt oplæg – med nogle få tillæg – til et prøvestykke til udførelse på lavshuset, og da man erfarede, at han havde fået lejlighed til at praktisere planen og opgaven og forsøgte at tage de påbegyndte tegninger med tegnebrædt ud af huset, henvendte man sig til politimesteren. Klagen indeholder herefter en beskyldning om, at Weber alligevel ved hjælp af oldermandens pige og en smedesvend i nabolaaget havde fået held til at smugle prøvestykket ud af huset, og murerlavet mente, at borgerskabet og optagelse i lavet alene af den grund burde nægtes Weber.

Hvis denne beskyldning er rigtig, kan man godt undre sig over, at Weber fik sit borgerskab. Imidlertid indledes klagen med, at Weber havde været tiltalt for tyveri, men at han var blevet frifunden for videre påtale, og der er videre i sagsforløbet ingen oplysninger om, at der er snydt med prøvestykket, som lavet ikke godkendte. Der er altså nogen uklarhed over, hvad der egentlig foregik i forbindelse med udførelsen af

Axeltorv i Nakskov tegnet af L. Johansen i 1827. Nakskov Lokalhistoriske Arkiv.

prøvestykket, men det er uden betydning for resten af hændelserne. Selv om ansøgningen var stilet til kancelliet skulle det indsendes gennem stiftsamtmænd, og denne indsendte den 27. august 1835 murerlavets klage, nogle erklæringer fra magistraten, som ikke findes ved sagen, samt de to opgaver til mesterstykket, de to overslag og tegningerne. Desuden kommenterede stiftsamtmænd klagen og oplyste, at materialet havde været forelagt murerlavet i Nykøbing, som havde udtalt, at de fremsatte opgaver var så ufuldstændige, at der efter disse ikke kunne udarbejdes nogen tegning, og i øvrigt mente man, at mester-

stykket var antageligt, om end der var nogle mindre betydelige fejl.

På baggrund heraf og fordi magistraten havde udtalt, at lavet ville forsøge at hindre, at Weber fik borgerskab, så mente stiftsamtmænd "... at der formentlig intet kan erindres imod, at Weber har erholdt borgerskab ..."

For at få en ny vurdering af Webers mesterstykke sendte Kancelliet opgave, overslag og tegning til Københavns magistrat, som videresendte materialet til Københavns Murerlav til udtalelse. Murerlavet svarede i et brev den 5. november 1835, at med hensyn til opgaven, var den

1. Opgaven er ikke fulgt; thi Weber har viist sin tegning vinkelret, og aldeles udeladt saavel de viiste Smiger i Figuren, som det brukne Hjørne i Facaden. Han har ikkun viist Facade til een Gade, istedet for at der i Opgaven er forlangt Facade til 2de Gader. Ligeledes har han undladt Kjelderer i Facaden, og hverken forfattet nogen Plan af Kjelder-Etagen, eller Profil af Tegningen.

2. I Planen paa Stue-Etagen er anbragt et Værelse, hvortil aldeles ingen Indgang er. Trappen i Stue-Etagen er gandske forfejlet, thi den viser sig som en oprejst Stige lige op mod Hovedskilderummet; og i 2den Etage er Trappen aldeles udeladt.

3. Kjøkkerne i 2den Etage ere ligeledes forkeert anlagte, da man skal igjennem flere Værelser for at komme ind i dem; Kaminrørene, hvorved kakkellovnen skulde anbringes, mangle aldeles.

4. I Henseende til Brænderiet, og det dermed forbundne Bryggerie, da er der vel viist 3de Cirkelslag, som maae antages at skulde være Kjelder, men det fornødne Muurværk om disse Kjelder mangler. Karrene ere ey heller antydede paa Tegningen.

5. Bygninger til Heste- og Koestald mangle Aldeles paa Tegningen.

sådan, at en nogenlunde kyndig mand kunne udføre en ordentlig bygning, hvilket murerlavet i Nykøbing jo altså ikke havde ment. Med hensyn til udførelsen var det københavnske murerlav helt på linie med murerlavet i Nakskov. Den var, skriver de, under al beskrivelse mådelig og viste blot, at Weber intet begreb havde om hverken tegning eller anlæg.

Det københavnske murerlav gjorde en interessant tilføjelse. De oplyste nemlig, at det var lavet aldeles ubekendt, at der overhovedet skulle eksistere et murerlav i Nakskov, og at de var uvidende om, med hvilken ret muremestrene havde til at kunne fordre, at de murere, der ville vinde borgerskab i Nakskov, først skulle udfærdige et mesterstykke efter det nakskovske murerlavs opgave. I stedet, mente murerlavet i

København, skulle de, som ønskede at få borgerskab som murere i Nakskov, henvende sig til øvrigheden, som på grund af de lokale omstændigheder skulle afgøre, hvorvidt en mand kunne få borgerskab.

Disse oplysninger sendte det københavnske murerlav til Københavns magistrat, som ikke var tilfreds med svaret angående Webers duelighed. Man ønskede en nærmere begrundelse. Det københavnske murerlav svarede den 20. november 1835, at de kunne tilføje som grunden for deres bedømmelse, at murersvend Weber ikke engang havde forstået at opslå figuren af grunden, hvorpå han skulle anlægge sine bygninger, men blot havde kradset noget på papiret, der hverken hentydede på det ene eller det andet. I øvrigt ville de ikke undlade at bemærke, at de ikke kunne indlade sig i nogen detalje, da de ville anse

det for urigtigt at udpege fejl der, hvor det hele var forfejlet. Heller ikke denne forklaring var magistraten tilfreds med, og i et brev af 10. december 1835 sendte det københavnske murerlav så de ønskede detaljer, og den fik ikke for lidt:

Nu var magistraten tilfreds og sendte den 23. december 1835 materialet til kancelliet, idet man påpegede - foruden at opgaven som sådan var i orden, og at Weber hverken havde begreb om tegning eller anlæg - at murerlavet i Nakskov efter det københavnske murerlavs opfattelse ikke var berettiget til at stille opgaven til mesterstykket.

Sidstnævnte oplysning fik herefter kancelliet til at spørge stiftamtmanden på Lolland-Falster, om der fandtes et murerlav i Nakskov, en forespørgsel, der gik videre til magistraten i Nakskov. Dette bekræftede sidstnævnte den 4. februar 1836 ved at skrive, "at her eksisterer et forenet Muur- og Tømmerlaug".

Sagen var nu klar for kancelliet. Den 27. februar 1836 skrev man en resolution til stiftamtmanden, at magistraten i Nakskov havde været ubeføjet til at meddele Weber det omhandlede borgerskab, og han ikke måtte gøre brug af samme, før han ved et antageligt mesterstykke havde godtgjort sin kvalifikation til at blive optaget i lavet.

Denne besked gik nu videre til magistraten i Nakskov, som også fik tilsendt afskrift af Københavns murerlavs brev fra den 5. november 1835, hvoraf det jo fremgik, at man her mente, at der ikke eksisterede noget murerlav i Nakskov. Magistraten fik nu travlt med at undersøge arkivet og fandt bl.a. et reskript fra 12. november 1762, hvoraf det direkte fremgik, at Tømmer- og murermestrene i Nakskov ikke kunne hindre tømmer- og murersvende i at nedsætte sig og ernære sig ved professionen, og

man kunne ikke se, at der senere var erholdt lavsret. Det betød, skrev man til stiftet den 10. marts 1836, at kancelliets resolution måtte forandres derhen, at murersvend Weber måtte beholde det ham meddelte borgerskab som murermester, imod at han godtgjorde sin duelighed ved at udfærdige et forsvarligt prøvestykke efter reglerne i købstæder, hvor der ikke var noget lav. Man gjorde samtidig opmærksom på, at man havde undladt at meddele murerlavet kancelliets resolution.

Brevet sluttede med en oplysning om, at magistraten med denne forestilling opfyldte et almindeligt ønske blandt byens beboere om, at de herværende såkaldte lavsmestere ikke kunne forhindre duelige - skønt ikke i tegning - folk i at nedsætte sig i byen. Man udtalte sig meget negativt om mestrene og deres svendes duelighed, og man mente, at tegninger forstod de fleste mestre sig ikke på, ligesom erklæringer over et mesterstykkets forsvarlighed som oftest alene var dikteret af personlige hensyn. Tidligere i brevet havde man udtalt sig meget positivt om Webers praktiske dygtighed. Forholdet mellem murerlavet og magistraten må altså have været mildest talt dårligt.

Officielt havde murerlavet altså ikke fået besked om kancelliets resolution eller om magistratens reaktion herpå, men der må have været en lækage, og nu fik murerlavet travlt. Den 20. marts 1836 skrev man et brev til kancelliet, hvori man meddelte, at man med ageposten på torsdag ville tillade sig at indsende alle deres lavsprotokoller og andre dokumenter, som godtgjorde, at der i henved 150 år virkelig havde været et lav, som havde måttet yde gebyrer til magistraten både med drenges, svendes og mestres indskrivning m.v.

Den 24. marts 1836 blev så de to lavsprotokoller indsendt, nemlig en af magi-

Nakskov set fra Færgelandet ca. 1850. Nakskov Lokalhistoriske Arkiv.

straten autoriseret protokol fra 3. april 1695 og en ligeledes af magistraten autoriseret protokol fra 14. august 1757 tilligemed en række dokumenter, hvoraf de ældste var et brev til stiftsbefalingsmanden fra 18. september 1731 med dennes påtegning den 5. oktober 1731 og et brev til stiftsamtmændene dateret 19. januar 1732 med dennes påtegning den 21. samme måned. Resten af dokumenterne var skrivelser til og fra magistraten i Nakskov fra 1788 til 1835.

Murenes dokumentation var forgæves. I kancelliet slog man i skrivelse den 16. april 1836 fast, at der ikke var noget murerlav med kongelig konfirmation i Nakskov under henvisning til reskriptet af 12. november 1762, men samtidig gjorde man det klart, at det af Weber forfattede mesterstykke under ingen omstændigheder kunne anses for forsvarligt, og at han ikke måtte

gøre brug af sit borgerskab som muremester, før han havde bestået det prøvestykke, som fordredes efter reglerne i plakater fra 1822, 1826 og 1828.

Reskriptet fra den 12. november 1762, som både magistraten og kancelliet henviste til, vedrører ganske rigtigt tømrer- og muremestrene i Nakskov. Baggrunden for reskriptet er ikke undersøgt, men som begrundelse for, at tømrerne og murerne ikke kunne nægte tømrer- og murersvende at nedsætte sig og ernære sig ved professionen, angiver reskriptet, at disse mestre ikke havde noget sluttet lav. Ved et sluttet lav forstås her et lav, som var approberet af kongen og havde lavsartiker, som allernådigst var konfirmeret af kongen.

At der ikke var et lovligt murerlav i Nakskov, må have været noget af et chok

for murerne. Det fremgår ikke, om eller hvordan de har reageret på det, blot kan man se, at deres lavsprotokol ikke er ført længere end til 1835.

Webersagen fik en udløber nogle måneder senere. Smedelavet skulle have ny oldermand og henvendte sig til magistraten for at få dennes assistance. Svaret blev et nej. Det ville magistraten ikke, før det var godtgjort, at der var et lovligt smedelav i byen.

Det blev igen til en sag for kancelliet. Smedene klagede og medsendte som dokumentation en autorisation fra magistraten fra 9. marts 1683. Der blev i lighed med Webersagen indhentet erklæringer, men resultatet blev et andet. Kancelliet skønnede nemlig, at man ud fra magistratens autorisation fra 9. marts 1683 måtte antage, at der her var tale om et behørigt autoriseret lav i modsætning til Webersagen, hvor man havde den modsatte bestemmelse i reskriptet fra den 12. november 1762.

Og hvordan gik det så Weber? Et nyt prøvestykke må han have været nødt til at udføre, men mon ikke, magistraten havde sørget for, at udformningen blev sådan, at Weber ikke ville få problemer? Både ved folketællingen 1840 og 1845 var Webers erhvervsbetegnelse Muremester.

Kilder og litteratur:

Indenrigsministeriet: Kontor for Kommune og Næringssager - Indberetninger om Håndværkslav i Købstæderne 1853.

Reskript af 12. november 1762.

Vagn Dybdahl og Inger Dübeck: Håndværkets Kulturhistorie, Håndværket og statsmagten, Perioden 1700-1862.

Tove Glud Rasmussen (f. Johansen i 1939), matematisk studentereksamen 1958, HD i regnskabsvæsen 1965, ansat Jysk Revisionsinstitut i Aalborg, 1958-62 og Revisionsfirmaet C.N. og K. Langkilde Larsen i Århus (senere Revisionsfirmaet Langkilde Larsen, Århus) 1962-2001, dog Revisionsfirmaet Ernst & Young efter fusion i 1997. Er næstformand i Viby lokalhistoriske Forening (formand 1989-2003) og formand for Slægtshistorisk Forening, Århus.

Fribrødre Å, et bevaringsværdigt kulturlandskab

Af Birgit Wilster-Hansen

Hvorfor bevare landskab?

Mennesker eksisterer i nuet. Men nuet er forbundet med fortiden såvel som med fremtiden. Fortiden er en del af vores identitet og en del af den identitet er vore omgivelser, herunder kulturlandskabet. Enten man er historisk interesseret eller ikke er en persons identitet afhængig af og mulig som summen af denne persons erfaringer. Med til disse erfaringer hører de fysiske rammer som man eksisterer i – kulturmiljøet/ kulturlandskabet. Disse fysiske rammer er også en del af et givent samfunds rammer og fælles erfaring. En fælles erfaring som kan udgøre grundlaget hvorpå et fællesskab defineres. Kulturlandskabet er en del af et (lokal-)samfunds fælles identitet.

Kulturlandskabet repræsenterer i høj grad "historien i hverdagen". Kulturlandskabet rummer derfor store ressourcer for forskning i mange aspekter af menneskers liv i historiske perioder og for disse menneskers brug og samspil med de naturgivne omgivelser.

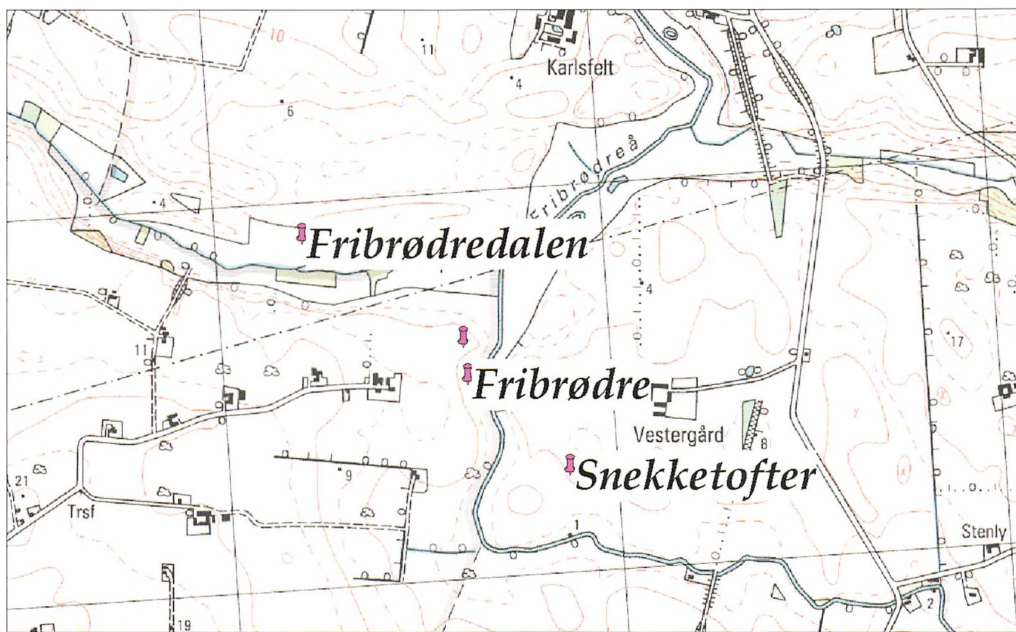
Elementer i kulturlandskabet bør i lige høj grad bevares for hvad de er i dag som for hvad de betød i tidligere tider, f. eks. en gravhøj: Den var en grav og et mindesmærke for en given person, men for nule-

vende personer udgør den en identitetsfaktor for et fællesskab, f.eks. et lokalsamfund, og fortæller, at vi er ikke de første som lever her.

Kulturlandskabet er ikke kun et værktøj for at udlede sammenhæng mellem fortid og nutidig identitet i ens egen kultur og samfund. Som funktion af inter-aktivitet mellem mennesker og natur kan kulturlandskabet fortælle om fortid og fremtid, såvel lokalt som globalt.

Autenticitet i landskab

Autenticitet kommer fra græsk (*authentikos*) og betyder ægte, original. Det er et ord som anvendes i mange sammenhæng, men hvordan skal det defineres i relation til bevaring og kulturarv. Dette er en stor og spændende diskussion som ikke skal gengives her¹. Sammenfattende kan siges, at autenticitet kan opfattes som et relativt begreb sammensat af flere aspekter. Nogle af disse aspekter kan måles mens andre er knyttet til en subjektiv erfaring af tidens gang. Autenticitet må altså opfattes i forhold til bestemte aspekter, relationer og betingelser. Det er derfor vigtig at man understreger i forhold til hvilke af disse ordet anvendes i en given sag.

Kort over området ved Fribødre Å. © Kort & Matrikelstyrelsen (A91-04).

Hvad er så autenticitet i landskab? Her er det vigtigt at huske at landskaber er dynamiske processer. Ikke alene menneskelig indgriben, men også naturlige processer vil over tid ændre et givent landskab, eksempelvis: søer omdannes til moser og kystlinier er i stadig ændring.

Vanskeligheden med at definere autenticitet i landskab kan illustreres af en arkæologisk lokalitet. En udgravning vil fjerne de fysiske spor, de originale strukturer. Alligevel vil en sådan lokalitet i visse aspekter være en autentisk lokalitet.

Som nævnt ovenfor er autenticitet altså knyttet til subjektive oplevelser og som sådan svært at bruge som et objektive værktøj. Dog knyttes autenticitet i landskab altid til viden. Når man skal beslutte hvilke områder som skal bevares og hvordan dette skal ske må alle aspekter af dette område undersøges og overvejes: De fysiske,

det metafysiske og sammenhænge mellem disse. Indsamlede informationer, resultater og beslutninger må gøres tilgængelige for almenheden for at danne grundlag for diskussion og afgørelser.

Værdier i landskab

Bevaring af kulturlandskab medfører valg baseret på værdier. Værdier indgår og prioriteres i alle processer og beslutninger. Dette gælder såvel i valg af landskab/område som i metodevalg i dokumentations- og bevaringsarbejdet.

Værdier er ikke objektive og let håndterlige værktøjer. Værdier påvirkes af bl.a. tid, sted, samfund, sociale forhold. Sammenhængen mellem værdi, tid og sted er vigtig. Den minder os om, at hvad der vælges altid er lige så meget et produkt af samtiden som af den tid, som skal repræsenteres.

Autenticitet er, som beskrevet ovenfor, vigtig. Af andre værdier kan nævnes:

Biologisk værdi: Et landskab kan indeholde habitater som fremmer truede dyre- eller/og plantearters mulige overlevelse.

Historisk værdi: Betydningen af landskabet som kilde til historisk eller arkæologisk viden. Denne værdi kan være knyttet til sjældenhed eller til repræsentation af et område, en periode eller et specielt monument eller fænomen.

Oplevelsesværdi: Har at gøre med tilgængelighed og formidling. Viden om et landskab styrker oplevelsen af det. Oplevelsesværdi vurderes for tiden højt. Både i forhold til lokalbefolkningen og som en faktor i lokal udvikling, turisme og økonomi.

Symbolisk værdi: Har at gøre med skabelse af identitet. Et landskab kan indeholde elementer med tilknytning til f.eks. historiske begivenheder.

Æstetisk værdi: Hvad som er æstetisk afhænger i høj grad af tid og sted. Æstetiske omgivelser har en vis rekreativ værdi, men det må understreges at æstetik kun er en af flere værdier, som må vejes op mod hverandre.

Nogle af de ovennævnte værdier bygger på delvis målbare fakta, andre af værdierne er 100% subjektive. Hvordan kan disse vægtes mod hinanden? Dette er en vigtig diskussion. I sidste ende afhænger enhver beslutning af, hvilken funktion (ressource, viden eller kommunikation) som vægtlægges i aktuelle tilfælde.

Hvordan bevare landskab

Landskab bevares for de værdier som taler til nutidens mennesker. Kodeordene for landskabsbevaring er funktion og udvikling. Det, som bevares, er de elementer som enten har bevaret deres originale funktion eller fået tildelt en ny rolle – som den ovennævnte gravhøj.

I et demokratisk, dynamisk samfund må bevaringspolitik være funktionsbaseret. Accept og forståelse for fælles goder forbundet med bevaring vil knytte sig til bevaring af de elementer som offentligheden opfatter som del af dens liv og identitet. Bevaring af kulturlandskab er derfor tæt forbundet med information til og involvering af offentligheden omkring valg og beslutninger. Et problem ved en sådan bevaringspolitik er at erkende disse funktioner mens der stadig er noget at bevare. Ofte forstår man først et elements betydning når det er forsvundet.

Uden lokal involvering og forståelse for værdierne i landskabet vil kulturlandskabet være svært at bevare.

En generel oversigt over værdifulde kulturlandskaber, ikke fredede såvel som fredede, er et nødvendigt værktøj. Så mange interessegrupper som muligt må orienteres om fakta og muligheder for hvert enkelt kulturlandskab. Dette for at sikre at nødvendige valg træffes på bedst mulige basis.

Landskaber kan bevares som statiske eller dynamiske områder. Et eksempel på førstnævnte kan være en erkendt, ikke udgravet arkæologisk lokalitet. Sådanne lokaliteter kræver beskyttelse mod ændringer som kan ødelægge det dokument om vores forhistorie som de fysiske spor udgør.

Landbrugslandskabet kan være et eksempel på et dynamisk område, som er formet over en lang periode af mange aktører og har absorberet mange ændringer. Ved omhyggelig planlægning kan udviklingen af et sådant landskab på samme tid tilpasses nutidens behov og beholde dets kulturhistoriske værdi. Man kan tilmed ofte forstærke dets funktion og betydning for dagens mennesker ved at informere om de historiske værdier i landskabet.

Tidligere var det almindeligt at koncentrere sig om enkeltelementer i landskabet,

Foto af Fribrødre Å 1999. Foto: Anna-Elisabeth Jensen, Museet Falsters Minder.

men i de sidste 10-15år har man arbejdet mere bevidst med at bevare sammenhænge i landskabet. Hvordan sådanne sammenhænge eller "hele" landskaber defineres er ikke enkelt, men afhænger af hvilke spørgsmål man stiller. For at kunne bevare og forvalte et kulturlandskab må dette konkretiseres og afgrænses.

Når et område er defineret, registreret og dokumenteret er der 3 muligheder videre:

Overvågning: Dette vil altid indgå som en del af bevaring. Overvågning inkluderer også plan og administration af området. Formålet med overvågning vil være at sikre værdier og autenticiteten i landskabet.

Konservering: Omfatter sikring af fysiske levn i deres nuværende tilstand og inkluderer forvaltning af så vel de menneskeskabte som de menneskepåvirkede elementer. Et eksempel på førstnævnte kan være en gravhøj og på sidstnævnte en hede eller et overdrev, altså landskaber som kræver pleje for ikke at forvandles til eksempelvis skov.

Udgangspunktet for denne type bevaring er tingenes nuværende tilstand, som forsøges bevaret i aspekter som materialer, metoder, form og sted. Forvaltningen af de menneskepåvirkede elementer vil tage udgangspunkt i at bevare landskabets nu-

Fra oprensning af Fribrødre Å syd for fundstedet i 1999. Foto: Anna-Elisabeth Jensen, Museet Falsters Minder.

værende fremtoning. Dette betyder at der gribes ind overfor "naturlige" ændringer. Dette gøres ofte forebyggende, som ved at lade dyr græsse et overdrev for at det ikke springer i skov.

Genskabning/restaurering: Medfører forsøg på at genskabe landskabet fra en tidligere periode. Ofte vil man forsøge at tilbageføre de menneskeskabte elementer til deres "oprindelige" tilstand, altså som de så ud, da de blev skabt. Da de menneskepåvirkede elementer er processer, har de intet sådant nulpunkt.

Mange mener at man ved at forsøge at tilbageføre i stedet får skabt noget nyt, dvs. laver en fortolkning af det oprindelige. Når et landskab skal genskabes må det besluttes til hvilken historiske periode. Dette kan inkludere at menneskeskabte eller -påvirkede elementer af senere herkomst ønskes fjernet. Dette medfører igen spørgsmålet om, hvem der skal tage disse beslutninger. Man kan mene, at et gen-

skabt landskab er mere et produkt af nutiden end den periode, det var tænkt at spejle.

Fribrødre Å, en arkæologisk lokalitet

Fribrødre Å befinder sig på det nordøstlige Falster. Området består hovedsageligt af moræneler og mose. Fra nordkysten går en dal nogle kilometer mod syd, hvorefter den drejer skarpt mod vest. I sen vikingetid – tidlig middelalder var der en fjord i denne dal. Senere, i slutningen af 1800-tallet, rummede området en række søer. I dag er dalen drænet, afvandet og anvendelig som agerland.

Hvor dalen drejer mod vest, løber dog en lille å ind i den og videre nordpå mod Grønsund. Udgravningsområdet lå, i sen vikingetid – tidlig middelalder i læ af et næs Nørre Snekkebjerg. Ved dette næs løb åen dengang ud i fjorden. Denne å, Fribrødre Å er i dag reguleret og ligger vest for det oprindelige åløb.

Udgravningslokaliteten Fribrødre Å ligger i Maglebrænde sogn et par kilometer syd for Stubbekøbing. I perioden 1982-93 foregik en række udgravninger af lokaliteten. Lodsejeren af udgravningsområdet har, siden de arkæologiske undersøgelser, frivilligt stoppet dræningen af området med fundlag for at sikre bevaringen af disse.

Resultatet af udgravningerne er velbeskrevet andre steder² og skal blot kort summeres her:

Fribrødre Å er en udgravningslokalitet med fund fra tidlig middelalder. Ud fra fundene tolkes lokaliteten som et bådewærft. Her blev skibe hugget op for at dele og materiale kunne genanvendes til bygning af nye skibe. Stedet tolkes også som en del af den middelalderlige leding-struktur. På trods af at lokaliteten kun er delvis udgravet, rejser den mange spørgsmål vedrørende struktur og organisation i middelalderens danske samfund. Sammenhængen mellem stednavne knyttet til lokaliteten og de arkæologiske fund på stedet har ført til undersøgelser af lignende lokaliteter andre steder i Danmark.

Fribrødre Å er dog stadig den bedst dokumenterede lokalitet af denne art.

Fundmængden på stedet er stor og består hovedsagelig af skibsdele af træ, men også værktøj, keramik, knogler mv. De organiske materialer er bevaret takket været den fugtige mosejord. Dendrokronologiske analyser af stolper anvendt til afstivning af åbrinken viser tilbage til perioden omkring 1025 til 1170.³ Fundlaget er ca. 1 m dybt og rundt 1 km langt og kun delvis udgravet. Fundene, f.eks. de mange trænegler og manglen på jernnagler, har rejst spørgsmål om vendisk indflydelse. Det samme gør flere af stednavnene i området.

Hvorfor er dette område bevaringsværdigt?

Værdier og betydning: Kun en mindre del af Fribrødre Å-lokaliteten er udgravet.

Man ved, at området stadig gemmer store fundmængder og muligvis bevarede arkæologiske strukturer. Den videnskabelige værdi af dette materiale er et vigtigt argument for at bevare og beskytte området. Lokalitetens sammenfald af stednavne og bevarede arkæologiske fund kan højne forståelsen for værdien af at registrere og bevare gamle stednavne i landskab. For at opnå en bevaring af de arkæologiske levn må områdets status som vådområde udvides. Dette vil også forbedre mulighederne for flora og fauna knyttet til vådområder. Dalen erkendes let i landskabet, og hvis dræningen i området ophører er chancen for at det oprindelige vådområde reetablerer sig god.

I en større målestok kan Fribrødre Å knyttes til Borreknold, en bakke med rester af en middelalderlig warth/baune, få kilometer mod nordøst ved Grønsund. Fra Borreknold er der god udsigt over Østersøen og indsejlingen til Grønsund. En baune her kunne registreres såvel fra Gåsetårnet i Vordingborg som fra Fanefjord på Møn (ifølge Saxo samlingsplads for ledingsflåden). Herved kan Fribrødre Å også formidles som et element i middelalderens ledingssystem. Fribrødre Å får her betydning ikke bare gennem "egne" fund men også gennem sammenhæng med andre vigtige lokaliteter i området.

Hvad bør bevares?

Afgrænsning af området: Fribrødre Å-lokaliteten kan defineres på mindst 2 måder. Den første medtager kun selve området med erkendte fundlag og vil kunne afgrænses af behovet for at bevare disse lag vanddrukne. Den anden områdeafgrænsning vil inkludere Fribrødre Dalen fra Grønsund og vestover til Tvede Sø eller evt. længere vestpå til Barup Sø, samt Fribrødre Å så langt syd på som til Maglemose. Ved at beskytte sidstnævnte område opnås bedre mulighed for at inddrage det omgivende landskab i formidlingen af den

arkæologiske udgravningslokalitet. Det vil skabe større valgmulighed mht. beskyttelsesmetode og vil være særdeles gunstig for beskyttelse og genskabelse af vådområdets flora og fauna.

Elementer som bør bevares: Selve det arkæologiske fundområde er det vigtigste element. Åen udgør et andet, da den formidler at lokaliteten var sejlbare. Hulvejen, der leder ned til det middelalderlige havneområde, fortæller om datidens infrastruktur, ligesom vadestedet gør det. Infrastruktur der sammen med andre middelalderlige landskabelementer fortæller om magt og militærorganisation i middelalderens danske rige. Stednavnene og de deraf afledte spørgsmål om slavisk indflydelse i området er også vigtige elementer at tage vare på i landskabet.

Aspekter ved bevaring: Den fremtidige bevaring af det arkæologiske dokument som fundlaget udgør er et vigtigt aspekt. En plan for at beskytte og sikre Fribrødre Å områdets fundlag vil inkludere metoder til at sikre, at dette fundlag holdes vanddrukkent, dvs. under grundvandsspejlet. For at sikre dette må der en forøgelse af det aktuelle vådområde til. Et større vådområde vil være til gavn for mangfoldigheden i flora og fauna. Det vil også fremme omdannelsen af overskydende kvælstof fra markerne til gasformigt kvælstof som ikke skader grundvandet. De sidstnævnte aspekter er vigtige i et amt hvor der, som følge af et intensivt landbrug, er få vådområder.

Fribrødre Å området indebærer også, via såvel det arkæologiske materiale som stednavne, et identitets aspekt med de spørgsmål det rejser omkring relationerne til andre Østersøkulturer (dansk/vendisk).

Hvordan bevare området?

Først og fremmest må området defineres og afgrænses. Ejerforhold, hidtidige an-

vendelser, interesser og fremtidige planer må klarlægges. Oplysninger om udgravningerne samt stednavne, sogn og andre fortællinger knyttet til stedet må registreres.

Grundvandstanden må registreres og kontrolleres. Flora og fauna bør registreres

Sikring af grundvandstanden, af hensyn til de arkæologiske levn, må prioriteres. Der må aftales fremtidig anvendelse af området, f.eks. høslet eller afgræsning. En vedligeholdelsesplan med fordeling af opgaver og ansvar må aftales af berørte parter. Denne plan bør jævnlige evalueres.

Formidling

Som nævnt bygger bevaring af landskab på formidling af og forståelse af dets værdi.

Formidlingen af Fribrødre Å bør generelt rette sig mod enkeltpersoner og mindre grupper. Dette vil også gøre behovet for indgreb og faciliteter minimalt, et vigtigt point i formidlingen af landskab.

Adgangen til området må sikres ved anlæggelse af sti. Langs med denne sti kan opsættes diskrete informationstavler med korte tekster. Informationen bør omfatte alle elementer af landskabet, f.eks. også vadestedet, hulvejen, det senmiddelalderlige voldsted Bredemad og pumpen fra 20. århundrede. Sidstnævnte vil være overflødig efter dræningen af området ophører, men et vigtigt fortællende element i landskabet. Den kan ikke ses fra selve udgravningslokaliteten, hvor den skjules bag Nørre Snekkebjerg, og er ikke skæmmende for oplevelsen af denne.

Formidlingen af området kan efter behov tænkes udvidet med "grønne ture", mulighed for kanosejlads på (den genoprettede) Fribrødre Å osv.

Kulturlandskabet er en arena for mange aktører og interesser. Som det fremgår af

ovenstående er kulturlandskabet en vigtig del af vores fælles kulturarv. Kulturlandskab er en ressource som ikke kan fornyes og som derfor må beskyttes. Dette kræver god kommunikation mellem de mange forskellige aktører. Et projekt som "Det Agrare Landskab"⁴ med deltagelse fra forskning/museer, administration/amter og forvalter/landbrugsorganisationer var et initiativ i rigtig retning. Også den frivillige fredning af området Fribrødre Å, som i disse måneder diskuteres af de involverede parter, viser forståelse for og vilje til at bevare værdier i landskabet. Forhåbentlig vil denne forståelse for værdier i landskabet overleve eventuelle fremtidige politiske og administrative ændringer i ansvarsfordelingen.

Nøgleordene for bevaring af kulturlandskabet må stadig være registrering, dokumentation, forskning, forebyggelse, viden og information. Så vi sammen kan bevare, hvad der er overleveret og bevidst forme fremtidens landskab.

Litteratur:

- Hidemark, O. (1996) Autenticitet – vad er det? i Kulturmiljövård 1996 (1-2) p. 113-119
Madsen, J. S. (1989) Fribrødre Å en værftplads fra slutningen af 1000-tallet i Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 1989, p.5-32
Madsen, J. S. (1995) Leding i Skalk 1995 (4) p. 5-10

Noter:

- 1 Se f.eks: Hidemark, O. (1996) *Autenticitet - vad er det?* Kulturmiljövård 1996 (1-3) p. 113-119.
- 2 Se f.eks: Madsen, J. S. (1989) *Fribrødre Å en værftplads fra slutningen af 1000-tallet* i Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 1989, p.5-32.
- 3 Madsen, J. S. (1995) *Leding* i Skalk 1995 (4) p. 5-32.
- 4 Tværfagligt forskningsprojekt 1998-2002.
Se mere:
<http://www.forsk.dk/forskpro/agrar/projekt98.htm>

Birgit Wilster-Hansen er uddannet i konservering, museumsvidenskab og som kultur/naturvejleder (UGLE). Museumserfaring fra Danmark, Island, Norge/Svalbard og Sverige. Hun er pt. projektkonservator for Kaupang-undersøgelsen, Universitetet i Oslo, og er særlig interesseret i begrebet "Bevaring" som det forvaltes i og udenfor museerne, samt i "historien i hverdagen" som redskab til historieforståelse og identitet.

Pioner på pampassen - om Hans Christensen Fugl og den tidlige danske udvandring til Argentina

Af Steffen Elmer Jørgensen

Danskere i Argentina

Denne artikel vil berette om en lollik, der blev matador i Tandil i Buenos Aires-provinsen i Argentina. Han førte en gruppe lolliker og mønboer, der havde hørt om hans medgang i Argentina, med sig derned, da han først gang efter udvandringen i 1844 var hjemme på besøg i Danmark i 1858-59. Derved blev han den ledende kraft i den lille danske koloni i og omkring Tandil på den sydlige pampas. Da han med familien i 1875 vendte tilbage til Danmark var der cirka 200 danske i Tandil og omegn.¹ Langt flere danskere fandt vejen derned fra sidst i 1880'erne til 1930, efter at jernbanerne, køleteknikken og ikke mindst dampskibene skabte en stort boom for Argentinas landbrugseksport og dermed gav gode betingelser for en masseindvandring. En tælling udført af det danske konsulat opgjorde antallet af danskfødte i 1902 til 2.034.² I 1923 fandt en lignende tælling at antallet nu var 5.940. Et løser skøn opgjorde i 1948 antallet af danskfødte og argentinere med danske forfædre til 12-15.000.

Bosættelsen udvidede sig efterhånden sydpå mod Atlanterhavskysten til partidonerne Necochea og Tres Arroyos. I denne

trekant og i hovedstaden Buenos Aires bosatte omkring 80% af alle de danske Argentinaudvandrere sig. Den danske trekant tiltrækker stadig danske besøgende: Rejsende, journalister og rejsebogsforfattere, der fascineres af den overvintrede og lidt isolerede danskhed blandt dansk-argentinere, der nu er tredje, fjerde eller femte generation. Denne danskhed er dog angiveligt i tilbagegang, og de dansk-argentinske kulturinstitutioner som højskolen i Tres Arroyos kæmper for overlevelse.

Matadoren var Hans Christensen Fugl, der var bamefødt i Ørslykke i Horslunde sogn. Ved udvandringen i 1844 var Fugl lærer ved Stege Borgerskole. Fugls livshistorie er beretningen om en mand med pioner- og foretagerånd, der slog sig igennem i et Wild West-agtigt frontiermiljø blandt gauchos, indianere og stolte creolere (indfødte af spanske afstamning), og arbejdede sig frem fra mælkepeon til agtet byrådsmedlem, mølleeejer og byggekonge. Som det vil fremgå, blev Fugl andet end den lederfigur for de danske og andre udenlandske indvandrere, han ofte fremstilles som.³ Han var en foretager, der var interesseret i at udvikle byens og egnens muligheder. Og han var en oplysningens mand, der arbejdede

de for skolevæsenet og kirken og drev studier i indianersprog. Det var ikke hans ambition at gøre Tandil til centrum for en dansk bosættelse. Han arbejdede ikke for at fremme den danske udvandring til Tandilområdet, men han påtog sig som noget næsten selvfølgeligt lederrollen for det lille danske samfund, der voksede frem i dette spansk-amerikanske samfund.

Kilderne – en veldokumenteret udvandringshistorie

Historien om Fugls udvandring og pionerliv i Buenos Aires-provinsen kan fortælles i mange detaljer, fordi han i sit otium skrev fire bind erindringer.⁴ Dertil er det lykkedes hos slægtinge at finde hustruen Dorthea Fugls dagbog fra hendes første år dernede.⁵ Fugl udarbejdede også en ordbog og grammatik til pampasindianernes sprog, der omfatter seks bind og hæfter.⁶ Der findes også enkelte breve og artikler fra hans hånd.⁷ Materialet er således nærmest overvældende af omfang. Fugls erindringer er generelt velskrevne og letflydende, men præget af nogle af selvbiografiens almindelige svagheder. De er præcise, og skønt Fugl anfører, at de er blevet til i lidt tilfældig orden, følger han meget konsekvent en kronologisk linje. Man kommer dog ikke uden om, at Fugl var et noget egocentrisk gemyt, der kunne have vanskeligt ved at se sine medmenneskers kvaliteter og helst berettede om egne bedrifter. Dertil udelader han enkelte ubehagelige minder og omtolker andre begivenheder til egen fordel.⁸ Når man som her støtter sig meget til Fugls erindringer, får man også historien på Fugls præmisser. Erindringerne blev til på familiens opfordring. Indgående beskrivelser af bl.a. en kærestehistorie og udredninger af forholdet til hans mentor, provst Smith fra Horslunde og Stege bekræfter påstanden. På den anden side forekommer den helstøbte form at bære udsagn om en

Hans Christensen Fugl i hans velmagtsdage. Billedet er muligvis taget efter hjemkomsten til Danmark i 1875. Billedsamlingen, Det Kongelige Bibliotek.

mand, der gerne ville pleje sit historiske eftermæle.

Barndommen på Lolland

Hans Christensen Fugl blev født i landsbyen Ørslykke i Horslunde Sogn på Vestlolland den 28. oktober 1811 som niende og sidstfødte barn af husmand og træskomager Chresten Fugl og hustruen Mette.⁹ Forældrene var begge gårdmandsbørn. De var som tjenestefolk på samme gård kommet "galt afsted", idet Mette blev gravid. De blev gift og fik en forsømt fæstegård under Søllestedgård, men afgifterne var for tunge for den unge familie, der opgav gården og fæstede det lille sted under godset Pederstrup.

Fugl var den yngste blandt ni børn. Husmandshjemmet, der hørte under Pederstrup Gods, havde kun 3 tdr. land. Som Pederstrupfæster var Chresten i øvrigt fæster under den tids førende landboreformator, grev C.D. Reventlow. Men Reventlow eller ej. Bruget var ikke stort nok til at kunne ernære en familie med mange børn. Faderen måtte supplere bruget med træskomageri, daglejerarbejde og spillemandsopgaver.

Den lille Hans gik i landsbyens skole og var ifølge eget udsagn en opvakt dreng.¹⁰ Han var en af den slags børn, som lærere og præster søgte at hjælpe ud af deres snævre sociale baggrund. Efter konfirmationen og skoleafslutningen kom Fugl i tjeneste hos den lokale møller. Han var ikke i møllerlære, men kun almindelig tjenstedreng. Han lærte dog et og andet om møllerfaget og lærte således at snitte træsko, og efter læretidens afslutning beredte han sig på at ernære sig som træskomager.¹¹ Træskomageriet arbejdede han kun en kort tid med, for biskop Rasmus Møller efterlyste under en visitats hos sognepræsten, provst Daniel Smith, en ny kusk. Smith, som havde udvist en særlig interesse for Fugl, anbefalede uden videre denne til stillingen.¹² Det passede tilsyneladende Fugl meget godt at komme i huset hos en biskop. Fugl drømte om at blive skolelærer. Det var omkring 1830 en urealistisk drøm for en husmandssøn, men en venlig biskop som Rasmus Møller kunne måske hjælpe ham på vej.

I biskop Møllers tid var der stadig bispegård i Maribo. Den gamle biskop var en lærd mand - dr.phil. i klassisk filologi - og dertil far til digteren og filosofi-professoren Poul Martin Møller og stedfar til digteren Christian Winther. Det fortæller Fugl intet om. Måske har Fugl berettet så meget til familien om dette, at han ikke finder det nødvendigt at nævne det.¹³ Fugl fik efterhånden røbet sin ambition om lærergem-

gen for biskoppen. Biskoppen viste sig villig til at hjælpe Fugl på vej, da han efter fire år forlod bispegården i 1835. Den gamle biskop P.O. Boisens præstegårdsseminarium i Vesterborg på Vestlolland var lukket i 1831.¹⁴ Det lå ellers behageligt nær Fugls fødesogn, Horslunde. Biskoppen havde dog kontakt til den tidligere kateket i Nakskov, G. P. Brammer, der nu var forstander for det lille præstegårdsseminarium i Snedsted i Thy. Her blev Fugl optaget uden forberedelsesprøve og tilbragte fra 1835 til 1837 et par år i denne for ham fjerne landsdel.

Snedsted Seminarium eksisterede kun i 36 år, men det kom dog til at sætte sig visse spor i den danske skolehistorie.¹⁵ Samtidig med Fugl gik Christen Kold på seminariet. Kold, der var optaget året før Fugl, blev vakt til et religiøst og pædagogisk engagement af de fængende bibellæsninger, den ene af skolens to lærere, Peder Algreen, afholdt i 1836. Den grundtvigiansk orienterede Algreen havde kontakt til de gudelige vækkelser og dens prædikanter, som Lars Hækkerup, Rasmus Sørensen og J. Kr. Lindberg. Man kan således sige, at et af frøene til den senere højskolebevægelse blev sået her på Snedsted Seminarium. Fugl engagerede sig ikke alvorligt i Algreens sag eller i vækkelserne og grundtvigianismen, men mente dog, at han var på tale som andenkærer på seminariet, da Algreen i 1837 blev afskediget på Danske Kancellis forlangende.¹⁶ Han var nok mere påvirket af G. P. Brammer, der egentlig indførte grundtvigianismen på seminariet, men vendte sig fra forsamlingsvæsenet og snart fulgte den højkirkelige retning, som biskop J. P. Mynster stod for. Fugl bekendte sig til en stærk tro på det guddommelige forsyn og tog i sine modne år den såkaldte nyrationalistiske tænkning op. Fornuften måtte spille en rolle. Tro skulle ikke være blind ortodoksi og inderlighed som i vækkelserne.

I efteråret 1837 kunne Fugl afslutte sin læreruddannelse med udmærkelse.¹⁷ Han fik ligesom klassekammeraten Thomas Hammershøj ved afsluttende eksamen hovedkarakteren ”Udmærket duelig”. Højeste karakter var 5, og Fugl fik 14 5-taller og fire 4-taller. Han blev dermed bedste elev. Ved øverste klasses eksamen en uge før fik han 80 point ligesom Hammershøj. De andre klassekammerater måtte nøjes med ”rosværdig” eller ”næsten rosværdig”, en enkelt dog ”meget rosværdig”. En stolt Fugl kunne nu drage hjem til Lolland.

Vejen til den første lærerstilling gik igen via hans gejstlige bekendtskaber, idet Daniel Smith fra Horslunde nu var blevet provst i Barse-Mønbo Provsti og residerede i Stege. Provsterne dannede sammen med amtmændene de såkaldte amtsskoleledere, og havde indflydelse på alle læreransættelser i deres provsti, så det måtte være en fordel for en nyuddannet seminarist at kende en provst.¹⁸ Smith havde erfaret, at pastor Spang i Udby nord for Vordingborg søgte en huslærer, og han formidlede Fugl jobbet. Han var halvandet år hos den noget grublende præst i det sogn, hvor N.F.S. Grundtvig var vokset op og havde holdt sine første prædikener. Huslærergerningen gav tid til fritidssysler, og Fugl lærte sig selv noget engelsk og tysk i denne periode. Spangs drenge skulle imidlertid snart på latinskele eller lærde skole, og Fugl måtte søge anden beskæftigelse.

Næste engagement blev huslærergerningen hos pastor P. N. Møller-Holst i Hjertebjerg på Møn, præst i Elmelunde Sogn.¹⁹ Holst havde hyret en kandidat Glahn til at forberede sin ældste søn til universitetet. Glahn blev så at sige byttet med Fugl, da nu Spang havde behov for at få forberedt sine drenge til den lærde skole. Fugl forelskede sig angiveligt i en af familien Holsts ældste døtre, og forældrene billigede muligvis alliancen. Han mente, at Holst ville

berede ham vejen til latinskolen og måske universitetet, men at provst Smith havde afværget dette ved at hævde, at Fugls kald lå i børneskolen.

Da Fugl havde været omtrent et år i præstegården begyndte han at søge flere lærerstillinger. Det var måske det, der fik Pastor Holst til ved et mildt pres at få ham til at tiltræde en stilling som tredjelærer ved borgerskolen i Stege. Han havde fået tilbudt flere landsbylærerstillinger, men det var nu hans ambitioner imod at blive låst fast i en stilling som landsbyskolelærer. Omgangen med præstefamilierne var behagelig for ham. Det hjalp dog på beslutningen om at flytte til Stege, at provst Smith tilbød ham et værelse i præstegården, mod at Fugl påtog sig noget af provstens omfattende skrivearbejde.

Det gik fagligt set udmærket med Fugls lærergerning ved Stege Borgerskole. Han var en aktiv og engageret lærer, der vovede at undervise i et fag som tysk på basis af sit selvstudium i Udby. Sammen med en kollega fra Nyord startede han en lærerforening på Møn. Ligeledes startede han sammen med kollegaen Wolff en privat pigeskole.

Fugl undgik dog ikke påtale de to gange, hvor hans åbenbart heftige sind fik ham til at tabe besindelsen ved afstraffelse af skolebørn. En gang slog han en lille pige for hårdt med en lineal og en anden pige fik en meget kraftig lussing. Det indbragte i sidste tilfælde Fugl en mulkt, og en påtale for ikke at have anvendt de reglementerede straffemetoder og –redskaber.²⁰ En lignende behandling overgik hans kollega Wolff. Ifølge skolekommissionens protokol havde Fugl ikke mishandlet disse piger, men var dog gået over grænsen. At dette temperament fulgte Fugl, ser vi to årtier senere i den unge Dortheas beskrivelse af Fugls anstrengelser for at undervise deres seksårige søn Hans: “Hans Fugl er en sød Dreng, og

gjør sig megen Umag paa at skrive, og skriver en meget god Sammenskrift; men faar megen Straf for Bibelhistorie, skjøndt jeg mener han ogsaa i dette er flink; men Tata (Fugl) er (en) hidsig og meget stræng Lærer - den lille bløde gode Dreng".²¹ Lad være at moderfølelsen får sit. Fugl havde et for en lærer lovlig voldsomt temperament.

Fugl involverede sig i det angiveligt stærkt klassesdelte, sociale liv i Stege. Han klager sig over, at Gud og hvermand – også dengang – belærte skolelærerne om, hvordan de skulle undervise børnene.²² Dækker dette over de to irettesættelser, som ikke nævnes i erindringerne? Som lærer var man underlagt begrænsninger i byens sociale liv. Fugl hørte ikke til det højeste lag – og han havde klart fået en solid selvfølelse ved at have gennemgået en uddannelse og følte sig på lige fod med de dannede, uden at blive behandlet som ligestillet.²³ Sådan lyder Fugls egen tolkning af motiverne bag hans udvandring. Han håbede på et land, hvor han kunne opnå større materiel og åndelig frihed. Fugl omgikkes en ung, nyligt tilflyttet lægefamilie, Jacobsen, i Stege.²⁴ Begge parter havde en drøm om at udvandre. Den 30. januar 1844 læste Fugl en artikel i Berlingske Tidende af en kaptajn Wordinger fra Rønne, der fremhævede La Plata-Provinserne som et egnet mål for danske udvandrere. Wordinger henviste til den megen omtale i aviserne af mulighederne i Nordamerika. Græssletterne i La Plata provinserne bød på større muligheder. Man skulle blot sætte ploven i jorden, og afgrøderne vældede op. Interesserede kunne rejse derned med kaptajnens skib. Denne temmelig overfladiske artikel gav udslaget til beslutningen om at udvandre til De forenede La Plata-provinser, senere Argentina.

Udvandringen

Et var at beslutte at udvandre, noget andet at gennemføre og finansiere opbruddet.

Fugl nærrede en mistro til Kaptajn Wordinger, men kaptajnen fik tilsyneladende bragt nogle danske derned.²⁵ Han boede senere i Buenos Aires, hvor Fugl havde dårlige erfaringer med ham i deres fælles afsætning af ferskentæ. Der var ved at etablere sig en fast udvandrerfart fra Hamburg og Bremen her i 1840'erne, men endnu ikke nogen fast fart til Sydamerika.²⁶ Fugl valgte at få det danske handelshus i Hamburg, Hendrik Pontoppidan, til at skaffe transport med en dansk skipper.²⁷ Fugl kalder ham "en fedtet Åbenråskipper"²⁸

Finansieringen af en udvandringsrejse, der i det tilfælde kostede 300 rigsdaler, måtte være et problem for enhver ubemidlet ung dansker, der ikke havde en ejendom at sælge. Fugl lånte det ret betydelige beløb af 200 rigsdaler af provst Smith. De blev betalt tilbage ved Fugls besøg hjemme i 1858-59.²⁹ Smith stod også bag en hjælp, som siden voldte Fugl en del moralske skrulper. Som Fugl fremstiller sagen, pressede provsten ham til at søge Det Danske Missions-selskab om understøttelse til at drive missionsvirksomhed i La Plata Staterne til "Christi Riges Stadfæstelse og Udbredelse i den fjerne Verdensdeel".³⁰ Og det i et land, der havde været spansk koloni og præget af katolicismen i 300 år. Han var dog så forsigtig at erklære det som sit første mål at undervise i kristendom fortrinsvis blandt danske udvandrere derude. Først når denne opgave var opfyldt, ville han da vende sig til hedningene. Disse måtte være pampasindianerne. At undervise de danske i Argentina var en overkommelig opgave i 1840'erne med den lille og spredte håndfuld danske, der opholdt sig i landet. Men der kunne naturligvis komme flere. Det indsendte Pro Memoria af 23. maj 1844 var vedlagt anbefalinger fra provst Daniel Smith og fra biskop G. P. Brammer i Nykøbing F.

I Missions-selskabets arkiv ligger et brev fra Fugl til et af medlemmerne, C. Boisen,

en søn af den gamle biskop og seminarieforstander P. O. Boisen fra Vesterborg, der rykkes for et hurtigt svar. I brevet, der er dateret samme dato som ansøgningen, anfører Fugl over for Boisen, at han har overvejet at rejse med kaptajn Wordinger, men at han finder denne upålidelig, hvorfor han ikke vil rejse med ham. Han beskriver behovet for kristelig undervisning derude som så stort, at han ikke mener at burde udsætte rejsen. Derfor måtte Fugl snart svare sine kontakter i Hamburg. Skriver man sådan, hvis ansøgningen er presset ned over en?

Uden tvivl var Fugl ivrig efter at skaffe penge til rejsen, og han angav formål, som han vel måtte vide, at det kunne blive vanskeligt at opfylde. I hvilket omfang ansvaret herfor lå hos provst Smith og biskop Brammer, kan ikke afgøres med sikkerhed. Sikker er det derimod, at Missionsselskabet har påført Fugls ansøgning påtegningen "Erklæring ei udført". Man må vel også inddrømme Fugl, at han kun kunne have usikre forventninger om, hvordan forholdene i Argentina ville være. At hjælpen også havde en vis grad af personlig hjælp over sig, viser en bemærkning i selskabets indstilling, der i øvrigt forfattedes af Fugls tidligere arbejdsgiver, pastor Spang: "Selvom der skulle være ringe Udsigt til Virksomhed for Missionen ved den af Ansøgeren antydede Plan, maatte christelig Kjærlighed tilsige os at gjøre, hvad vi formaar til at forhjælpe vore Troesfæller til den fornødne aandelige Bistand".³¹ Det kan siges at hentyde til de danske derude, men de var som nævnt få! Spang havde dog også fremhævet, at der kunne være god udsigt til mission blandt hedninge. Der blev i øvrigt henvist til ærboen pastor Claus Lauritzen Clausens arbejde i USA's Midtvesten for Den Norske Synode til fremme af kirkeligt arbejde blandt norske og danske udvandrere.³²

Før afrejsen stødte en ny rejsedeltager til Fugl og parret Jacobsen og deres to små

sønner, nemlig den 18-årige lærersøn, Christoffer Høyer, fra Hjerterbjerg. Han havde hjemme på landsbyskolen, der lå nær præstegården, hvor Fugl havde været huslærer. Drengen kom til at betale det meste af sørejsen med arbejde ombord.³³

Fugl måtte hjælpe familien Jacobsen med at rejse midler til rejsen. Han skaffede et lån fra en fru Saxild i København, måske moderen til en dansk læge i Buenos Aires, som den lille gruppe opsøgte efter deres ankomst til Argentina.³⁴ Jacobsen opnåede også lån fra Hendrik Pontoppidan og dennes kompagnon i Hamburg, Regnar Westenholz. Desuden spædede Fugl til af de midler, han havde fået til rejsen.

Sørejsen og ankomsten til Buenos Aires

En sørejse fra Hamburg til Buenos Aires var lang og anstrengende, kosten ensformig og knap, men efter et par måneder nåede skibet La Plata-mundingen. Her løb skibet ind i en træfning ud for Montevideo.³⁵ Den var led i et kompliceret magtpolitisk spil mellem lokale, argentinske, brasilianske, engelske og franske interesser om Banda Oriental, det senere Uruguay, som der slet ikke er plads til at udrede her.

Ud for byen lå nogle argentinske blokadeskibe. Banda Orientals argentinsk orienterede præsident, general Oribe, var sidst i 1830'erne blevet forstødt af den brasiliansk støttede og unitaristiske Fructuoso Rivera. Oribe generobrede med den argentinske diktator Rosas' støtte først i 1840'erne det meste af landet, og havde i 1842 belejret hovedstaden Montevideo.³⁶ England sendte samme år en flåde til hjælp for det lille bestrængte land med den strategisk vigtige havneby og hovedstad Montevideo. Både Brasilien og Argentina havde efter det spanske vicekongedømme i Buenos Aires' fald i 1810 haft til hensigt at indlemme provinsen, og havde ført krig om området.

Englænderne fik i 1828 udvirket en ordning, der gjorde provinsen til en selvstændig stat. Den engelsk blokade, der begyndte i januar 1843 og varede til 1851, skaffede forsyninger ind til den belejrede by. Derved kunne der ilandsættes britiske marinetropper og et italiensk hjælpekorps, der skulle hjælpe byen med at holde stand mod de belejrende tropper. Leder af hjælpekorpsset var den idealistiske, italienske frihedsven og senere nationalhelt, Giuseppe Garibaldi. Fugl oplevede at se ”storadmiral” Garibaldi i en lille roet kanonbåd styre ud mod nogle argentinske blokadeskibe.

Nu var åbenbart englænderne midlertidigt væk og Rosas havde lagt en lille flåde uden for Montevideo, som tilmed blev konfronteret af brasilianske skibe. Det blev ikke farligt for det lille Åbneråskib, der efter et døgn's ophold i Montevideo sejlede til Buenos Aires.

Hvad ville englænderne med en otte år lang blokade ved Montevideo og i La Plata-mundingen? Det er igen en kompliceret historie. De havde allerede betydelige handelsinteresser i La Plata-området og ønskede at få afviklet Rosas protektionistiske politik, der satte barrierer for vareimporten. Frem for alt følte englænderne og franskmændene sig stærkt provokeret af, at Rosas spærrede for trafik op ad La Plata-floden til Rosario og andre havne.

Etablering i det fremmede

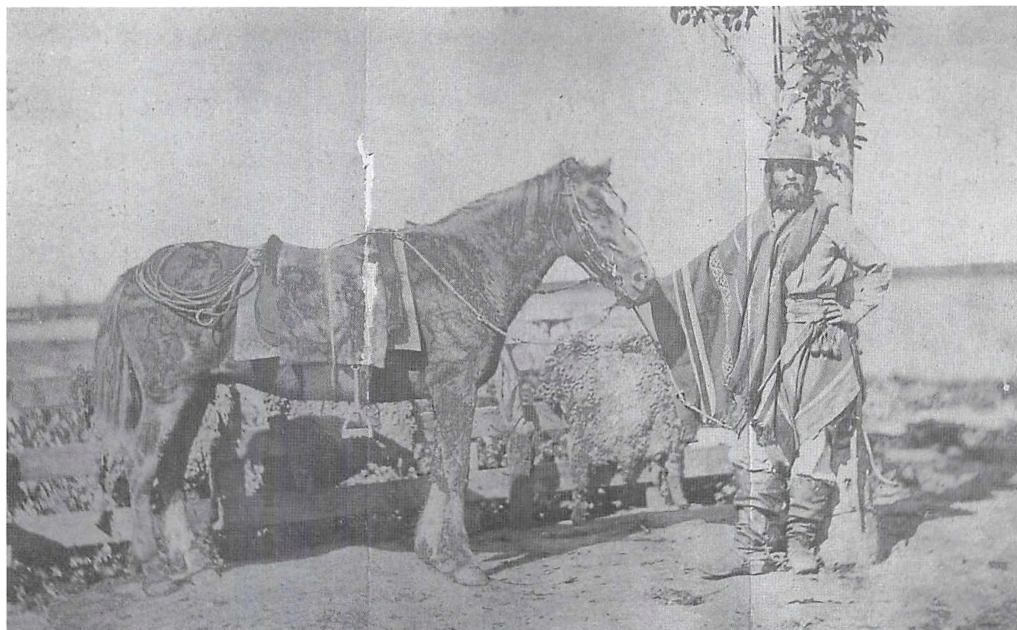
Fugl og Jacobsens opsøgte i Buenos Aires to unge danske læger, der drev praksis dernede, nemlig Hans Wilhelm Saxild og Carl Johan Fürst, der var udvandret til Cachocheira i Brasilien i 1840, muligvis på en kontakt til palæontologen P.W. Lund, der boede i Lagoa Santa i provinsen Minas Gerais, hvor han udgravede og studerede fossile knoglerester af uddøde dyrearter.³⁷ Saxild bød dem velkommen med nogle syrlige bemærkninger om udlændinge, der

kom derned i den tro at komme fra en højere til en lavere kultur og kunne opnå en fortrinsstilling. Det viste sig altid at være en illusion.

De nyankomne boede nogle dage i en pension, hvor også tre danske skibskaptajner boede, men det blev for dyrt. I stedet fandt de ud hos en tysk smed, der boede uden for byen og gav dem husrum.

Jacobsen havde haft ambitioner om at virke i sit fag, men da han jo ikke kunne spansk, og der krævedes en lokal lægeeksamen for at kunne praktisere lægegerningen i de større byer, måtte han nøjes med at drive en ferskenplantage.³⁸ Jacobsens og Fugl aftalte, at de i fællesskab skulle drive denne plantage, hvorfra de kunne sælge træ til brændsel i Buenos Aires. Da der skulle skrives kontrakt om lejemålet med den enke, der ejede jorden, oplyste Jacobsen, at enken kun ville have en at holde sig til, hvorfor han alene burde underskrive kontrakten. Herefter meddelte han Fugl, at der var for lidt jord til to. Fugl krævede dybt skuffet de penge tilbage, han havde lånt Jacobsen til rejsen med videre. Jacobsen lånte nu penge af Saxild, en dansk kaptajn Stage og en svensker og kunne således betale Fugl en del af lånet tilbage. Jacobsen havde tilmed angiveligt held til at fremstille Fugl for de andre danskere som en grisk mand, der ikke ville hjælpe venner i nøden.

Fugl traf på en dansk kontorist, fra København, Gjærsing, der havde anskaffet sig en chacra (et mindre landbrug) og havde nogle malkekøer.³⁹ Som københavner havde Gjærsing kun ringe erfaring med landbrug. Det blev aftalt, at Gjærsing for 50 rigsdaler, han fik fra Fugl, skulle købe seks malkekøer, hvad han med nogen forsinkelse gjorde. Fugl passede sammen med et par irere Gjærdings køer og sine egne køer og red daglig ind og solgte mælken i Buenos Aires. Mælken havde han i dunke, der blev bundet på hesten.

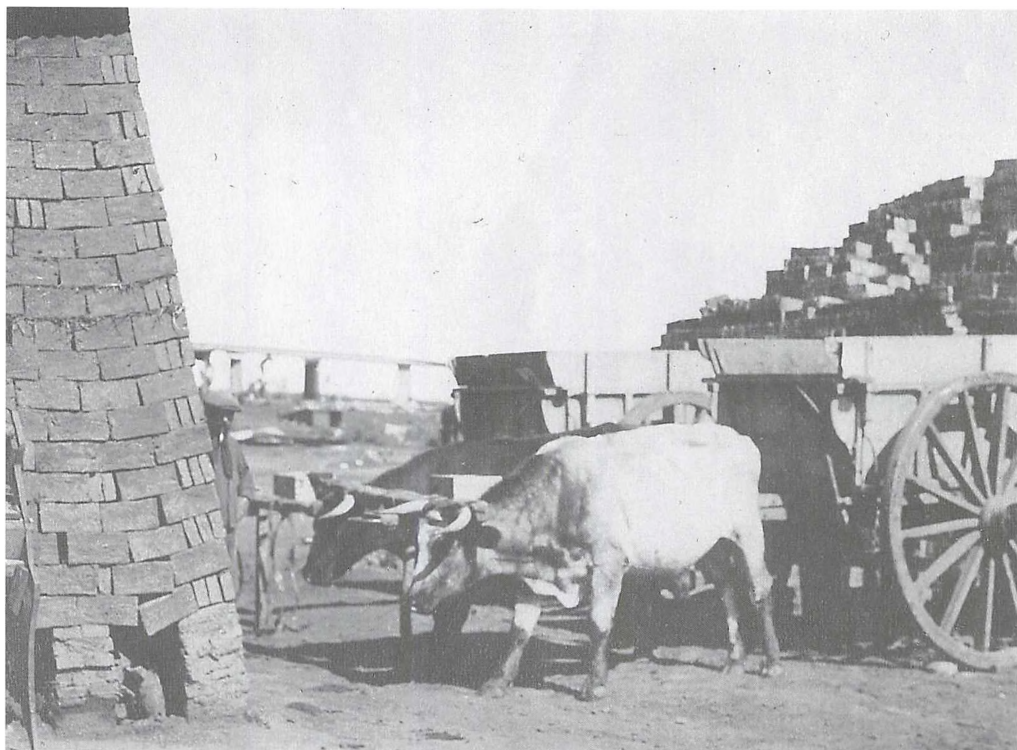

Billedet forestiller Niels H. Feilberg, en dansk veterinær, der i 1867 drog til Argentina på grund af ulykkelig kærlighed. Han virkede som fotograf i Tandil fra 1870 til han drog hjem til Danmark i 1874. Nogle af hans breve findes bevaret på Det Danske Udvandrerarkiv i Aalborg. Feilberg omtaler ikke familien Fugl, der da var i Danmark, i sine breve. Fugl brugte de første år, han levede på pampassen, et lignende gauchoudstyr med poncho, lange ridestøvler, kniv og lasso. Det Danske Udvandrerarkiv.

Gjærsing opgav dog sine køer, da han havde problemer med irene og solgte dem. Chacraen blev forpagtet til en irer, Mr. Handley. Fugl blev boende i en lille hytte og solgte mælk for irene. Han havde det bedst i et par måneder, hvor han boede der alene og kun underholdt sig med en gammel stolt spanier. Irene bød heller ikke på selskab, der huede Fugl. Fugl passerede hver dag familien Jacobsens sted, og de kom på god fod igen.⁴⁰ Det endte med, at Fugl forlod den irske menage med sine seks køer og slog sig ned hos Jacobsens. Herfra drev han stadig sit mælkesalg og blev fulgt af Jacobsen. Fru Jacobsen passede køer og afgrøder samt hus og to drenge, medens de to mænd var af sted. Fugl overtog efterhånden driften af chacraens land-

brug og af ferskenskoven. Han anskaffede en careta – en højhulelet transportvogn, der kunne bruges til at køre træ til staden med.

Livet med lægeparret forblev dog ingen idyl. Saxild skaffede Jacobsen et hverv som læge længere ude på pampassen. Derude blev der ikke lagt vægt på kravet om en lokal lægeeksamen. Fugl flyttede med derud og fortsatte med sit landbrug og forskelligt håndværk. Fru Jacobsen blev efterhånden mere og mere utilfreds med mandens uformåen. Selvom Jacobsen efterhånden fik en indtægt som læge, brugte han pengene og kunne ikke betale sine lån tilbage til de danske, der havde forstrakt ham med lån. Klog af skade lukkede disse danske nu også for kreditten.

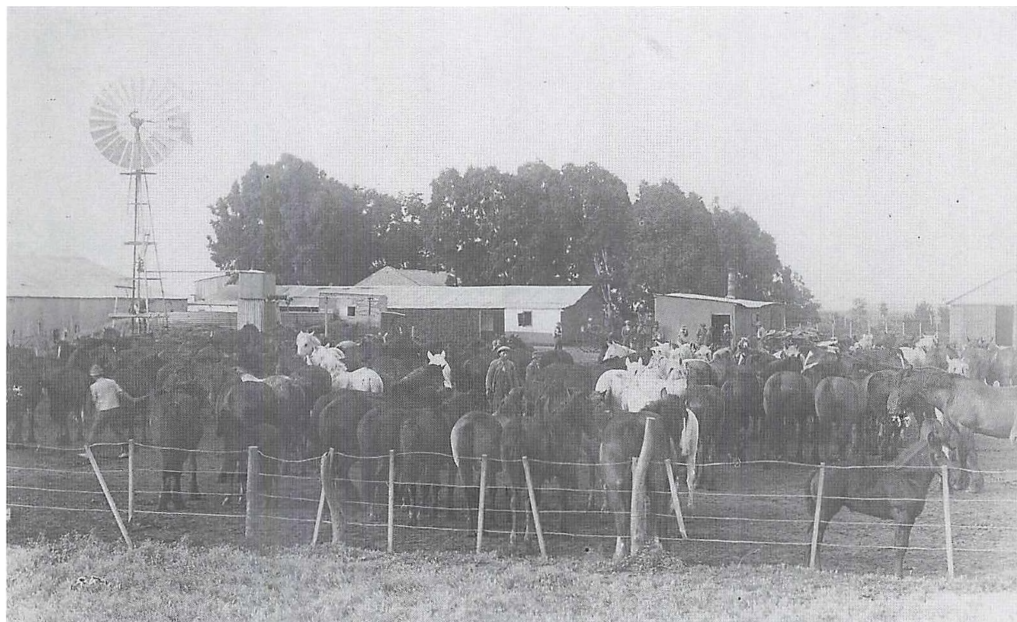

En careta, som var det foretrukne transportmiddel til varetransport over pampassen indtil jernbanen kom. Da pampassen mange steder kunne være sumpet og opkørt var der behov for de enorme hjul. Det Danske Udvandrers-arkiv.

Fru Jacobsen, der af Fugl beskrives som arbejdsom og dygtig, kom ind i et kærlighedshold til en lokal gaucho, Borcard.⁴¹ Hun sneg sig væk fra familien til diverse stævnemøder. Havde Fugl normalt respekt for den lokale befolkning, så ser man dog kun ringe forståelse for en sådan kontakt med en halvblods gaucho, dvs. argentinsk cowboy. Han kalder Borcard en simpel og rå fyr, og beskriver fru Jacobsen som styret af ukontrollable drifter. Det oprørte også Fugl, at hun forsømte børnene og manden og forlod hjemmet.

En gang forsvandt hun om aftenen ud af stuen under påskud af, at ville hente noget og kom ikke igen.⁴² Hun blev væk i dage-

vis, og drengene var ulykkelige, men samtidig af moderen instrueret om ikke at røbe hendes opholdssted. Fugl erfarede, at hun og Borcard opholdt sig på en ranch i nærheden. Der var nu kommet et brev fra hendes moder. Fugl red da bevæbnet med to "lommepufferter" - små pistoler hen til ranchoen og tiltvang sig adgang til deres værelse. Han appellerede til hende og viste hende moderens brev, der da også blødgjorde hende og fik hende til at tage med hjem. Fru Jacobsen elskede ikke Fugl for denne handling. Men samtidig vaklede hun selv mellem gauchoen og familien, først og fremmest de to drenge. Og Fugl svor ifølge erindringerne flere gange på, at han aldrig

Heste og kvæg havde man i antal som i intet andet land. Det Danske Udvandrerarkiv.

mere ville blandes ind i dette familiedrama. Han havde en tvetydig holdning til hendes gerninger, fordi han forstod hendes uvilje mod Jacobsen, men ikke billigede, at hun forlod mand og børn. Samtidig fandt han det vanskeligt at forstå, at Jacobsen tog hende tilbage uden større opgør.

Fugl som pioner i Tandil

Hos Jacobsens ude på pampassen, hvor Fugl opholdt sig en overgang, efter han havde virket som snedker i Buenos Aires og været syg, kom en enke Senora Mosquera og hendes cirka 20-årige søn, der var på kur hos Jacobsen.⁴³ De så, at Fugl var en dygtig snedker, og anbefalede ham at drage ned til deres hjemby, Tandil, 350 km. syd for Buenos Aires. Fugl oplyste, at hans hustru mere stod til landvæsenet, men det førte kun til, at Tandil blev prist som end mere egnet for Fugls energi. Da Fugl dels var

træt af de Jacobsenske familieskærmydsler, dels ikke havde sit eget, besluttede han at drage til Tandil og undersøge mulighederne der. Han red derfor den lange vej derned. Nær en bjergkæde, der skar ind over den sydlige pampas lå et gammelt fort opført som værn mod indianerne. Her lå byen i læ af bjerget. Fortets kommandant, der også var fredsdommer og medlem af kommunalbestyrelsen (municipalitetet), lod Fugl vælge sig en chacra, et stykke land på ca. 50 tdr. land.⁴⁴ Denne mands venlighed gjorde udslaget for Fugl.

Fugl red tilbage til Buenos Aires for at forberede at flytte permanent til Tandil og satse på livet dernede.⁴⁵ Han fik sat sin carreta, den karakteristiske arbejdsvogn med to enorme hjul, i stand til en tur over pampassen. Den blev læsset med en plov, redskaber og diverse husgeråd. En af de danske i hovedstaden, Jørgensen, ville gerne

Denne bjergkæde går ind til Tandil og beskrives malerisk i erindringerne, da Fugl beskriver sin ankomst til fortet i Tandil. Tandil lå gemt ind under bjerget og tog sig naturskønt ud. Det Danske Udvandrerarkiv.

følge med, og han gjorde Fugl selskab på den besværlige rejse ned til Tandil. Undervejs måtte de købe et ekstra spand okser til at trække vognen gennem de våde dele af pampassen. Da Jørgensen erfarede, at de var de eneste danske blandt en spansk-talende befolkning, valgte han at rejse tilbage til Buenos Aires, og Fugl var nu helt på egen hånd.

Fugl konsoliderer sig

Fugl var ikke til sinds at virke som gaucho eller kvægbruger. Han kastede sig ud i forsøg med hvededyrkning. Det voldte de første år mange kvaler. Naboerne var ikke til sinds at respektere hans hvedemark. Dertil gjorde tørke og haglvejr sit til at ødelægge resultatet. Naboerne holdt kvæg og får og dyrkede højst lidt grøntsager. Det gjorde

ikke stort for dem, at naboers kvæg og får gik ind på deres jord. Men Fugl kunne ikke leve med, at kreaturerne græssede i hans hvede og brugte megen tid på at vogte det besåede areal. Han appellerede til kommandanten, der ikke ville blande sig i disse civile affærer. En gang fyrede Fugl i afmagt et skud hagl i siden på en nabos heste.⁴⁶ Ejeren, en gaucho, der ikke var nogen ven af de tilflyttede "gringos", truede i stor vrede Fugl med, at han snart ville se hans tarme, hvilket betød myrde ham med en kniv. Manden faldt dog kort tid efter om af et slagtilfælde på et pulpuri, og sparede derved Fugl for en bekymring. Denne kamp for hveden skaffede Fugl megen uvilje.⁴⁷ Men hans stædighed bar igennem, og fremtiden skulle vise, at hvedeavl blev en stor indtægtskilde for egnen.

Fugl havde ikke arbejdet for Johan Møller i Horslunde for ingenting. Langsomt, men stædigt fik han opbygget en mølledrift.⁴⁸ Først lykkedes det ham at få tilvirket en møllesten til en hestedreven mølle. Samtidig arbejdede han videre med hvedeavl. Det første års meget beskedne høst blev udelukkende anvendt som udsæd til de følgende år. Og det blev efterhånden til et acceptabelt udbytte på et større areal. Fugl satte en franskmænd i gang med at bage brød i en ovn han byggede. Han hyrede en tysker til at ride rundt og sælge brødet.

Fugl købte sig, med den hensigt at få bygget en vandmølle, en jordlod - en quinta - ved en lille flod, der løb tæt ved hans chacra. Dette projekt fik han først sat i værk efter det første besøg i Danmark i 1858-59, hvor han studerede møllebyggeriets mysterier.

En anden del af Fugls driftighed er nedtonet i erindringerne, men skabte uden tvivl en væsentlig del af hans senere velstand, der gjorde det muligt for familien at leve 25 år i en villa på Frederiksberg efter hjemkomsten i 1875. Fugl havde talent for håndværk og byggede og solgte ved egen og andres hjælp adskillige huse i byen. Det må formodes, at han også opkøbte grunde og vel solgte dem med fortjeneste. Det vil kræve studier i Argentina at få belyst denne side af Fugls aktiviteter.

En anden både plage og dog fornøjelse for Fugl var lægefamilien Jacobsen, der en periode sidst i 1840'erne slog sig ned i Tandil.⁴⁹ Fru Jacobsen var stadig mere led og ked af mandens mangel på fremdrift og økonomisk sans, og flygtede flere gange med gauchoen Borcard, som hun dog ikke i længden ville leve med. Hun vendte tilbage, vel især drevet af længslen efter sønnerne, og Jacobsen tog imod hende. Da Fugl absolut ingen sympati havde for "galanen", fik han fra politimynderhederne udvirket et polititilhold mod Borcard, der kunne fan-

ges, hvis han dukkede op ved hendes hjem. Fru Jacobsen havde vel med en nødløgn påstået, at Borcard truede hende til samvær, og derfor var tvunget til at mødes med ham. Men Fugl troede hende ikke og fik med nogle hjælpere fanget Borcard og sat ham i fængsel i den nærliggende by Chapaleofu. Borcard råbte rasende, at han snart ville dræbe Fugl. Efter nogen tid fik Fugl at vide, at Borcard var rømmet fra fængslet og set sammen med en kammerat, begge bevæbnede med knive. Fugl prøvede at forstærke huset mod angreb. En aften afslørede hunden Gads gøen, at nogen listede rundt ude i mørket. Fugl var alene hjemme, men fingerede ved højlydte ordrer, at han fik en håndfuld englændere, der netop da arbejdede for ham, til at deltage i husets forsvar. Det skræmte mændene ude i mørket væk.

Fugl forsøgte ikke siden at intervenere i lægefamiliens blakkede familieliv. Efter et par år blev parret separeret. Jacobsen drog ud i campen som læge. Signe Jacobsen blev "i byen" - det må vist betyde Tandil - og boede sammen med en tysker. Jacobsen kom til Montevideo, hvor han døde i 1861.⁵⁰ Hun kom siden tilbage til København og drev hotel der.

Mellem landbrug og byliv

På et punkt må man tro på Fugls forsikringer om egen beskedenhed, nemlig i det forhold, at han ikke søgte at samle sig jord til en estancia, et storgods.⁵¹ Han kunne i lighed med senere danske indvandrere, som Adolf Petersen fra Halsted på Lolland eller de jyske brødre Ambrosius, der samlede op mod 10.000 ha, med forholdsvis lethed have samlet sig en stor jordejendom.

Fugl afviklede midt 1850'erne driften af chacraerne til sine folk og flyttede ind til byen, hvor han kunne drive mølle. Her fandt han det dannede selskab, han så gerne søgte. Han omgikkes kommandanten og

Mange udvandrere begyndte livet i Argentina som fæstere eller forpagtere på en chacra, et mindre landbrug på ca. 50 td. ld. Stuehusene til sådanne chacras var sjældent imponerende bygningsværker. Hvem, der ejede denne chacra, vides ikke. Det Danske Udvandrerarkiv.

blev også medlem af bystyret, municipalitetet. Her gjorde han børneskolen til sin mærkesag.

I 1858 havde Fugl ikke skrevet hjem i fem-seks år. Da kom der en dag et brev fra familien.⁵²

Det greb Fugl med hjemlængsel. Samtidig beskæftigede tankerne om at bygge en vandmølle ham meget. I Danmark kunne han lære en hel del om mølleteknik. Han havde nu også skabt sig en solid basis og havde opsparede midler. Derfor besluttede sig for det første besøg i hjemlandet efter 14 år. Besøget førte ham til familie, venner og velgørere på Lolland og Møn, ligesom han i København diskuterede møllebygning med en professor Ursin og søgte oplysninger om indianersproget på Det Kongelige Bibliotek.⁵³

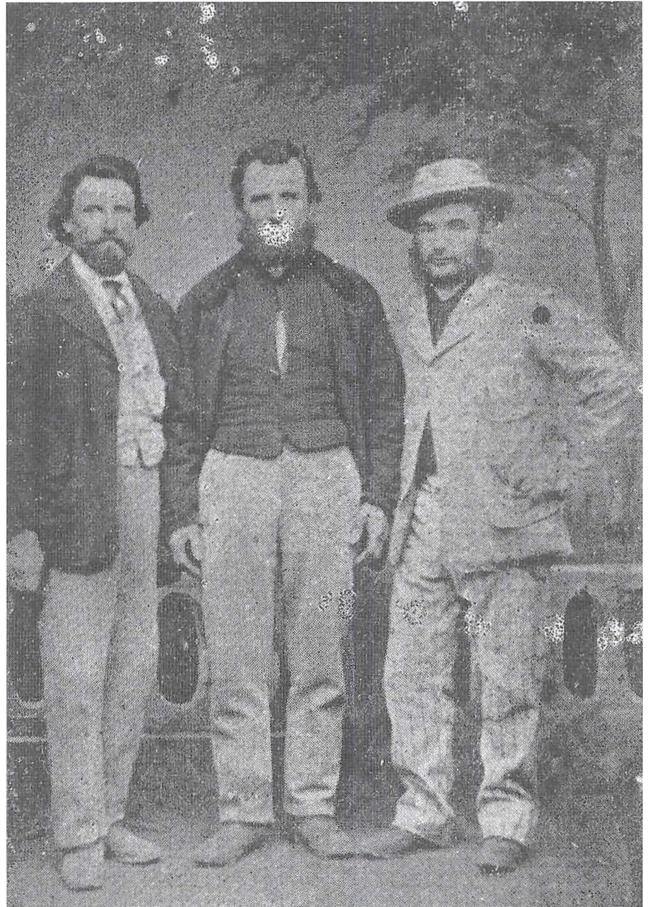
Første hjemrejse: Ægteskab og følgeskab

Besøget fik flere konsekvenser for hans fremtid i Tandil. En søsterdatter var meget betaget af alt det, Fugl berettede fra Argentina. Det førte til en forelskelse i den unge Dorothea, der insisterede på at drage med til Argentina. Trods moralske skrupler og praktiske vanskeligheder, som at skaffe et kongebrev og få gennemført et bryllup, endte det med, at den nu 48-årige Fugl kunne vende tilbage til Tandil med en ung hustru på 23.

Ved et besøg på Møns Klint i pinsen 1859 traf Fugl flere unge mennesker, der ville høre mere om Argentina.⁵⁴ De overtalte Fugl til at lade dem følge med ham på tilbagereisen til Tandil, da de havde mod på at skabe sig en tilværelse i Sydamerika.

Dette slide fotografi viser de to brødre, Christian og Lars Mathiasen og Peder Nielsen, alle fra Magleby Sogn på Møn. Christian blev den første store jordbesidder ved Tandil. Lars overtog Fugls bageri og Peder Larsen overtog Fugls vandmølle. Møns Museum og Lokalhistoriske Arkiv.

Fugl accepterede lidt modvilligt, og valgte 16 deltagere, som han fandt egnede til livet dernede. Det bør fremhæves, at det var de unge mennesker, der søgte Fugls hjælp, og ikke Fugl, der søgte at kapre selskab og medhjælpere til Tandil. På den anden side kunne han naturligvis have nægtet at agere leder for de unge mønboer og lolliker, der drog med til Tandil.⁵⁵

Nogle få ord om de 16 ledsagere: Der var Manuel Eigler, organist i Nakskov og en bror til dennes svoger, falstringen Carl Christiansen. Desuden var der den hverve-

de tjenestepige, Margrethe Larsen (Grete) og hendes kæreste Thorvald Petersen. Disse udgjorde den lollandske del af selskabet. Der var en Marie Crone af Fugls bekendtskabskreds og hendes mand. Den mønske del kom overvejende fra det østligste sogn, Magleby. Med Fugl fulgte i 1859 Christian Mathiasen fra Sømarke og Peder Nielsen fra Magleby, samt hotelbestyrer Filip Mackeprang fra Stege med fem sønner.

De blev i 1862 fulgt af Chr. Mathiasens kæreste Marie Larsen fra Magleby, af hans brødre Lars og Hans Peter, af Maries søster

Ane Kirstine og hendes broder, Hemming Larsen. I 1865 var endnu flere rede til at tage af sted. Manuel Eigler var hjemme i Danmark og besøgte Møn for at fortælle om forholdene derude. En skrædder fra Mandemarke, gift med et søskendebarn til Mathiasen-familien, ville ud af sine trange kår. Chr. Mathiasens søster, der boede i København, ville have sin fynske mand, der arbejdede i Københavns Havn med derud. En brorsøn til skrædderen fra Mandemarke første hustru drog også med, ligesom en skolelærersøn fra Magleby, Carl Meisler. I 1866 rejste flere fra Møn, bl.a. Carl Meislers broder, Peter. Fra Stege rejste distriktslæge Mackeprangs søn Marcus. I 1867 var da Filip Mackeprang tilbage i Danmark og trak flere med sig.

Mønstreet i denne opremsning af udvandrere er klart nok: Der var tale om en første gruppevandring, der fulgte i en betroet lederfigur fodspor. Udvandringen var siden en kædeudvandring, der styredes af nære slægtsskabs- eller venneforbindelser. Den lange vandring skete inden for snævre rammer, selvom det stadig var forbundet med en del hasard at drage til det fjerne Argentina. Man drog fra Østmøn til Tandil og ingen andre steder hen. Denne første fase af Argentinaudvandringen var et netværk, hvor man fik stadig flere bragt over oceanet og hjalp dem i værk til egen og til deres gavn. Fugl var forbilledet og katalysatoren for dette netværk. Men det var folk som Eigler, Mackeprang og Christian Mathiasen, der trak og førte mønboer og lolliker i større antal derned.

I forbindelse med brylluppet og udsigten til et familieliv derude hvervede Fugls sig en tjenestepige, Grethe. Kort tid efter brylluppet drog parret til Hamburg, hvor Fugl fik hvervet mellemdækspladser på en engelsk bark. Der var endnu ikke passagerdampskibe i fast rutefart på Sydamerika, undtagen en linje fra Southampton. Skibet

skulle kobberforhudes før det kunne sejle med passagerer. Fugls tog i ventetiden på en tur til Harzen. Da de igen kom til Hamburg begyndte ulykkerne. En gammel bekendt, Marie Crone, nu gift Broberg, der havde sluttet sig til gruppen, fik i et billigt logis kolera og døde. Hendes mand og en jomfru Majgren blev hos hende, men stødte til gruppen i England.

Under rejsen fra Hamburg til England fik Dorthea Fugl kopper og svævede i nogle dage mellem liv og død. Mod karantæne reglerne blev ægteparret Fugl sat i land i Folkestone i Kent. Det øvrige selskab måtte rejse, mens Fugls hemmeligt blev indlogeret i et hus i byen og tilset af en hjælpsom læge. Medens Dortheas tilstand bedredes, og de overvejede, hvordan de skulle finansiere en rekreationsperiode i England, kom der besked fra Southampton fra kaptajnen på skibet Electra med de andre danske, at Grete, den hvervede tjenestepige, også havde fået kopper og var sat i land. På Dortheas insisteren rejste de til Southampton, hvor de afventede udfaldet af Gretes sygdom. Fugls måtte skaffe penge til opholdet, og i stedet for at gå med dampskib, sejlede de til Buenos Aires med et fragtskib fra Liverpool, der først nåede frem i januar 1860.

”2den amerikanske livsperiode”

Nu begyndte det, Fugl kalder ”2den amerikanske Livsperiode”, hvor han dels blev familiefar og dels frivilligt eller ufrivilligt midtpunkt for en lille, voksende gruppe danskere.

Fugls affærer var blevet varetaget af hans gode ven Don Narciso Dominguez. Fugls to franske bagere havde Dominguez ladet fortsætte, selvom deres kontrakt udløb ved årsskiftet 1860. De var driftige og havde tjent nok til at bygge eget hus med bageri. De fik lov til at fortsætte, indtil de startede egen forretning, for Fugl havde ikke mel,

korn, muldyr og møllekapacitet. De gode bagere havde ikke holdt møllen ved lige og havde overladt Fugls muldyr i en gauchos varetægt. De var forsvundet - det blev angivet, at indianerne havde taget dem ved et angreb på byen året før. Fugl troede, at de to bagere ville hindre Fugl i at drive møllen effektivt og give dem konkurrence.

Fugl var dog ikke længe om at få bragt sin hestemølle på fode og få åbnet bageriet igen.⁵⁶ Dertil havde han i 1858 bygget et nyt hus i byen, som parret flyttede ind i. Hans to chacras blev forpagtet til Christian Mathiasen og Peder Nielsen. De fik heste, redskaber og såkorn. De betalte det halve høstudbytte i afgift til Fugl de første år. Siden købte de hver deres chacra og Fugls høstmaskine.

Manuel Eigler hjalp Fugl i hestemøllen. Thorvald Petersen, provstesønnen fra Nakskov og omtalte Christiansen hjalp til på møllequintaen. Filip Mackeprang og hans børn kom også snart til Tandil. Fugl kunne således beskæftige de fleste nye danskere i egne foretagender. Men han bedyrer, at han var interesseret i byens opkomst og alle dens indbyggere. Han ville ikke lukkes inde i en lille dansk enklave.

Fugl genoptog da også sit arbejde i municipalitetet, bystyret. Hans mærkesag de næste år var opbygningen af en skole.⁵⁷ Det begyndte i 1857 med 13 drenge. Befolkningen fandt det ikke nødvendigt at ofre skolegang på piger. Fugl fik skaffet en lejlighed til drengeskolen med et værelse til læreren og en god legeplads i gården. Fugl stødte på modstand især blandt de bedre stillede i byen, der angiveligt mente, at Fugl ville føre sig frem som lederfigur, eller måske virkede for de der forhadte frimurere. At Fugl nok også styrede skolen noget efter sit hovedet, viser hans beskrivelse af den gang skolen fik besøg af vicepræsidenten for skoledepartementet.⁵⁸ Denne negligerede længe Fugl for at instruere

læreren. Fugl søgte at komme ind i samtalen, og fik da inviteret den høje embedsmand på middag, hvor han fik forevist en bekræftet oversættelse af Fugls lærereksamenbevis, så han kunne vide, at han havde med fagkundskab at gøre. Det endte med et løfte om, at Tandil ville få en bedre lærer, hvis byen kunne skaffe læreren en bedre løn. Man kan derfor gisne om, at de lokale lærere nok er blevet belært og instrueret i deres daglige virke.

Fugl sad i municipalitetet i de 11 år frem til hans anden rejse til Danmark, valgt af Tandils indbyggere. Og han blev tilmed mod sin hensigt hentet ind i byrådet, efter han kom tilbage fra den anden hjemrejse i 1873. Efterhånden blev han en særlig talsmand for de nordeuropæiske immigranter, der bosatte sig i og omkring Tandil. Flere gange beklager Fugl sig over det besvær, han fik med disse danske immigranter. De ville hjælpes i gang, have lån, have assistance over for myndighederne og arbejde for Fugl. Nytilkomne kunne da også have behov for hjælp. Fugl kæmpede således et stykke tid en kamp med den unge, aristokratiske fredsdommer, Figueroa, der var styrets repræsentant på stedet om at få tinglyst skøder på grundene i byen.⁵⁹

Vandmøllen

I 1861 tog Fugl fat på sin gamle drøm, vandmøllen. Grunden ved åen havde han for længst købt.⁶⁰ Der var gjort forsøg med en vandmølle i Tandil, endda bygget af en ingeniør, der havde speciale i møller, men den var blevet en fiasko. Med hjælp fra en murer og en tysk snedker fik han konstrueret delene til en vandmølle med flere kværne. Det tog to år at få bygget vandmøllen. Særlige problemer var der med mølledæmningen. Et stærkt regnvejr forårsagede en oversvømmelse, der skyllede en del af dæmningen væk. Senere under tørke beskyldte lokale ham for at have reduceret

vandstanden, så de ikke kunne få det vand, de havde behov for. Ved sin stædighed og dygtighed og den gode hjælp som snedkeren ydede, havde Fugl møllen klar i november 1863. Første afprøvning skete den 17. november, hvor den lille familie fejrede den førstefødte søns toårs-fødselsdag. På mølle-quintaen plantede Fugl skov, især piletræer.

”Fra den tid Møllen begyndte at arbejde, beskjæftigede jeg mig udelukkende, hvad mit eget Arbejde angik med Møllen, Skoven og Bygning saavel i Byen som ved Møllen. Bageriet i Byen lejede jeg ud til Lars Mathiasen, der siden købte det.”, beretter Fugl.⁶¹ Landbruget lod han således andre om, men de to mønboer på hans chacras betalte dog stadig halv avl i forpagtning. Fugl satte nok pris på bylivet, men byggede dog et stuehus ved møllen, hvor de flyttede ud.

På grund af travlheden ønskede han at træde ud af municipalitetet, men fredsdommeren ville ikke give ham fri. Det gjorde hans hverdag meget travl. Dorthea betroede sin dagbog, at hun trods barnet sad i huset i Tandil og kedede sig: “Det er virkelig kjedeligt, saa kjedeligt, han (Fugl) har bestandig saa meget at tænke paa og færdes med, at han aldrig har Lejlighed til at tale med lille Hans Fugl og mig; hele Dagen er han nede ved Møllen og kommer først hjem, naar det er temmelig mørkt, og spiser da taust og tankefuld, for derpaa i en Fart gjøre Forretninger ude i Byen. Men nu er vi snart vant saa vel til at være allene, at det maaskje vilde falde underligt at have Selskab”.⁶²

De danske søgte hjælp hos Fugl, som dels gerne ville pleje sine egne projekter, dels allerede var optaget af hele byens affærer. Dertil havde han havde sociale ambitioner, der var præget af, at han opfattede sig som tilhørende de dannede. Om omgangen med den voksende danske kreds

skriver han: ”Egentlige intime og ligesindede eller rettere passende Omgangsvener havde vi ikke blandt de Danske, saadan som vi fandt dem blandt de Indfødte og andre Nationer, især jeg, da vi havde lidt mere Dannelse og lidt højere Interesser end den simple Almue, der udgjorde de bedste og fleste af de Danske. Efterhaanden kom der vel ogsaa nogle af den Klasse, der gjør Pretention paa standsdannelse og Politur, ... Og denne Klasse er i Almindelighed i Længden langt mindre tilfredsstillende og langt mere ubehagelige for enhver anden end den pretentionfrie, og usminkede og udannede Almue”.⁶³ Fugl tilføjer dog derefter, at de danske dog var danske og derfor havde en særlig tiltrækning som selskab.

Som kontrast kan man tage Dorthea Fugls dagbogskommentar fra 1862 til ankomsten af nye mønboer til Tandil: ”I dag d. 3die November. Hvor det dog nu er morsomt med alle de unge tilkomne, det er som vi ikke befandt os langt fra Danmark, Det er saa hjemligt at høre deres Bondeudtale, men er dog slet ikke saa bondeagtige, da de har tjent i Kbh. og lært at skabe sig blandt dannede Folk. Begge to Gaardmandsdøtre fra Møen; Marie er forlovet med Chr. Mathiasen, der rejste hertil samtidig med os, men Søsteren Stine, er endnu uforlovet og er en ikke helt ung Pige; men har gode Udsigter til at blive hurtig gift her, blandt alle de giftelystne Ungkarle – I særdeleshed C. Christjansen. Dejligt er det, at drikke Kaffe under en dansk Pasiar med de fire Landsmandinder”. Lidt har Fugls dannelsesnykker præget Dorthea, men hun var jo trods alt selv af bondestand, og spontant mere begejstret. De holdt da også muntre gilder med de danske, og alle mødte op, når Fugl fejrede sin fødselsdag.

Et andet og mere respektindgydende aspekt af Fugls dannelsesstrang var hans kontakt til pampasindianerne. Motivet var pengene fra missionsselskabet til at udøve

Den danske kirke i Tandil blev bygget af Det protestantiske Selskab, som Fugl var medstifter af.

Kirken blev bygget efter Fugls hjemrejse.

Fugl hjalp med at skaffe den danske menighed dens anden præst, Niels Dael. Det Danske Udvandrerrarkiv.

mission eller civiliserende arbejde, som Fugl kalder det. Indianerne var blevet jaget i mange år og var ikke til sinds at lade andre færdes iblandt dem.⁶⁴ Fugl satte sig i stedet den opgave til at kortlægge deres sprog. I samtaler med indianeren Juan el Gaucho og en kreoler, der var blevet røvet af indianerne som barn, skrev Fugl ord og gløser op og søgte at analysere sig frem til sprogets grammatiske struktur. Det resulterede i de omtalte seks bind indiansk grammatik og ordbog, der er afleveret til Det Kongelige Bibliotek. Der er, forfatteren bekendt, aldrig foretaget nogen videnskabelig bedømmelse af Fugls arbejde. De seks bind og hefter blev i øvrigt først gjort færdige

hjemme i København i 1870'erne. Men systematikken og den vilje, værket bærer præg af, viser, at Fugl havde stoffet til en videnskabsmand i sig. Familien Fugl besøgte også kort før hjemrejsen i 1871 en indianerstamme, som Fugl havde etableret kontakt til.

Børnene, døden og kirkelivet

Også for velstillede børnefamilier kunne livet endnu i 1860'erne og 70'erne være ubærligt hårdt. Dorthea og Hans Fugl fik i alt syv børn. Heraf overlevede de to til voksenalder. To piger døde som spæde.⁶⁵ Lille Hulfred fra 1870 blev kun et år gammel.⁶⁶ Da familie drog til Danmark i 1871 var det

med Hans og pigerne Meta og Elena. Endelig fødte Dorthea den 17 april 1872 hjemme i Danmark deres sidste barn, Valgerda, hendes sjette fødte pige.

Under besøget i Danmark kom flere prøvelser. I oktober 1871 besøgte de Dortheas søster på Lolland. Året forud var egnen blevet hærget af en difteritisepidemi.⁶⁷ Dortheas søster Rasmine og hendes barn var død af sygdommen tre år før. Fugls var ikke klar over smittefaren, og Meta og den lille Elena blev smittet og døde til ubærlig sorg for forældrene.⁶⁸ Hans fik også en snert af sygdommen, men kom sig hurtigt og blev reddet over til venner, for at han ikke skulle udsættes for smitte. De var rejst til Danmark med tre børn, og havde fået et fjerde barn under besøget. Hans blev sat i lærd skole eller gymnasium i København. Dorthea og Hans Fugl vendte således tilbage til Argentina med et spædbarn, som ikke havde set landet. Det er meget tydeligt i erindringerne og dagbogen, at parret havde vanskeligt ved at komme sig over dette trauma.

Det lille samfund ramtes også af ulykker. Thorvald Petersen, provstesønnen fra Nakskov, skar i november 1862 sin fod af i tærskemaskinen.⁶⁹ Han døde snart efter som den første blandt den lille danske gruppe af følgerne af ulykken. Han skulle kort tid efter være rejst med sin forlovede Grete til Buenos Aires for at blive viet i en protestantisk kirke. Begravelsen foranledigede Fugl til sammen med andre protestanter at få oprettet et protestantisk begravelsesselskab i Tandil.⁷⁰ Der var en lokal uvilje mod at begrave protestanter på den katolske kirkegård. Det blev i 1864 til en dansk menighed, der blev betjent af engelske og tyske protestantiske præster fra Buenos Aires. I mangel af en fast præst forrettede Fugl undertiden små andagter for de danske i Tandil. Så der fremmede han den kristne sag blandt sine landsmænd. Det

danske Missionselskab ville muligvis sætte mindre pris på, at han også deltog i arbejdet for at rejse Tandils første, katolske kirke.⁷¹

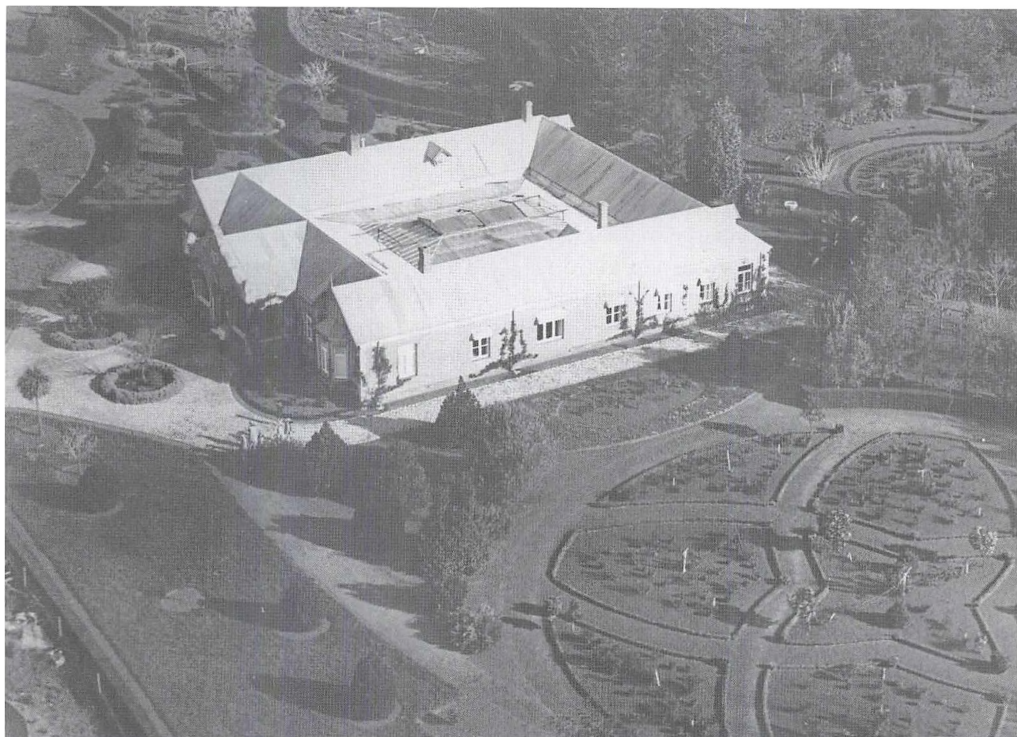
Andet besøg i Danmark 1871-73

Fugl fornemmede selv det, som Dorthea betroede sin dagbog: At han havde lagt en hård arbejdsbyrde på hende, havde trukket hende væk fra hendes gamle forældre og ofte havde ladet hende være alene med mange bekymringer, fordi han var så engageret i sine egne og byens affærer.⁷² Desuden ville han gerne give sønnen Hans en ordentlig uddannelse, og den mente han ikke, sønnen kunne få i Argentina. Fugl var nu fri for økonomiske bekymringer og de lagde derfor planer for et tre-årigt ophold i Danmark.

Egentlig ville familien kunne deltage i hendes forældres guldbryllup i 1869. Dorthea var imidlertid gravid, og så kunne der ikke tænkes på at rejse. Barnet fødtes i marts 1870, og byens forretninger vedblev at holde Fugl beskæftiget. Tidligt på året 1871 flyttede de fra møllen, som blev forpagtet til Peder Nielsen. Og de drog da i maj måned på den skæbnsvangre Danmarksrejse, der ikke blev den jubeltur, det skulle have været på grund af de to pigers død. Det blev også vemodigt for dem, at lade Hans blive tilbage for at gå i skole. Han blev i øvrigt indlogeret hos en af tidens betydningsfulde udvandringsagenter, P. M. Kølle, der arrangerede parrets rejse tilbage til Argentina.⁷³

Tata Dios-massakren, 1872

Mens familien Fugl var i Danmark og kæmpede med sorgen over pigernes død, oplevede de udenlandsk fødte i Tandil, at de havde fjender i befolkningen - især blandt gaucho-elementerne og de gamle ro-sister, der så immigranterne som potentielle fjender, uanset de kunne bringe økonomiske og tekniske fremskridt. At de danske

En del danske landsbrugsudvandrere slog sig op netop som det gik bedst for den argentinske landbrugseksport. De havde haft held til at opkøbe eller forpagte store arealer og kunne derfor leve i estancias som denne, der tilhørte José Christiansen og lå ved Tres Arroyos. Det Danske Udvandrerarkiv.

slap uskadede fra massakren skyldtes alene heldige omstændigheder.

Fugl ser sin yndlingsaversion, fredsdommeren Figueroa, som bagmanden for Tata Dios-affæren. Figueroa var takket være en kaptajn Machado, der ledede indianertogterne og opholdt sig byen i årene omkring 1870, blevet genudnævnt som fredsdommer trods municipalitetets udtrykkelige modstand. Han var de kreolske estancieros' og gauchobefolkningens mand, der så immigranterne som en trussel mod deres besiddelser og den gamle livsform.

Efter Fugls afrejse i 1871 kom en kvak-salver og vækkelsesprædikant, der egentlig hed Geronimo de Solané, til Tandil fra de

nordlige provinser. Han optrådte med en blanding af healing og prædikantvirksomhed. Han havde karisma, var mørklødet med et stærkt gennemborende blik, langt hår og profetskæg. Han prædikede en streng katolicisme, men var også mystiker. Tata Dios fik befolkningen til at tro, at han kunne kurere alverdens sygdomme. Samtidig prædikede han had mod de ikke-katolske indvandrere og frimurere, som i simpel gaucho-logik var afskyelige "Gringos". Flere danske blev lidt betaget af mirakelmanden, f.eks. Christian Mathiasen. Solané's øgenavn var Tata Dios, eller "Gud Fader". Fugls hypotese er, at ranchoen Ramon Gomez og fredsdommeren Juan

Figuroa tog imod Tata Dios for at få ram på udlændingene i og omkring Tandil, som de følte som en trussel mod deres frie kvægbrug. Men det kan også have været gauchoernes opsparede frustrationer, der slap helvedet løs. Den amerikanske cowboyhistoriker, Richard W. Slatta behandler i en bog om gauchoerne massakren med Fugl som en vigtig berettende kilde - trods dennes fravær under begivenhederne. Slatta, der også har gennemgået samtidens presse og politi- og retsakter, betvivler Fugls teori om en kreolsk konspiration mod "los gringos". Slatta foretrækker at tolke massakren som et udbrud af opsparede frustrationer mod de fremmede, der truede gauchoernes traditionelle livsform.

Tata Dios prædikede ved juletid 1871, at hævnens time var inde. Nytårsdag 1872 samlede hans assistent Jacinto Perez og en Cruz Guetiriz en gruppe på cirka 40 gauchos ved Rokkestenen uden for byen. Lederne forklarede i opildnende tale gauchoerne, at de skulle udføre en hellig mission og dræbe de fremmede og frimurerne. Tata Dios deltog ikke selv i massakren, men blev på Ramon Gomez' ranch. De opildnede mænd drog nu hærgende ind i byen, hvor de opsøgte udenlandske beboere og nåede at dræbe 17, de fleste franske baskere, men også en italiensk organist og nogle englændere, der opholdt sig i en Mr. Thompsons butik.⁷⁴ Til held for de resterende udlændinge overfaldt de også et såkaldt pulpuri, en blanding af købmandshandel og værtshus, hvor de, efter at have dræbt den baskiske ejer, hans familie og flere ansatte, forgreb sig på vinlagret og derfor gik i stå. De ødelagde også kassebøgerne, hvor deres gæld til den udenlandske købmand stod opført.

Nu under påvirkning af alkoholen drog det morderiske slæng ud til baskeren Ramon Santamarinas estancia. Denne basker havde giftet sig ind i estancieroslægten

Gomez og var den rigeste udlænding i byen.⁷⁵ De sammensvorne havde planlagt at lade Ramon Santamarina, en ven af Fugl, myrde af hans egen capataz (godsforvalter).⁷⁶ Santamarina var bortrejst og reddede derved livet. I mellemtiden fik byens militærkommandant Ciriaco Gomez samlet 30 medlemmer af byens milits, der drog ud til Santamarinas ejendom. Da Gauchoerne nu var noget berusede og uorganiserede, lod de sig forholdsvis nemt nedkæmpe. Nogle flygtede, bl.a. Santamarinas svigefulde capataz. Lederen Perez blev skudt på stedet, andre identificerede mordere blev fanget. Den næstkommanderende, Guitirez, blev også fanget og siden skudt på torvet i Tandil. Tata Dios blev taget til fange og sat i byens arrest. Mens han sad i arresten, stak en ukendt gerningsmand et gevær ind i hans celle og skød ham. Fugl formoder, vel næppe ubegrundet, at andre implicerede ville undgå at blive røbet. Han ser Ramon Gomez og Figuroa som de skjulte gerningsmænd. Men det kan også have været en person fra den angrebne gruppe af udlændinge, der tog hævn over gaucho profeten. De kan have frygtet, at Tata Dios ville gå fri, da han ikke havde deltaget personligt i massakren, men opholdt sig på den af Fugl forhadte Ramon Gomez' ranch.

Det var et rent held for de danske, at gaucho banden gik i stå i pulpuriet og dermed standsede myrderierne længe nok til, at byen fik tid til at organisere en modaktion. Men det gjorde indtryk og viste, at byen havde stærkt fremmedfjendtlige indbyggere, der var parat til at gå til yderligheder. Danskerne og andre udlændinge nærrede mistro til Figuroa og frygtede, at han ville få frikendt gemingsmændene. Der kom en kriminaldommer ned til Tandil for at føre retssagen efter massakren. Tata Dios kunne de nu ikke dømme, men de fleste deltagere blev ved retssagen frikendt, nogle blev dømt til militærtjeneste og to henrettet.

Ifølge Fugl fandt man breve, der beviste, at Figueroa havde ført en korrespondance med aktionens bagmænd.

Santamarina satte sig siden i spidsen for en delegation til indenrigsministeriet i Buenos Aires, der dels protesterede mod frifindelser af adskillige deltagere, dels søgte at få afsat Figueroa. Ved hjælp af dennes breve til deltagerne lykkedes det at få (justits?)ministeren til at afsætte fredsdommeren, der dog slap for videre tiltale. Det må tilføjes, at der ikke findes nogen parallel til Tata Dios-massakren. Richard Slatta betegner episoden som det absolut voldsomste udslag af fremmedhad på pampassen.⁷⁷

Tredje og afsluttende periode i Tandil

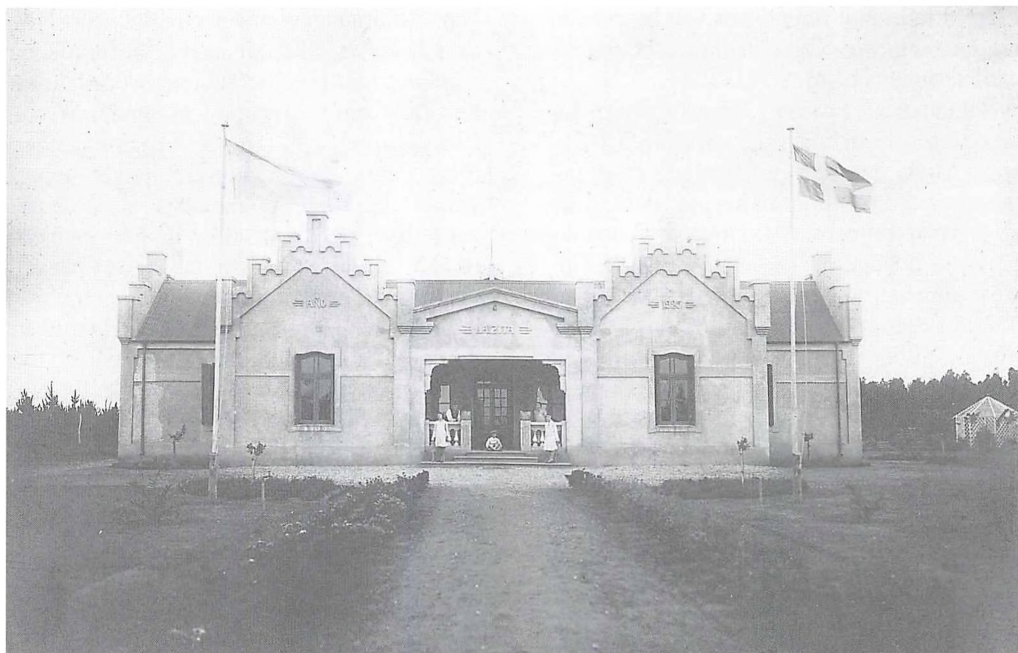
Fugls tredje amerikanske livsperiode varede kun et par år. De kom til Tandil i oktober 1873. De slog sig ned i Fugls hus ved bageriet i byen, som han straks gik i gang med at istandsætte og forbedre. Fugl havde anskaffet, hvad han betegner som et "mølleværk" i Danmark. Han arbejdede altså videre med møllen, men planen om at vende permanent tilbage til Danmark lå i baggrunden, og Fugl overvejede salget af møllen. Mønboen Peder Nielsen havde drevet møllen på forsvarlig vis, men tøvede med at købe det hele.

Fugl kom snart igen ind i det politiske liv i Tandil. Det var igen urolige tider i Argentina politiske liv. Den tidligere præsident, general Bartolomé Mitre, der havde været landet en populær og samlende figur, men dog også med megen krigsførelse vakt uvilje i befolkningen, gjorde oprør mod den siddende præsident Avellaneda. De fremmede i Tandil støttede politisk Avellaneda, fordi han førte en immigrationsfremmende politik og gik ind for salg af den uopdyrkede pampas til indvandrere, ja alle der kunne betale en jordlod. Mitre kom i 1873 med sine styrker til Tandil.⁷⁸ En af

hans kommandanter, oberst Machado havde i forvejen slået sig ned ved Tandil, og han beordrede municipalitetet, som han ellers først havde afsat, til at sende en velkomstkommité ud at møde præsidenten og hans følge. Fugl og andre indvandrere i Tandil ville nødig give indtryk af, at de tog parti, men de kunne ikke undslå sig. Ved mødet måtte Fugl uforberedt sige et par ord om, at man gerne modtog Mitre – men dog gerne havde gjort det under fredeligere forhold. Siden blev municipalitetet også tvunget til at holde officiel modtagelse for Mitre. Især udlændingene følte sig i en kattepine, for regeringsstyrkerne nærmede sig også Tandil. Og udlændingene havde, da bystyret var suspenderet, og der ikke var regulært politi, dannet en udlændingeforening til forsvar for deres rettigheder og opretholdelse af lov og orden. Fugl var formand og måtte derfor også bruge sine diplomatiske evner i denne penible situation, som dog afvikledes i fordragelighed, idet Mitre indvilligede i at lade municipalitetet fungere som byens overøvrighed indtil normale tilstande var genindført.

Fugl fik til sidst solgt møllen til Peder Nielsen. Han fik færdiggjort seks huse i byen. Nu kunne han forberede den endelige hjemrejse. Hellere end at blive ved sit livsværk i Tandil, foretrak han at drage hjem og slå sig ned som velsitueret og dannet borger på Frederiksberg.

Fugls otium varede hele 25 år før han døde mæt af dage i 1900. Fugl beholdt noget jord og nogle ejendomme i Tandil, hvad Hans fik gavn af, da han i 1890 virkede som ung læge dernede. På et andet punkt fortsatte Fugl sit virke for de danske derovre. I 1875 havde de danske i et brev til den danske regering forelagt deres behov for en dansk, lutheransk præst. Regeringen imødekømt ønsket og valgte til opgaven en ung teologisk kandidat, Oskar Meulengracht, der blev ordineret af Fugls gamle seminari-

En anden stor estancia i en blanding af spansk byggestil og dansk højskolegotik tilhørte mønboen Peter Larsen, der havde været hjemme i Danmark og gå i skole. 1920'erne. Forfatterens eje.

eforstander, nu biskop i Århus, G. P. Brammer.⁷⁹ I 1882 rejste denne opofrende præst hjem, og den danske menighed levede i fire år uden nogen dansk præst. Fugl blev kontaktet om problemet. På Askov Højskole var der oprettet en præsteskole for unge uden teologisk uddannelse, der ville tage præstegerningen blandt danske udvandrere op. Fugl førte derfor en lille korrespondance med forstander Ludvig Schrøder om at få sendt en ny præst derned.⁸⁰ Valget faldt på vendelboen Niels Dael, der havde fulgt højskolens udvidede kursus og gjort såkaldte fristudier.⁸¹ Han kom i lære hos en frimenighedspræst på det grundtvigianske Mors. 11 år blev hans tid derude. Skønt efterfølgeren havde indremissionske anskuelser, undgik de danske i Argentina den splittelse mellem grundtvigianere og indre mis-

sionske, som kom til at præge dansk-amerikansk kirkeliv.

Familien Fugl levede fra 1875 på Frederiksberg i kraft af den formue, Fugl havde skabt sig ved dygtighed og sparsommelighed. Sønnen Hans blev uddannet som læge, virkede nogle år i Tandil og havde siden praksis i Saksøbing.⁸² Datteren Valgerda blev grossererfrue. Hendes søn var ingeniør og blev direktør for Københavns Havn. Fugl døde fredeligt og møt af dage i 1900, 89 år gammel.

Fugls otium og eftermæle

Fugls betydning for den danske Argentina-udvandring bestod ikke i et aktivt virke for at fremme udvandringen fra Danmark til den fjerne pampas. Det var nærmere Fugls almindelig hjælpsomhed, der fik ham til i

1859 at agere leder for en gruppe udvandrere og til at hjælpe adskillige af de lolliker og mønboer, der kom derned, i gang ved at skaffe dem beskæftigelse. Det var folk som Manuel Eigler, Philip Mackeprang og Mathiasen-brødrene, der skaffede nye udvandrere til Tandil. Fugl påtog sig, trods nogle vrisne bemærkninger om de besværlige danske, dels at repræsentere danskernes interesse over for det offentlige, dels at gøre sit hjem til et socialt midtpunkt for det lille danske samfund, men han havde – og der tør man godt tro hans forsikringer – et ønske om at virke for hele partidoet Tandils fremgang. Det gjorde han ved sit virke i byrådet, municipalitetet. Dertil var han en foretager med et stort praktisk talent for at bygge, købe grunde, bygge mølle og meget andet. Han kunne let begå sig uden dansk hjælp, men de øvrige danskere havde behov for hans hjælp.

Som nævnt nåede antallet af danske indvandrere op på cirka 6.000 i 1920'erne. Nogle af de gamle lolliker og mønboer slog sig op til storbrugere. Det gjaldt f.eks. Chr. Mathiasen, der blev den første danske storbruger dernede og Peder Nielsen med Fugls gamle vandmølle. Den mest driftige mand fra 1870'erne til 1890'erne var Adolph Petersen fra Halstedkloster, der i sine velmagtsdage havde omkring 10.000 ha. i brug til hvedeavl og kvægbrug.⁸³ Andre senere tilkomne jyder og fynboer opbyggede andre store estanciaer, men for de danske med mindre fremdrift kunne det være vanskeligt at erhverve egen jord.

Steffen Elmer Jørgensen, f. 1953 i Stege på Møn: Arkivar ved Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg. Cand. mag. i historie og engelsk fra Københavns Universitet, 1982. Ph.D. fra European University Institute i Firenze, 1991. Har arbejdet med den danske oversøiske udvandring og de danske vejes historie. Vigtigste publikation er "Fra chaussé til motorvej. Det overordnede danske vejnets udvikling fraa 1761. Odense – Danske Vejhistorisk Selskab i komision hos Odense Universitetsforlag - 2001.

Noter

- ¹ Dette er Lars Bækthøjs skøn i bogen *Danske i Argentina*, Kbh., 1948, s. 56.
- ² *Veiviser over Danske i Argentina. Udgivet paa Foranstaltning af Den Skandinaviske Forening i Tandil, Tandil*, 1904. 1923-tallet og 1948-skønet fra Bækthøj, Lars, op.cit., 1948, s. 132-34.
- ³ F.eks. hos Pedersen, Erik Helmer, *Drømmen om Amerika*, Kbh., 1985, s. 95-102.
- ⁴ Hans Christensen Fugls erindringer, 1811-1900, 4 bd., Håndskriftsamlingen, Det Kongelige Bibliotek, Ny kgl. Saml., 3401, 4to, I-II, Vol. 1-4 (Hhv. 117, 282, 281 og 24 sider håndskreven tekst). Herefter: "Erindringer". Det indledende afsnit i bind I er en slægtshistorisk redegørelse. En dagbog, som Fugl førte de første år i Argentina, er ikke fundet, selvom Fugl selv omtaler den, og den har været benyttet af forstander Lars Bækthøj i dennes bog "Danske i Argentina" fra 1948.
- ⁵ Dorthea Fugls dagbog 1859-1873 med enkelte indførsler frem til 1918. I privat eje. Ulla og Bernhard Frederiksen, Hørsholm takkes for at have stillet dagbogen til min rådighed.
- ⁶ Det kgl. Bibliotek, Håndskriftafdelingen, NKS-2269-4to: Hans Christensen Fugl: Grammatik, Ordbog: "Grammatik i Pampasindianernes Sprog" ved Juan Fugl, København, 1895, bd. 1-2. "Ordbog Dansk-Pampa", bd. 3-5 og "Parlør, samtaler" og "Noter fra Pampassproget til Dansk", bd. 6.
- ⁷ Se note 87. Artikler om Argentina i *Geografisk Tidsskrift* i 1880'erne.
- ⁸ Udeladelserne må – den gode hukommelse taget i betragtning – nok mest ses som fortrængninger eller bevidste udeladelser.
- ⁹ Erindringer, s. 53-58 samt indledende slægtshistoriske afsnit.
- ¹⁰ Erindringer, s. 103-05. Skolen har formentlig været præget af den for tiden høje standard for undervisningen, som C.D. Reventlow indførte på skolerne i sit grevskab.
- ¹¹ Erindringer, s. 59-63.
- ¹² Smith var provst for Lollands Nørre Herred og senere også for Lollands Sønder Herred.
- ¹³ Bagest i Dorthea Fugls dagbog fra 1859 til 1872 findes et digt kaldet "Ved Christian Winthers Jordefærd".
- ¹⁴ Om seminariet, se bl.a. Rasmussen, Chr. Holdgård, "Vesterborg Seminarium", i *Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog*, 1979, s. 7-36.
- ¹⁵ Snedsted Seminarium blev oprettet i 1812 og i 1848 overført til Ranum i det nordlige Himmerland. Ved nedlæggelsen overførtes seminariets elever, lærere og dets lille arkiv til Ranum Seminarium.
- ¹⁶ Erindringer, s. 82.
- ¹⁷ Landsarkivet for Nørrejylland, C-640, nr. 15: Ranum Seminarium, eksamensprotokol 1828-52. Snedsted Seminarium blev nedlagt i 1839 og elever og arkiv m.v. overførtes til det nye Ranum Seminarium.
- ¹⁸ Se f.eks. Nør, Erik, *Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899*, Kbh. - Jurist- og Økonomforbundets Forlag - 1994, s. 208-213. Selvom amtmandene formelt førte forsædet og provsten var "andet medlem", var det provsterne, der førte forretningerne og havde bestyrelsen af direktionernes arkiver.
- ¹⁹ Pastor Holst havde været lærer for kronprins Frederik, den senere Frederik VII, og havde således gode forbindelser. Jf. Wiberg, S.V., *En almindelig dansk Præstehistorie, 1, 1870 (1959)*, s. 313.
- ²⁰ Landsarkivet for Sjælland, Stege Rådstue, N1, Skolekommissionens forhandlingsprotokol, 1818-62, s. 145 og 163 (1842). I september 1840 klagede guldsmed Lind, Stege, over, at Fugl havde mishandlet hans datter. Fugl havde slået hende med en lineal, og det blev pålagt ham kun at bruge reglementerede strafferedskaber. Det blev desuden pålagt lærerne at indskrænke de legemlige straffe. Guldsmeden fik til gengæld pålæg om, ikke at møde frem på skolen og blande sig i timernes indhold. Den 6. december 1843 holdt skolekommissionen ekstramøde, efter at skipper Jens Peter Rasmussen havde klaget over at Fugl skulle have behandlet dennes datter ilde. Han havde givet pigen en lussing og igen ikke brugt de reglementerede strafferedskaber. Fugl blev idømt en mulkt på 1 rbd. og pålagt at indføre alle korporlige afstraffelser i straffebogen.
- ²¹ Dorthea Fugls dagbog, s. 132. Indførsel 22. september 1866.
- ²² Erindringer, s. 98-99.
- ²³ Erindringer, I, s. 98. Fugl opregner tre klasser i Steges sociale verden: 1: Honoratiories, der var de studerede og de rige og fremtrædende borgere, 2: Den "mest velopdragne del af borgerstanden" og den velaflagte del af standen, samt 3: Den fattige del af borgerstanden samt almuen. Han mente selv at høre til mellem 1. og 2. klas-

se, selvom hans indtægt måske nærmere var til den underste.

²⁴ Carøe, Kristian (Udg.), *Den danske Lægestand, Supplementsbind til 7. udgave*, 1904, s. 48: Indførslen om Jacobsen oplyser følgende: "Jacobsen, Frederik Georg Henrik, f. 17. Aug. 1817 i Slesvig, d. 60-61 i St. José i Uruguay. F. 40 haud II. Praktiseret på Møen 42-44; derefter en kort Tid i Buenos Aires.: Værtshusholder der; prakt. I St. José i Uruguay 51. Gift i Buenos Aires med Spanierinde". Jacobsen var således 25 år, da han kom til Stege. Oplysningerne er sparsomme og Signe Jacobsen nævnes ikke.

²⁵ I arkivet fra Det danske Konsulat i Buenos Aires findes en skibsliste fra kaptajn Wordinger, der fortrinsvis anfører svenske passagerer.

²⁶ Under blokaderne og Rosas' protektionistiske politik var der ikke basis for passagerfart på Buenos Aires.

²⁷ Erindringer, II, s. 11-13. Pagineringen starter forfra i bind II.

²⁸ Skipperen var vist nok kaptajn Frellsen, der flere gange figurerer i oversigter fra det danske konsulat i Buenos Aires fra 1840'erne. Rigsarkivet, Udenrigsministeriet, Konsulatet i Buenos Aires, Korrespondance 1839-1855.

²⁹ Erindringer, II, s. 5.

³⁰ Ansøgningen om støtte til missionsvirksomhed findes i Rigsarkivet, Privatinstitutioner, Det Danske Missionsselskabs Arkiv 10.162 1821-, 1844: Hans Christensen Fugl., nr. 488, j.nr. 4/1844, Arkiv nr. 80, 17..

³¹ Som note 24. Missionsselskabets aførelse er dateret 18. juni 1844.

³² Dette arbejde var netop omtalt i Dansk Missions-Blad, Maj 1844, s. 39-40.. Om Clausens rolle for den skandinaviske kirke i Amerika, se f.eks. Enok Mortensen, *The Danish Lutheran Church in America*, Philadelphia 1967, s. 19-37 (Kap. 2).

³³ Küllmann, Bjørn & Ousager, Steen, *Brasilianiske Forbindelser. I*, Odense, 1996, s. 143-44. En bror til Christoffer, Peter Martinus Høyer, arbejdede i 1850'erne i et handelshus i Sao Luis i Brasilien og blev medejer af huset. En anden bror fandt også vejen til Sao Luis.

³⁴ Erindringer, s. 9.

³⁵ Erindringer, II, s. 13-15.

³⁶ Se f.eks. Lynch, John, *Argentina Dictator: Juan Manuel de Rosas 1829-1852*, Cambridge, 1981, s. 269-76.

³⁷ Saxilds først embede efter embedseksamen i

1838 havde været en stilling som læge under grevskabet Hardenberg-Reventlow på Lolland. Her kan han have mødt grev Frederik Ditlev Reventlow, søn af den gamle statsminister C.D. Reventlow. Frederik Reventlow var fra 1830 til 1834 dansk gesandt i Brasilien I P.W. Lunds omfattende samling af efterladte breve på Det Kongelige Bibliotek findes et brev fra Carl Fürst, der forhørte sig om mulighederne for at drive lægegerning i Brasilien. Det Kongelige Bibliotek, NKS-3261, Breve til P.W. Lund, ks. 1.: Brev fra C.J. Fürst, 1837. Fürst havde også kontakter til den tidligere gesandt i Brasilien, Frederik Reventlow, der kan have formidlet kontakten.

³⁸ Erindringer, II, s. 29-32.

³⁹ Erindringer, s. 32 ff.

⁴⁰ Erindringer, s. 40-44.

⁴¹ Erindringer, s. 90-101.

⁴² Erindringer, s. 106-12.

⁴³ Erindringer, s. 116-17.

⁴⁴ Erindringer, s. 122-25. Ved en by som Tandil havde man et jordmatrikuleringsystem, der svagt kunne minde om det amerikanske sectionssystem: Inderst i selve byen var der kvadratiske "manzanas" på ca. 1,7 ha. I byens periferi solgtes "quintas", der bestod af fire manzanas. En chacra, egnet til et lille landbrug, var igen på fire quintas. De lå i byens periferi og ude i det åbne land. Ofte ejedes chacraernes jord af de store estancieros eller rancheros, godsejere på etsancieros eller store kvægbrug, ranchos. Se Bækhøj, 1948, s. 35-36.

⁴⁵ Erindringer, s. 134-46.

⁴⁶ Erindringer, s. 178-80.

⁴⁷ Erindringer, s. 180-81..

⁴⁸ Erindringer, s. 194-95 og 212-13.

⁴⁹ Erindringer, s. 185-91

⁵⁰ Carøe, Kristian (Udg.), op.cit., 1904, s. 48.

⁵¹ Erindringer, s. 43-44.

⁵² Erindringer, s. 284-85. Brevet var blot adresseret til Hans Fugl i Tandil og forsynet med en anmodning på dansk om at blive underrettet, hvis han var død.

⁵³ Hjemrejse og besøg omtales i erindringerne, s. 286-307.

⁵⁴ Bækhøj, Lars, "Udvandringen til Tandil i Aarene 1859-1876", *Aarsskrift for Dansk Skoleforening i Argentina, 1910*, Tandil 1910, s. 17-33.

⁵⁵ Erindringer, s. 307.

⁵⁶ Erindringer, s. 351

⁵⁷ Erindringer, s. 354-56. Municipalitetet styrede

egentlig hele det såkaldte "partido", Tandil, altså en region under provinsen Buenos Aires. Det var således både bystyre, ja Bækhøj sammenligner det med kommunalt og amtsligt styre. Se Bækhøj, Lars, op.cit., 1948, s. 99. Den store Buenos Aires-provins var opdelt i cirka 100 partido'er.

⁵⁸ Erindringer, s. 353-58.

⁵⁹ Erindringer, s. 361-64. Figueroa hånlø, når Fugl forventede at få skøder tilsendt fra ministeriet. Fugl henvendte sig derfor engang direkte i en note til den ansvarlige minister og fik udvirket en fast procedure for udstedelse af skøder. Hvert municipalitet fik ret til at udstede adkomster på ejendomme i byerne, således at skødeudstedelse ikke skulle gå via korrupte embedsmænd i ministeriet, der ellers krævede ulovlige sportler. Dertil beordrede ministeren de savnede skøder, som der var betalt afgifter for, udstedt og sendt til Tandil.

⁶⁰ Erindringer, s. 374-98

⁶¹ Erindringer, s. 389-90.

⁶² Dorthea Fugls dagbog, s. 121-22, 14. marts 1862.

⁶³ Erindringer, s. 400-01.

⁶⁴ Erindringer, s. 258-59.

⁶⁵ Dorthea Fugls dagbog, privateje, s. 129.

⁶⁶ Erindringer, s. 465.

⁶⁷ Erindringer, s. 488-495.

⁶⁸ Meta blev begravet fra Birket Kirke den 13. oktober 1871, jf. Birket Sogns kontraminsiterialbog, 1869-83, Landsarkivet for Sjælland. Elena døde i København, idet familien efter Metas død hastede derind.

⁶⁹ Dorthea Fugls dagbog, s. 125. Ulykkens årsag bekræftes i den protestantiske menigheds kirkebog, 19.09. 11862. Gengivet i Rabal, Alice Larsen de, *Memorias de Juan Fugl*, 1989, s.492.

⁷⁰ Erindringer, s. 420-25.

⁷¹ Erindringer, s. 404.

⁷² Erindringer, s. 472-75.

⁷³ Erindringer, s. 514-19.

⁷⁴ Slatta, Richard W., *Gauchos and the Vanishing Frontier*, Lincoln, Nebraska, 1983, s. 169-74. Slatta, en amerikansk cowboy- og gauchohistoriker, citerer bredt fra en argentinske udgave af Fugls erindringer: *Abriendo surcos. Memorias de Juan 1811-1900*, trad. de Lars Bækhøj, 2. udg., Buenos Aires, 1973.

⁷⁵ Slatta, Richard W., op.cit., 1983, s. 173.

⁷⁶ Erindringer, s.508-09

⁷⁷ Slatta, Richard W., op.cit., 1983, s. 174-75.

⁷⁸ Erindringer, s, 542-54.

⁷⁹ Bækhøj, Lars, 1948, op.cit., s. 135-40.

⁸⁰ Det Kongelige Bibliotek, Håndskriftafdelingen, NKS-3550-4to. Ludvig Schrøders brevsamling I, kps. 26. Niels Dael førte fra Argentina en brevveksling med Schrøder, hvor han indgående skildrer sine oplevelser blandt de danske, se sst., kps. 17.

⁸¹ Bækhøj, Lars., op.cit., 1948, s. 140-45.

⁸² Dorthea Fugls dagbog, s. 143-45. Spredte noter fra årene 1890-1910.

⁸³ Beskrevet hos Bækhøj, Lars, op.cit., 1948, s. 60-90.

Lolland-Falster i bogverdenen

Af K. E. Watz

Kommunal-encyklopædi

Særnummer af tidsskriftet *Sentura* med snapshots af landets nuværende kommuner, også de lolland-falsterske – hver kommune har sit faktuelle eller fiktive opslag, skrevet af mange forskellige bidragydere, forfattere, journalister, sognepræster, studerende m.fl. (*Sentura* 17/18, efterår, 76 sider, 80 kr.)

Foto-historie

Mette Sandbye (red.): ”Dansk fotografihistorie”, 440 sider, 499 kr., Gyldendal. Her kan man blandt andet læse om politifotografierne, der i 125 år har været anvendt i efterforskningen. I 1881 var et politifotografi således med til at opklare rov mordet på ægopkøber Per Jønson i Sausø, idet vidner ud fra et foto kunne udpege landarbejderen Anders Nielsen Sjøllænder som gerningsmanden. Nielsen, der var flygtet til Tyskland, blev anholdt og stillet for retten herhjemme. Den 22. november 1882 blev han – som den sidste i Danmark – hals-hugget ved en offentlig henrettelse på Lolland.

Mord-historie

Bent Jensen og Erik Petersen: ”Mordet ved Berritzgård november 1808”, udgivet af Lokalhistorisk Forening, Saksøbing, og Nordea-fonden, forhandles i Bøger & Papir, Saksøbing. Lokal forskergruppen

kortlægning af et lokalt mord, begået af H. C. og Anders Sandøe Ørsteds yngre bror, Niels Randolff von Ørsted.

Venner og fjender

Palle Birk Hansen og Anna-Elisabeth Jensen, Storstrøms Amt, og Manfred Gläser og Ingrid Sudhoff, Hansestadt Lübeck (red.): ”Venner og fjender – dagligliv ved Østersøen 700-1200”, udgivet som led i formidlingen af det dansk-tyske forskningsprojekt ”Venner og fjender omkring Østersøen” og som katalog for en udstilling med samme titel i Nykøbing F. og Lübeck.

En lollik på Østfronten

Jens Fjelde i samarbejde med Michael Holbek Jensen: »I skyggen af hagekorset«, 176 sider, 199 kr., Ekstra Bladets Forlag. Helge Andreas Fjelde fra Søllested meldte sig under besættelsen som frivillig til Frikorps Danmark, og blev efter krigen dømt for landsforræderi efter den både i samtiden og senere stærkt kritiserede lov om »forræderi og anden landsskadelig virksomhed«. Hans søn Jens Fjelde fortæller faderens historie. I 2001 udgav Jens Fjelde sin fars dagbogoptegnelser fra dagene op til Berlins fald i april 1945 under titel »Berlin 1945«. Denne bog foreligger nu i en ny, revideret udgave, ligeledes udgivet af Ekstra Bladets Forlag.

H. C. Andersen var en flittig herregårdsgæst. Han besøgte blandt andet Corselitze.

Digter-besøg

Mette Winge: »På besøg med H. C. Andersen på danske herregårde«, 144 sider, 249 kr., Aschehous Forlag. Om eventyrdigterens besøg på en snes danske herregårde, blandt andet Corzelitze, hvor han red på æselryg i skovene, tog på udflugt til Hesnæs og badede i Østersøen, alt morsomt illustreret af tegneren Claus Seidel.

Nysted-kronike

John Voigt: »Nysted Krøniken 2003«, illustreret med fotografier, 75 kr. Sælges i flere lokale forretninger, bl.a. Anne-Maries Boghandel og via Internettet.

Skibs-registrant

Ole Stig Johannesen: »Skou-bådene«, 200 sider, illustreret, 380 kr., Forlaget Nautilus. Detaljeret beskrivelse af de 57 fartøjer, der i sin tid blev bygget til rederiet Ove Skou på Nakskov Skibsværft.

Kaj Munks lærer

Søren Daugbjerg: »Martinus Wested« - en landsbylærer«, 188 kr., forord af Bertel Haarder, Poul Kristensens Forlag. Om Kaj Munks lærer, der virkede i Vejleby fra 1905 til 1943.

Pengefortet i Nykøbing

Gunnar Dyrberg: »Under henvisning til...«, Forlaget Holkenfeldt 3. Den tidligere modstandsmand fortæller i sin erindringsbog blandt andet om sin ansættelse i Landmandsbanken, nu Den Danske Bank, sin opfindelse af Pondus-figuren, og om bankens nye filial i Nykøbing F., en moderne bygning i beton, som de ansatte på grund af betonen betegnede som et pengefort.

Bygningshistorie

»Bispegården i Nykøbing Falster«, katalog med beskrivelse af bygningens historie, udgivet i tilknytning til Museet Falsters Minders særudstilling i anledning af Lolland-Falsters stifts 200 års jubilæum i sommeren 2004.

Bispegårdens historie beskrives udførligt i kataloget til Museet Falsters Minders særudstilling i sommer.

Albuen igen

George Nellemann: »Lollands Albue - kystkultur i historisk perspektiv«, 98 sider, udgivet af Museet Falsters Minder. Ny, re-

Albue-lodsen Jens Gunnarsen (1818-1900) ernærede sig også som fisker. Foto fra den nye udgave af George Nellemanns bog »Lollands Albue«.

videret, ajourført udgave af bogen om det lille lollandske fiskersamfund, der første gang udkom i 2000, og som længe har været udsolgt.

Børnehjemsbørn fortæller

Rita Naabye: »Børnehjemsbørn«, 128 sider, 145 kr., Forlaget Skovlænge, Søllested. 14 tidligere børnehjemsbørn, blandt andre den nu 80-årige Karen Kehlert Clausen fra Maribo, fortæller deres personlige historie.

Erindringsbog

Kurt Wilchen-Petersen: »En Nykøbing Falster drengs historie - fra fødsel til pensionist 1930-1997«. Sælges i Bog & Ide, Nykøbing F.

Arkæologi

Henrik Dahl (red.): »Aktuel Arkæologi«, nr. 5, september 2004, 40 sider, 56 kr., Dahls Forlag, Kalvehave (sælges bl.a. i museumsbutikken på Museet Falsters Minder). Artikler om blandt andet de arkæologiske undersøgelser ved Slotsbryggen i Nykøbing F. af Henrik Dahl og Benny Staal.

De arkæologiske udgravninger ved Slotsbryggen bragte mange spændende fund for dagens lys. (Foto fra tidsskriftet »Aktuel Arkæologi«).

Det skete i 2004

Lolland-Falsters Historiske Samfunds ture og temadag

Bustur til Sønderjylland og Sydslesvig

*En personlig beretning
af Birgit Sten Jensen*

30 medlemmer deltog i den årlige bustur, denne gang ikke i Store Bededagsferien, men i weekenden fra fredag morgen den 21. maj til søndag aften den 23. maj. Hans

Christian Bentsen, Rødby Lokalhistoriske Arkivs leder, havde tilrettelagt en tur så pakket med oplysninger om Danmarkshistorien, som den udspillede sig over 1000 år i tidligere og nuværende grænseområder mellem Danmark og Tyskland. Det er svært at gengive turen kortfattet, så jeg vil kun fremhæve det, som gjorde mest indtryk på mig personligt.

Det måske ældste teglstensbyggeri i Norden er den del af Dannevirke, som hedder Valdemarsmuren, efter bygherren Valdemar den Store. Foto: Birgit Sten Jensen

Det fremskudte dige ved Vidåslusen. Foto: Birgit Sten Jensen.

Vi overnattede begge nætter i Harrislee i Tyskland lige på den anden side af grænsen ved Flensborg, og havde derved flere gange lejlighed til at nyde de smukke omgivelser omkring byen, enten vi kom sydfra eller nordfra. Når man aldrig har været i den del af landet før, er der tre steder, man på forhånd er spændt på at opleve nemlig Dannevirke, Hærvejen med Immervad Bro og Frøslevlejren. Forventningerne blev ikke gjort til skamme.

Det moderne Vikingemuseet ved Hedeby var en informativ oplevelse, foruden at være interessant arkitektur, udformet som en slags vikingskib. At Hedeby i 900-tallet var Nordens største og vigtigste handelsby var tabt i min erindring, den var omgivet af en halvcirkel af volde, som på midten mødtes med Dannevirke. Det måske ældste teglstensbyggeri i Norden er den del af Dannevirke, som hedder Valde-

marshmuren, efter bygherren Valdemar den Store.

Hærvejen er i vore dage ikke let at finde, asfaltering, opdyrkning og grusgravning har gjort så store indhug, at man egentlig kun kan være 100% sikker på dens tilstedeværelse på den fredede Immervad Bro, som er bygget af kampesten. Frøslevlejren er nu delvist et museum, som stilfærdigt i smukke omgivelser har svært ved at fortælle sin grufulde historie fra 2. Verdenskrig.

På vore ture besøgte vi Højer Sluse og det fremskudte dige ved Vidåslusen, hvor der var et lille lokalmuseum. Andre stop var Tørring Vandmølle, Schackenborg Slot, Møgeltønder Kirke og Herrnhuter Kirkegården i Christiansfeld, byen som er kendt for sine honningkager, (så vi tømte bagerforretningen). Herrnhuter Kirkegården lig-

Kopien af Kagmanden på torvet i Tønder. Foto: Birgit Sten Jensen.

ner ikke nogen anden kirkegård, jeg har set nogen steder rundt om i verden, alle gravsten er ens, firkantede, anbragt i et kvadratisk mønster, og uden nogen form for beplantning. De skal ligge til "evig tid", dvs. til de er fuldstændigt eroderede væk. I Tønder fik vi et par timers ophold på egen hånd. På torvet står en kopi af Kagmanden (kag betyder stryg eller pisk), som i forrige århundrede blev brugt til afstraffelse af tyve og "kæltringe", senere fandt jeg originalen i træ i porten til Tønder Museum, som også huser kopier af Guldhornene, fundet blev gjort i området.

Alle tre dage passerede vi runestene, den mest bemærkelsesværdige var "Hær-

ulfsteneren" (hairulfR), den eneste eksisterende runesten langs den sønderjyske del af hærvejen, en runesten fra omkring år 900, i 1864 taget som sejrstrofæ af en tysk prins og anbragt på slottet Dreilinden ved Potsdam, og i 1951 hjembragt af Nationalmuseet. Undervejs fik vi også fyldige oplysninger om krige, grænsestridigheder, våben og lign., områder som jeg er inkompetent til at referere, da jeg aldrig har været soldat. Alligevel kan jeg godt sige, at det har været en pragtfuld tur, jeg glæder mig allerede til næste år. Tak til vor turleder.

Nakskov Fjord

Af Ole Munksgaard

Lørdag d. 12. juni drog 30 personer på tur med postbåden til to af Nakskov Fjords mange historiske steder. Turen stod primært i 1400-1600-tallets tegn, idet målene for turen var Slotø og Lollands Albue.

Efter en kortere sejl tur ad det gamle middelalderlige sejløb aflagde vi besøg ved ruinerne af Engelborg, der blev grundlagt af kong Hans i begyndelsen af 1500-tallet som befæstet orlogsværft. Engelborg spillede en væsentlig rolle i forbindelse med opbygningen af en dansk orlogsflåde, og indgik samtidig i forsvaret af købstaden Nakskov, der på dette tidspunkt var en af landets mest betydningsfulde byer. Efter en introduktion til stedets betydning blev vi vist rundt ved ruinerne, der er under fortsat restaurering.

Turen fortsatte derefter forbi Enehøje, som på et tidspunkt var ejet af polarforskeren Peter Freuchen, og som var samlingssted for Freuchen og hans mange venner fra det københavnske kunstnermiljø, bl.a. forfatteren Otto Gelsted, der i 1929 udgav en samling naturlyriske digte: "Enehøje-Digte". Det sidste mål for turen var Lollands Albue, hvor der blev vist rundt og

fortalt om de mangeartede aktiviteter, der havde fundet sted på lokaliteten specielt i perioden 1400-1650, hvor Albuen både fungerede som flådehavn, mødested for forhandlinger med Hanseaterne samt handels- og fiskeplads, hvilket man kan læse om i Samfundets årbøger fra 1994, 1995 og 2003. Hjemturen gik ad det "nye" og direkte sejlløb tilbage Nakskov, hvor fjorden – ikke mindst på baggrund af det gode vej – fremviste sine mange naturmæssige kvaliteter.

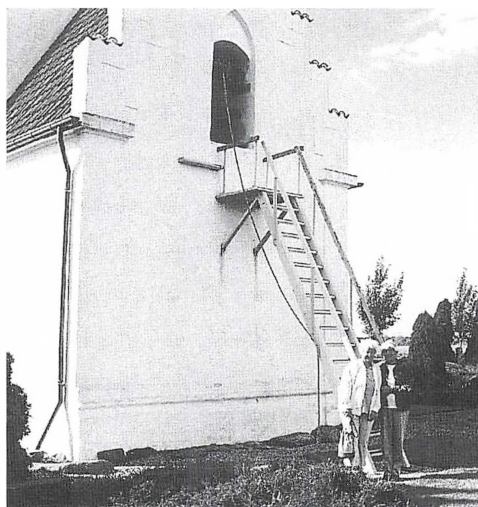
To landsbykirker og en bykirke på Vestlolland

Af Henning Bjørn

Lørdag d. 28. august kl. 14.00 samledes 25 deltagere ved Skt. Nikolai kirke i Nakskov. Heidi Pfeffer bød velkommen, og holdt et omfattende og grundigt foredrag om kirken og dens historie.

De store sildemarkeder som har været afholdt på Albuen i middelalderen har været med til at Nakskov voksede sig til den største og vigtigste by på Lolland. I 1266 fik byen de første privilegier og i 1274 fik byen købstadsrettigheder. I den samme periode byggede man også kirken på det højeste sted i byen, 5 1/2 meter over havets overflade. Kirken er bygget som en romansk murstenskirke, og den var viet til de søfarendes helgen Skt. Nikolai. I 1400-tallet begyndte man at udvide kirken mod vest med et treskibet langhus og et højt tårn i gotisk stil med spir, så den kunne tage sig ordentligt ud som en rigtig købstadskirke. Byggeriet gik dog langsomt, og først i 1650 blev kirkens østlige del færdig. Desværre havde vi ikke mulighed for at komme ind i kirken pga. bryllup, men vi fik så fortalt om byens historie i stedet for.

Derefter kørte vi til Løjtofte kirke, hvor vi blev modtaget af sognepræst Ivan Han-

Løjtofte Kirke. Foto: Leif Johansen.

sen, inde i kirken fortalte han om sognets historie og om kirken, som er en beskedne lille kirke. Det fornemste inventar er døbefonten af gotlandsk sandsten og med en billedserie, altertavlen er fra 1595, prædikestolen hører til landsdelens ældste fra omkring 1580.

Dagen sluttede med et besøg i Købelev, her var det også sognepræsten, Ulla Vester Therkildsen, der viste os ind i den større og mere anseelige bygning. Hun fortalte meget levende om kirken og specielt om en af de kendteste præster, nemlig Rasmus Møller, der senere blev biskop. Han var far og stedfar til digterne Poul Martin Møller og Christian Winther. Besøget sluttede med at se den store og meget smukke præstegårdshave.

Årsberetning 2004

Til årsmødet 12. april 2005 på Bangs Have i Maribo

Af Ole A. Munksgaard

Traditionen tro indledtes det nye år med afholdelsen af årsmødet, der i 2004 fandt sted på Saksøbing Vandrehjem. Som en konsekvens af, at årets ”større” tur skulle gå til områderne syd og nord for den dansk-tyske grænse, havde bestyrelsen som foredragsholder inviteret direktøren for Institut for Grænseregionsforskning, Jürgen Kühl, der dog med forholdsvis kort varsel måtte melde afbud, da han skulle deltage i en konference i USA. Som erstatning for Kühl deltog derfor en anden af Institutets medarbejdere, Martin Klatt, der via sit foredrag gennemgik grænseregionens mindretalsproblematikker siden 1920. – Til selve årsmødet var der desværre et forholdsvis ringe fremmøde, idet kun 28 personer deltog, hvilket bestyrelsen betragter med bekymring, idet en tendens til faldende fremmøde har vist sig gennem de senere år.

Efter foredraget og det obligatoriske kaffebord afholdtes generalforsamlingen, hvor formandens beretning og regnskabet blev godkendt. Efter et par års økonomiske vanskeligheder udvikler Samfundets økonomi sig igen i den rigtige retning, hvilket indebærer, at der heller ikke i 2004 blev ændret på kontingentets størrelse.

Desuden blev et skriftligt udkast med forslag til ændring af Samfundets vedtægter

lagt frem med henblik på vedtagelse på årsmødet 2005. Begrundelsen for vedtægtsændringerne var, at generalforsamlingen allerede i 1993 vedtog, at kassereren kunne vælges uden for bestyrelsen, men at dette aldrig var blevet indføjet i vedtægterne. Yderligere var det bestyrelsens opfattelse, at vedtægterne trængte til en sproglig modernisering.

I forbindelse med punktet om Samfundets fremtidige virksomhed udspandt der sig en frugtbar og generel diskussion vedrørende Samfundets arrangementer. Der indkom flere gode forslag til ture og ikke mindst samarbejde med andre organisationer bl.a. Historisk Samfund for Præstø Amt, idet udbuddet af arrangementer fra forskellige foreninger i regionen er stærkt stigende.

Generalforsamlingen afsluttedes med valg til bestyrelsen, hvor de 4 opstillede bestyrelsesmedlemmer modtog genvalg uden modkandidater. På posten som 1 bestyrelsessuppleant, hvortil der skulle være nyvalg, valgtes Elisabeth Schjerning.

Af arrangementer for medlemmerne er der i 2004 blevet afholdt to halvdagsture til henholdsvis Nakskov Fjord med besøg på Slotø og Albuen samt en kirketur med besøg ved Skt. Nikolai i Nakskov og kirkerne i Løjtofte og Købelev. Disse arrangemen-

ter omtales som sædvanligt lidt mere detaljeret her i årbogen under "Det skete i 2004". Tilfredsheden blandt medlemmerne med disse arrangementer går igen, når vi taler om turen til Sønderjylland og Sydslesvig, der strakte sig over tre dage, men hvor der beklageligvis ikke var den ønskede deltagelse.

I forbindelse med den tidligere formands afsnit i årsberetningen i årbogen for 2003 vedrørende omtalen af en artikel i årbogen for 2002 om Ravensborg borgruin ved Erik Mandrup-Poulsen, skal jeg hermed præcisere, at det arkæologiske ansvar for og ledelsen af udgravningen af Hejrede Vold ene og alene lå hos Lolland-Falsters Stiftsmuseum ved arkæolog Karen Løkkegaard Poulsen.

I løbet af året mistede Samfundet et af sine meget aktive og historisk interesserede medlemmer, nemlig vores revisor Hans Larsen, der omkom ved en trafikulykke. Vi vil altid mindes Hans Larsen for hans aldrig svigtende interesse for Samfundet. Æret være hans minde.

Afslutningsvis vil jeg gerne pointere, at Samfundet befinder sig i smult vande. Medlemstallet er godt, økonomien er tilfredsstillende, og vores årbog modtages og omtales på bedste vis af medlemmerne, dagspressen samt andre historiske tidsskrifter. Derfor skal der her rettes en stor tak til de øvrige bestyrelsesmedlemmer for deres store og frivillige indsats for Samfundet.

Lolland-Falsters Historiske Samfund

Oprettet 27. juni 1912

ÆRESMEDLEM

Fhv. redaktør Verner Hansen, Maribo.

BESTYRELSEN

Formand: Ole Munksgaard, Mågevej 8,
Langø, 4900 Nakskov, tlf. 54 94 81 43.
oam@c.dk

Næstformand: Palle Sørensen, Skolevej 1,
Frejlev, 4892 Kettinge, tlf. 54 87 36 40.
Skolevej1@mail.tele.dk

Sekretær: Bjarne A. Madsen, Storemosevej
109, 4944 Fejø, tlf. 54 71 31 00.
bam@km.dk

Ina Antonsen, Nykøbingvej 65, Nørre Kir-
keby, 4863 Eskilstrup, tlf. 54 43 64 28.
inboge@mail.tele.dk

Hans Christian Bendtsen, Kløvervænget 3,
4970 Rødby, tlf. 54 60 15 14.

Heidi Pfeffer, Dronningensgade 27 A,
4800 Nykøbing F., tlf. 54 82 80 35.
post@lasa.dk

Frank V. Nielsen, Nørre Alslev Langgade
51, 4840 Nørre Alslev, tlf. 54 43 56 92.

Kasserer (og bestyrelsessuppleant):
Elisabeth Schjerning, Lupinvej 64,
4873 Væggerløse, tlf. 54 13 63 53.
erik.schjerning@mail.dk

Revisorer

Henning Bjørn, Degneallé 14,
4990 Sakskøbing.

Hans Larsen, Sakskøbingvej 97,
St. Musse, 4880 Nysted. (†)

Revisorsuppleant

Gerda Hansen, Vigvej 102,
Vålse, 4840 Nørre Alslev

2. revisorsuppleant

Sonja Linder, Stolt Henriksvej 24,
4873 Væggerløse.

Redaktionsudvalg

Heidi Pfeffer, Ole Munksgaard,
Bjarne A. Madsen og Frank V. Nielsen.

Arrangementsudvalg

Ole Munksgaard, Palle Sørensen,
Ina Antonsen, Frank V. Nielsen,
Hans Chr. Bentsen og Elisabeth Schjerning.

PR-udvalg

Hans Christian Bentsen, Ina Antonsen,
Heidi Pfeffer.

Tilsyn med mindesten

Frank V. Nielsen, Palle Sørensen

*Repræsentantskabet for Institutionen
Statsminister C. D. F. Reventlows Minde*
Ina Antonsen.

Bestyrelsen for Lolland-Falsters

Stiftsmuseum

Ole Munksgaard.

Se også Lolland-Falsters Historiske Samfunds hjemmeside:

www.lollandfalstershistorie.dk

Love for Lolland-Falsters historiske Samfund

§ 1.

Samfundets formål er at vække og nære den historiske sans ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og fremdrage den stedlige historie. Dets hjemsted er Maribo.

§ 2.

Formålet søges opnået ved udgivelse af en årbog og andre historiske skrifter samt, forsåvidt midlerne strækker til, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt om i stiftet, udflugter m.v.

Det er endvidere et formål at søge rejst og vedligeholdt sten til minde om historiske personer og steder.

Samfundet søger et samarbejde med lokalhistoriske arkiver og museer og ønsker at støtte lokalhistoriske aktiviteter på Lolland-Falster.

§ 3.

Medlemsbidraget fastsættes på generalforsamlingen. Man er stemmeberettiget 1 måned efter indmeldelsen. Alle medlemmer modtager gratis samfundets årbog.

§ 4.

Samfundets bestyrelse består af 7 medlemmer, hvoraf 4 indgår de lige årstal og 3 de ulige årstal. De vælges ved simpel stemmeflertal for 2 år ad gangen. Desuden vælges 2 suppleanter, hvor 1 afgår hvert år. Der vælges ligeledes 2 revisorer og 2 suppleanter ved skiftevis afgang.

Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med formand, næstformand, kasserer og sekretær, og disse udgør et forretningsudvalg. Bestyrelsen udpeger en redaktør af årbogen i eller uden for sin midte.

Bestyrelsen nedsætter udvalg til at arbejde med samfundets aktiviteter, således redaktionen af årbogen, arrangementer, medlemshvervning med mere. Bestyrel-

sen kan i givet fald udpege interesserede medlemmer til udvalgene.

§ 5.

Generalforsamlingen indkaldes ved meddelelser i dagbladene eller ved direkte indbydelse, der sker mindst 14 dage forud. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, må være bestyrelsen i hænde mindst 1 uge før generalforsamlingen.

Den ordentlige generalforsamling afholdes i april. På denne aflægger bestyrelsen beretning om samfundets virksomhed i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. april til 31. marts, og fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere foretages valg af bestyrelsesmedlemmer, bestyrelsessuppleanter, revisorer og revisorsuppleanter.

På generalforsamlingen forelægges den fremtidige virksomhed, over hvilken en plan udsendes til medlemmerne.

En overordentlig generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder, at der er grund hertil, og skal indkaldes, når mindst 25 medlemmer stiller skriftlig forlangende derom, senest 1 måned efter at påkrav er fremsat.

Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpel stemmeflertal. Vedtagelse af ændringer i lovene og om samfundets opløsning skal dog, for at være gyldig, ske på 2 umiddelbart på hinanden med mindst 14 dages mellemrum afholdte generalforsamlinger efter særlig derom udgået bekendtgørelse.

Ved beslutning om samfundets opløsning bestemmer den sidste generalforsamling, hvorledes der skal forholdes med de midler, samfundet til den tid måtte være i besiddelse af.

Lovene således vedtaget på generalforsamlingerne den 13. maj, den 2. juni 1986 og senest den 22. april 1993.

Person- og stednavneregister

A		Caldwel, Sgt.	44
Adelheid	61	Callaway, Melvin F.	44
Albuen	144	Carolus	61
Aleit, Heinz	44ff.	Christiansen, Carl	129
Algreen, Peder	118	Christiansen, Rasmus	96
Alsleben, Almuth	54	Christianssæde	85
Ambrosius	127	Christianssæde Skov	78
Andersen, H. C.	27, 144	Christoffersen, Agnes	39ff.
Andersen, skrædder	84, 86	Christoffersen, Frederik	39ff.
Antonisen, Chresten	80, 94	Christoffersen, Rita	40
Argentina	116ff., 134	Classen, Clara Charlotte	28ff.
Arninge	63	Classen, P. H.	28
Asråd	23	Clausen, Alfred	46
Avnø	40	Clausen, Claus Lauritzen	120
B		Clausen, Frode	46
Banda Oriental	121	Clausen, Karen Kehlert	145
Bandholm	33	Collin, Edvard	28ff., 33
Barup Sø	113	Corner, løjtnant	42
Basnæs	28	Crone, Marie	129ff.
Bastone, Lt.	44	Cummings, Sgt.	44
Berkel	38	D	
Berlin	35	Dael, Niels	138
Berritzgård	143	Danmark	9, 14, 24, 35, 37, 43, 127
Bertouch-Lehn, Rudolf	40, 42	Danner, grevinde	31
Bjermæs	38	Davis, Sgt.	44
Bjørn, Henning	149	Dominguez, Don Narciso	130
Blatnica	11	Dronning Arnegunde	17
Blåtand, Harald	51	Duesminde	5ff.
Boesen, Caroline	29	Dybøl	65ff.
Boisen, C.	120	E	
Boisen, P. O.	118, 121	Eigler, Manuel	129ff., 139
Borgø	75	Elmelunde	119
Bornholm	63	Engestofte	43
BorreknoId	113	England	38, 44, 121
Brammer, G. P.	118, 120, 138	Errindlev	39, 44
Brandstrup	85, 93	Europa	5ff., 19, 28
Brasilien	121ff.	F	
Bregentved	28	Falster	25, 27, 32, 35ff., 44
Bremen	120	Fanfjord	113
Bremersvold	39	Fehmarn	38
Buchhoitz, Fritz von	44	Feilberg, Niels H.	13
Buenos Aires	116, 125ff., 134	Femern Bælt	44
Bulgarriget	24	Figueora, fredsdommer	135
Bundvig	87	Fjelde, Helge Andreas	143
Bunzen, Andreas	32	Fjelde, Jens	143
Bursø	43, 45	Flensborg	68
Bødker, Benni	27	Forneby	43
Bøtø	37	Frankiske Rige	7, 19, 21
C		Frede	23ff.
Cachocheira	122		

Frederik VII	28, 31
Frederiksberg	127, 138
Frederikssted	32
Fregge	24
Fribrødre Å	108ff.
Froberg, Eggert Christoffer	65
Fugl, Chresten	117
Fugl, Dorthea	117ff.
Fugl, Hans Christensen	116ff.
Fugl, Mette	117
Fyn	30, 38
Fürst, Carl Johan	122

G

Gammelby	57
Garibaldi, Giuseppe	122
Gedser	35, 44
Gerringe	80, 87
Gissfeld	28
Gjærsing, kontorist	122ff.
Glørup	28
Godfred	61
Gomez, Ramon	135ff.
Gore, Edward	39, 41
Grahl, August	30
Grendel, Verner	65
Grove	44
Grubbe, Marie	27
Grundtvig, N. F. S.	119
Grønnedal, Tim Jonas	49
Grønsund	27, 33, 112
Gunnerson, Jens	145
Gyldenløve, Ulrik Frederik	27
Gørlev	14
Gåbense	30, 33

H

Halskov Vænge	32
Halsted	127
Halsted Dyrehave	25
Hamburg	120, 130
Hammershøj, Thomas	119
Hansen, Boje	5ff., 57ff.
Harald Blåtand	25
Harre Vig	62
Hartmann, Carl	27
Harzen	60, 130
Hedeby	14, 61ff.
Hejrede	25
Hellinge	37
Hersø	87
Hesnæs	39
Hildvig	23
Hillested	43
Hjertebjerg	119
Hoby	87
Hoby Skov	73, 87

Holeby	40, 46
Holland	38, 44
Holle	73ff.
Hollenæs	49
Holsteinborg	28
Hornemann, Emil	28
Horslunde	116ff.
Horton, Gerrad	38ff.
Hummingen	80, 85
Hyldtofte	38ff.
Hækkerup, Lars	118
Hæsø	87

I

Isted	32
-------	----

J

Jacobsen, udvandrere	121
Jensen, Birgit Sten	146
Jensen, Peter	41
Johnson, Richard	39ff.
Junker, Jørn	47
Jønson, Per	143
Jørgensen, Steffen Elmer	116

K

Kalmar	37
Karl den Store	61
Kayser, Forest	38ff.
Kjæp, Henry	86
Knudsen, Anne Kirstine Frederikke	101
Knudshoved Odde	55
Knuthenborg	91
Kold, Christen	118
Kolin	9
Korselitse	27, 144
Kortrup	87, 94
Kramnitze	87, 99
Kuditse	63
Købelev	149
København	28, 33, 45, 76, 86, 96, 102ff., 134
Køge	44
Kølle, P. M.	134

L

La Plata	120
Lagoa Santa	122
Larsen, Ane Kirstine	130
Larsen, Ejner	44
Larsen, Hemming	130
Larsen, Kaj	86
Larsen, Margrethe	129
Larsen, Marie	129
Larsen, overbetjent	46
Levin, Povl	97
Lilleholm	87
Limfjorden	62

Lindberg, J. Kr.	118
Lolland	5, 8, 25, 35ff., 49, 57, 128, 134
Lolland-Falster	25, 35, 37, 52, 55
Lorentzen, Marie	91
Lund, P. W.	122
Lundehøje	40
Lundholm Inddæmning	40
Lungholm Lyng	42
Lyttesholm	38
Lødsen, Ib	47
Løftofte	149
Løye, Christian	43

M

Machado, kaptajn	135
Mackeprang, Filip	129ff., 139
Maglebrænde	113
Magleby	129
Magleholm	38, 87
Maglemer	43
Majgren, jomfru	130
Malt	14
Maribo	25, 44ff., 52, 75, 85
Maribo Sø	45, 145
Marielys	44
Marienburg	37ff.
Marsh, Robert	39, 41
Masnedø	76
Mason, James	35
Mathiasen, Christian	129, 131, 135, 139
Mathiasen, Hans Peter	129
Mathiasen, Lars	129, 132
Mecklenburg	63
Meincke, politiassistent	39
Meisler, Carl	130
Meisler, Peter	130
Meulengracht, Oskar	137
Mikkelsen, Peder	98
Mikkelsen, Søren	41
Minas Gerais	122
Monrad, biskop	32
Monte Video	121ff.
Mortensen, Hans	33
Munk, Kaj	144
Munkeby	49
Munksgaard, Ole	148
Mynster, J. P.	118
Møller, Johan	127
Møller, Poul Martin	118
Møller, Rasmus	118
Møller-Holst, P. N.	119
Møn	113, 119, 128ff.
Møns Klint	128

N

Nakskov	36, 48, 85, 101ff., 118, 129, 131, 134, 149
---------	--

Nakskov Fjord	37, 148
Nakskov Inderfjord	49
Necochea	116
Neergaard, lærer	42
Nielsen, Axel	45, 84ff., 94, 98
Nielsen, Holger	73ff.
Nielsen, Niels Peter	73ff.
Nielsen, Peder	129, 134, 137, 139
Nielsen, Svend Aage	73ff.
Nielson, proprietær	43, 46
Nissen, Thorkild Balslev	42
Norden	14
Nordfalster	30
Nordsøen	35
Nordtyskland	37
Normandiet	24
Nykøbing F.	29ff., 37, 103, 143ff.
Nysted	37, 39
Næsبæk	87
Næsgaard	33

O

Odense	28
Olsen, Konrad	85
Olson, Donald C.	41
Olstrup kirke	40
Oribe, general	121
Oslo	57
Otto III	61

P

Pedersen, Frode	83
Pedersen, H. K	46
Pedersen, Sofus	89
Peenemünde	44
Perez, Jacinto	136
Peters, Josef	44ff.
Petersen, Adolf	127, 139
Petersen, Thorvald	129, 131, 134
Pommern	37, 63
Pontoppidan, Hendrik	120ff.
Poulsen, William	39
Poznan	37
Pruess, Peter	47ff.
Pruess, Sepp	48
Pruess, Walter	44ff.
Pugerupgård	39

R

Rask, Erik	43, 48
Rasmussen, Christian	39
Rasmussen, Janus	39
Rasmussen, Tove Glud	101
Refshale	43, 46, 75
Refshale Mose	43
Reinbach, politimester	42
Reventlow, C. D.	118

Ribe	14
Ringsted	44
Rivera, Fructuoso	121
Rollo	24
Rom	20
Rosa, diktator	121
Rosendal, Rector	29
Rubæk, Per	43
Rusland	24
Ryde	37, 74
Rügen	40
Rødby	37, 41, 44, 73
Rødby Fjord	24ff., 38
Rødby Flyveplads	35
Rødby Kirkenor	87
Rødby Lystskov	85
Rødbyhavn	40, 44, 75, 94
Rødsand	37
S	
Sakstjed	35ff.
Salomonsen, Eva	14
Sambol, Zvonimir	38ff.
Sarup, Hans Valdemar	39ff.
Sassnitz	35
Saxild, Hans Wilhelm	122
Schilling, Henrik	5, 50
Schlesien	65
Schmidt, Clothilde Thekla Elisabeth	70
Schrøder, Ludvig	138
Schweidnitz	65ff.
Sjælland	32, 40
Sjællænder, Anders Nielsen	143
Skandinavien	21
Skovbyhøj	39
Skrædder, Niels	92
Skørringe	93
Slagelse	51
Slemminge	43
Slesvig-Holsten	31, 38
Slidsholm	87
Slotsbryggen	145
Slotø	37
Slovakiet	11
Smalby	80
Smith, Daniel	117ff.
Småland	9
Snedsted	118
Solané, Geronimo de	135
Southampton	130
Spang, pastor	119
Spitler, William T.	41
St. Denis	17
Stege	117, 129
Sten Øerne	41
Stoklund, Marie	14, 18
Storstrømmen	76
Stralsund	35
Stubbekøbing	113
Svendborg	30
Svensker, Gunnar	87
Sverige	23, 37, 44
Svinø	40, 44
Sydamerika	128, 130
Sydslesvig	146
Sydvestlolland	63
Sæbyholm	49
Søholt	25
Søllested	143
Sønderjylland	37, 146
Sørensen, Rasmus	118
Sørensen, Tove	40
T	
Taft, Albert	38, 41
Tandil	116ff.
Tellez, Fernando	38, 41
Thomsen, Ellen Margrethe	73
Thy	118
Tirsted	84, 93
Tjekkiæt	9
Tjørnebjerg	87
Touvdal, Jes	47
Trelleborg	35
Tres Arroyos	116
Tvede Sø	113
Tyskland	37, 40, 44
U	
Udby	119
Uruguay	121
V	
Vejleby	5, 23ff, 84, 98
Vester Tirsted	23
Vesterborg	118, 120
Vestlolland	118
Vestsjælland	14
Viet	87
Virket	25
Volga	24
Vordingborg	76, 113
W	
Walbum, Ib	35
Warnemünde	35
Warrer, Mogens	49
Weber, Johan Hinrich Fridrich	101ff.
Wedstrup, pastor	93
Wested, Martinus	75ff., 85, 89, 94, 144
Wied, Gustav	29
Wilchen-Petersen, Kurt	145
Wilster-Hansen, Birgit	108, 112ff.
Winther, Christian	32, 118

Wordinger, kaptajn	120ff.
Watz, K. E.	143
Ø	
Ørslykke	116ff.
Ørsted, Niels Randolff von	143
Østersøen	30, 37, 44, 54, 60, 85, 113, 143
Østmøn	130
Östra Påboda	9

11. 1882